

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

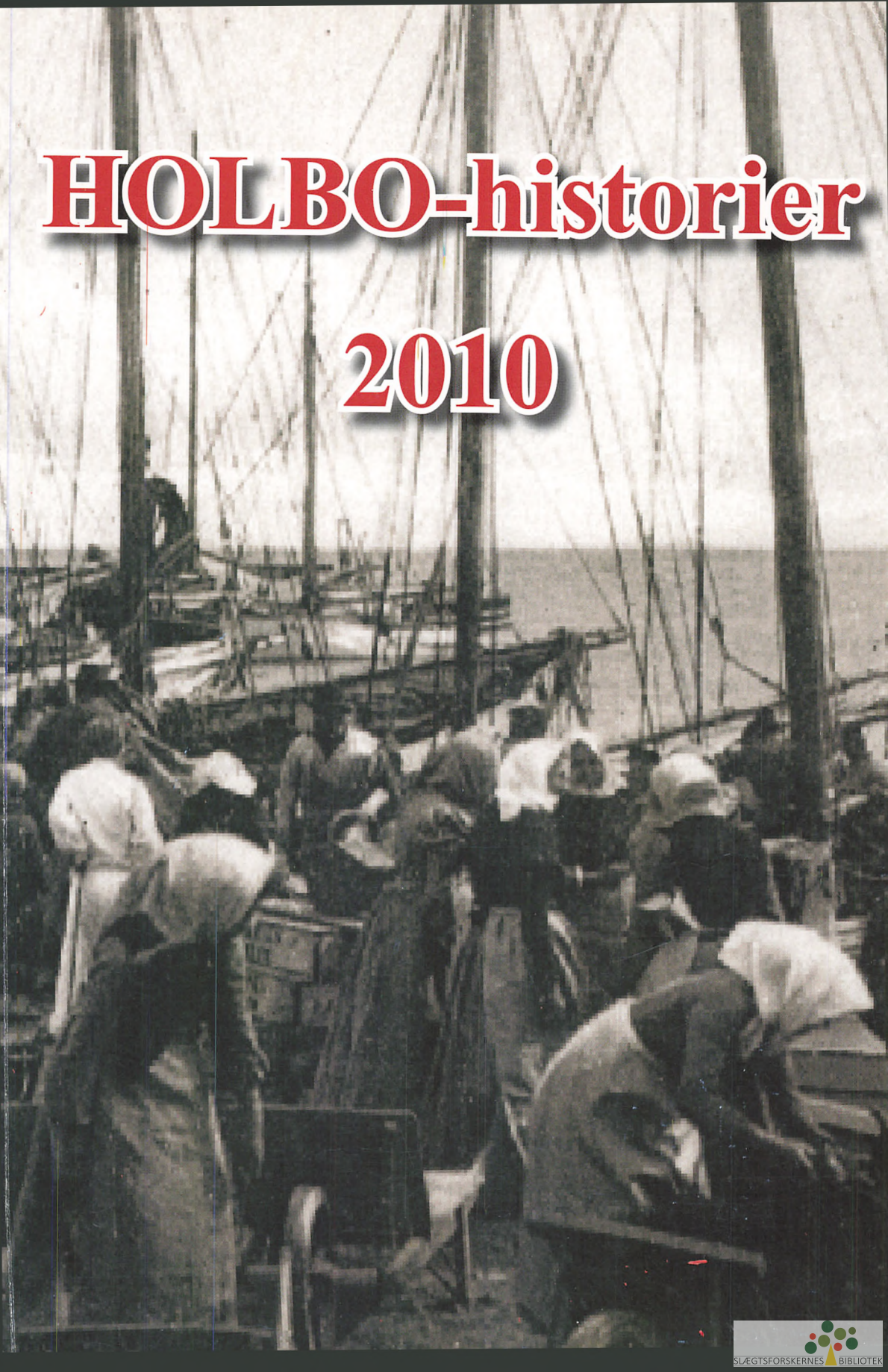
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HOLBO-historier

2010

Travlhed på havnen i Gilleleje

Omslaget: Fotografiet er taget før 1904. Fint klædte turister blander sig med lokale fiskere og fiskerkoner. Trillebørerne er læsset med næringer (garn), som formentlig skal køres til stejlepladsen for at renses og hænges til tørre. Billedet illustrerer artiklen om "Gilleleje fra fiskerleje til sommerby". Det var netop i årene lige før og omkring 1900, at ændringen fandt sted.

Umiddelbart før bogen gik i trykken blev det oplyst, at fotografiet viser et kongeligt besøg på Gilleleje Havn - men hvilket? Kan læserne hjælpe?

Holbo-Historier

2010

Holbo Historier

Historiske beretninger
fra

Gribskov kommune
HOLBO HERRED

2010

Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre
Gilleleje og Omegns Museumsforening
Arkiv og Museumsforeningen for Helsingør
og Omegn

Årbog 2010

Udgivet af Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre
Gilleleje og Omegns Museumsforening
Arkiv- og Museumsforeningen for Helsingø og Omegn

Pris: kr. 150.-

Oplag: 1400 eksemplarer

ISBN: 978-87-91492-08-2

ISSN: 1600-7867

Redaktion: Søren Frandsen, Simon Steinfeldt Laursen, Liv Appel og Peter Kalko
Grafisk tilrettelæggelse: Lars Thomas Thomsen
Tryk: Nordkystens Bogtrykkeri Aps - tlf. 48300300

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag. Forfatternes meninger dækker ikke nødvendigvis udgiverens synspunkter.

Aftryk og referat fra årbogen er tilladt, når årbogen angives som kilde. Ved aftryk i større omfang må forfatternes samtykke indhentes, evt. gennem Gilleleje MUuseum.

Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre - HHKC - er en statsanerkendt selvejende institution, som driver museer og arkiver i Holbo Herred, der stort set svarer til nutidens Gribskov kommune:

Museer:

Det Kulturhistoriske Fyrmuseum på Nakkehoved
Gilleleje Museum
Kongensgade - Helsingø Bymuseum
Skibshallerne og Det Gamle Hus i Gilleleje

Arbejdende udstillinger:

Laugø Smedie
Pibe Mølle
Ramløse Mølle
Veteranfiskekutteren Vilhelm

Helsingø-Gilleleje Lokalarkiv

HHKCs Administration:

Gilleleje Museum, PYRAMIDEN, Vesterbrogade 56, 3250 Gilleleje - tlf: 7249 9950
email: museum@hhkc.dk

HHKCs Hjemmeside: www.hhkc.dk

Helsingø-Gilleleje Lokalarkiv, Skolegade 43D, 3200 Helsingø
tlf: 48 7979 00 (får nyt telefonnummer efter årbogens udgivelse)
- fax: 48 797941 - email: arkiv@holbo.dk

Helsingø-Gilleleje Lokalarkivs hjemmeside: arkiv.holbo.dk

Helsingø-Gilleleje Lokalarkiv

Indholdsfortegnelse

- Stenaldermennesket ville have kildevand
Nyt om tragtbægerkulturens brug af kilder side 6
- Bavne, varsling og landforsvar i Holbo Herred side 16
- Gilleleje fra fiskerleje til sommerby side 40
- En folkelig luftning over Nordsjælland
*Vejby-Tibirke Foredragsforening og De
Folkelige Bevægelser i Nordsjælland* side 76
- DKB - et uniformeret, ubevæbnet korps af kvinder
*Danske Kvinders Beredskab i Helsingør
1941-45* side 106
- Før og Nu
Fotos fra Holbo Herred siderne 15, 38-39, 75,
104-105, 123

Stenaldermennesket ville have kildevand

Arkæologiske undersøgelser ved Græsted bringer nyt om Tragtbægerkulturens brug af kilder

Af Tim Grønnegaard

Græsted Overdrev – et ingenmandsland?

Området syd for Græsted er præget af et bølgende landskab med hvælvede bakker med mellemliggende sumpe. Området kaldes Græsted Overdrev og har, som navnet antyder, indtil udskiftningen været en udmark, et ubebygget og uopdyrket ingenmandsland, der tjente til græsning for landsbyens kreaturer.

Denne status har åbenbart strakt sig længere tilbage i tiden: der er ikke registreret en eneste gravhøj fra oldtiden og talrige store arkæologiske prøveudgravninger i forbindelse med udbygningen af Græsteds industriområde og anlæggelsen af omfartsvejen tegner et billede af et område uden bopladser fra bronzealder og jernalder af betydning. De mange hvælvede bakker har ikke egnet sig til datidens agersystemer og der har ikke været nogen transportkorridorer for færdsel hverken til lands eller ad vandvejen.

Bakkerne i Græsted Overdrev udmærker sig imidlertid på ét punkt: særlige geologiske forhold i området gør, at vand i usædvanligt omfang har sprunget frem fra bakkensiderne som kilder. Grundvandet i jorden vil normalt som følge af tyngdekraften bevæge sig nedad. Hvis vandet på vej nedad møder et lerlag, vil det samle sig på toppen og begyn-

de at bevæge sig ud til siderne. Hvis en dal i landskabet krydser lerlaget, vil grundvandet ovenpå lerlaget komme frem som kilder i dalsiden af jordens overflade.

Disse kilder har åbenbart, trods ufremkommelighed og ringe dyrkningsmuligheder, haft en attraktion for menneskene i yngre stenalder: i al fald er det denne periodes efterladenskaber der dukker op – når der dukker noget op.

Nordkilde Bakke – vandfyldte gruber og en helligkilde

Forud for anlæggelsen af omfartsvejen vest om Græsted undersøgte Gilleleje Museum en spændende lokalitet fra yngre stenalder på den markante bakkeknold Nordkilde Bakke (se fig. 1). Som navnet antyder, udspringer der en meget vandrig kilde, Nordkilde, af denne bakke. Efter gamle beretninger har kilden været en lægedomskilde, hvor man - særlig ved pinsetid - hentede vand mod forskellige sygdomme. Når der kom fine gæster til kroen, skulle deres kaffe eller thé altid laves af vand fra Nordkilde. Når fornemme folks børn skulle til dåben i Græsted Kirke, hentede man vand fra Nordkilde. Ordet ”døbefont” henviser direkte til denne sammenknytning: fons = lat. ”kilde”. At Nordkilde stadig i vor tid var særdeles

Fig. 1. Luftfoto af Græsted med de omtalte arkæologiske udgravninger.

aktiv ses af, at Frederiksborg Amt under vejbyggeriet måtte lave en omfattende ekstraordinær kloakering på grund af de store vandmængder, der stod i stride strømme ud af bakkensiden. Ejeren af Kildegård, Kent Bajer, skønnede at kilden daglig gav 6000 liter vand, skønt en del af den var rørlagt!

Halvvejs nede af bakkens sydside fandtes en nu helt opfyldt naturlig sænkning dækket af 150 cm nedpløjet muld. Sænkningen har

muligvis været et kildeudspring. I bunden af sænkningen lå to runde gruber ca. 120 cm i diameter og nedgravet 30 cm i undergrunden. Gruberne var opfyldt med skår fra eksklusivt dekoreret keramik, der kunne dateres til yngre stenalders Tragtbægerkultur opkaldt efter de karakteristiske bægre med tragtformet rand (fig. 3). Dekorationsstilen på lerkarrene skifter cirka hvert århundrede, så det var muligt at henføre keramikken fra Nordkilde Bakke til perioden Mellemeololitikum A periode Ia ca. 3300-3100 f. Kr., samtidig med opførelsen af jættestuerne.

Dette blev bekræftet af en kulstof 14-datering af et brændt korn fra en af gruberne. Der var skår fra mindst 29 forskellige kar, heraf 22 af de omtalte tragt bægre samt 4 såkaldte fodskåle, der er meget flot dekorerede timeglasformede kar, man plejer at finde i forbindelse med jættestuer og kulthuse. Mange af karrene var kun repræsenteret ved ét skår. Hertil kommer 4 runde lerskiver, nogle af dem med dekoration af negleindtryk (fig. 4). Disse skiver er ret almindelige på tidens bopladser, man kaldte dem tidligere ”bageplader”, fordi man mente de blev brugt til at bage fladbrød på, men deres funktion er stadig et uafklaret spørgsmål. I gruberne lå talrige store klumper af brændt lerklining med indtryk af vidjefletning. De må stamme fra væggen i et hus eller en ovn. Jord fra gruberne blev undersøgt af Sabine Karg fra Nationalmuseet for makrofossiler, dvs. spor af brændt korn og andre planterester. Det gav spændende resultater: talrige kornrester fra de to spelhvedearter emmer og enkorn, hvoraf en stor del var rester fra tærskning, dvs. at stenaldermenneskene havde tærsket

deres korn i nærheden. Omkring gruberne lå et tyndt jordlag, der udmærkede sig ved at indeholde et stort antal store ensartede runde skiveskrabere, i alt 29. Dette var særligt interessant set i lyset af, at alle de øvrige genstandstyper, man plejer at finde i bopladsaffald fra Tragt bægerkultur: flintblokke, bor, tværpile og stykker af slebne økser stort set var fraværende. Skraberne blev undersøgt af lektor Helle Juel Jensen, der er specialist i slidsporsanalyser, for slidspor, der kunne belyse skraberens brug. Det viste sig, at påfaldende mange af dem havde været brugt til at skrabe knogle/tak.

Gruberne blev ”heldigvis” gravet i hård frost, for da tøvejret kom, blev de hurtigt fyldt med vand. Det har de helt sikkert også været i stenalderen (se fig. 2). Der kan næppe være tvivl om, at de regelmæssige skålformede gruber har været gravet med det formål at blive opfyldt med det kildevand, der vældede frem af bakken. Dette vand har man åbenbart efterstræbt af særlige årsager. Efter endt brug af gruberne har man opfyldt

Fig. 2.

Til venstre ses gruberne fra Nordkilde Bakke (markeret med rødt). Gruberne blev hurtigt fyldt med opstrømmende kildevand.

Fig. 3. Et lille udvalg af den eksklusivt dekorede keramik fra Nordkilde Bakke.

Forneden til venstre ses en af de omtalte lerskiver.

dem med eksklusiv keramik, som leder tankerne hen på offerlagene foran jættestuerne eller inventarerne i kulthusene. Den brændte lerklining kan måske stamme fra et sådant kulthus? Herefter er der aflejret et lag med bl.a. tærskaffald, og talrige skrabere vidner om aktiviteter med bearbejdning af knogle/tak. At tale om et offerfund vil måske være at tage munden for fuld, men manglen på de mest hyppige flintgenstandstyper viser, at der ikke er tale om almindeligt bopladsaffald. Nordkilde Bakkens særlige kvaliteter har i hvert fald været kendt og udnyttet. Det var også tilfældet senere i oldtiden: i førromersk jernalder (ca. 200 f.kr.) udførte man på bakkens vestside et meget usædvanligt anlæg af to parallelle lange rækker af såkaldte kogestens-

Fig. 4 Lerskive fra Nordkilde Bakke med negleindtryk.

Fig. 5. Keramik og lerskive fra Naverbuen.

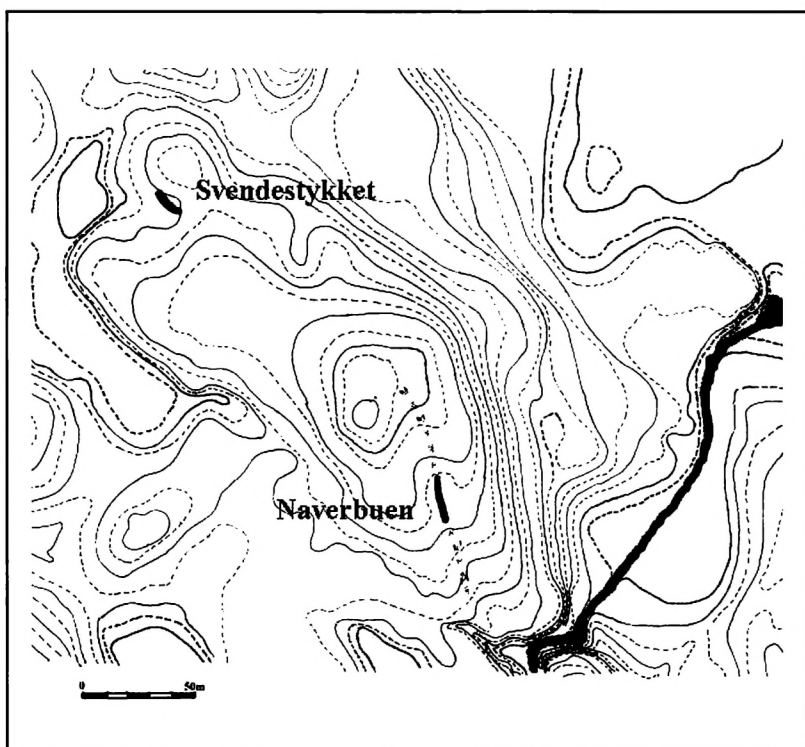

Fig. 6. Oversigtskort over Svendestykket og Naverbuen. Som man ser, ligger de to stenaldergrøfter (røde) på langs af bakken. Det stiplede område markerer, hvor der i prøvegrøfterne blev iagttaget en udvasket zone, der tolkes som et udtørret kildeløb med udspring nær toppen af bakken. Ækvidistance 50 cm.

gruber, der snoede sig ned ad bakken ud i vådmarken mod vest og dermed også havde relation til vand. Dette anlæg afspejler formentlig også aktiviteter affødt af helligkilden på stedet .

Svendestykket og Naverbuen – kildevand i lange grøfter

I forbindelse med udbygningen af Græsteds industrikvarter har Gilleleje Museum haft flere større arkæologiske undersøgelser. Også her gjaldt reglen om ”ingenmandsland”, men tragtbægerfolket svigtede os ikke: på en høj langstrakt bakke med udsyn til Kullen fandtes to spændende anlæg, der kunne kaste yderligere lys over datidens udnyttelse af kilder (se fig. 6). På vestsiden af bakken (Svendestykket) fandtes i en naturlig sænkning en 9 meter lang bananformet grøft nedgravet 1 meter i undergrunden . Gruben var næsten fundtom, men enkelte skår herfra kunne dog klart dateres til Tragtbægerkultur. Et særligt træk ved gruben var, at den var opdelt på langs. I et tværprofil kunne man se, at den nordlige side af grøften var opfyldt af store sten og grus, der formentlig stammede fra det opgravede materiale fra grøften. Gruset og stenene sluttede mod syd brat og lodret, hvilket kun kan forklares med, at der har været noget, der holdt det tilbage, formentlig en nu bortrådnede opbygning af fletværk (se fig. 7). Mod syd fandtes tykke lag af vandaflejrede gytjelag,

øverst med sumptørv. Det viser, at grøften har stået fyldt med vand gennem en længere periode. Den formodede fletværksopbygning langs kanten har skullet forhindre at grøften blev fyldt op som følge af naturlig erosion. Grubens bananform skyldes, at man har fulgt terrænets naturlige kurver og fulgt det sted, hvor vandet fra bakken havde sit naturlige løb, så man ikke behøvede at grave mere end højst nødvendigt.

To år senere undersøgte Gilleleje Museum østsiden af bakken (Naverbuen), og også her var der nyt fra Tragtbægerkulturen. Fra nær bakkens top kunne man ned ad bakkensiden følge en 3-4 m bred zone i undergrunden af gråt udvasket materiale med talrige jernudfældninger. Dette må betyde, at der gennem mange år har løbet kildevand ned ad bakken på dette sted, udsprunget nær bakkens top. Halvvejs nede ad bakken havde bonden anlagt et drænrør, hvilket man ellers kun finder på lavtliggende fugtige marker. Det viser, at bonden helt op i moderne tid har haft seriøse problemer med vand på dette sted. Præcis under drængrøften lå overraskelsen: endnu en stor grøft fra Tragtbægerkultur! Grøften var 20 meter lang og med tværsnit som en voldgrav (fig. 8). Grøften lå, ligesom grøften fra Svendestykket, i en naturlig sænkning lå på langs af bakken, dvs. på tværs af højdekurverne, så der var et betydeligt terrænfald fra den ene ende af grøften til den anden. Grøften var

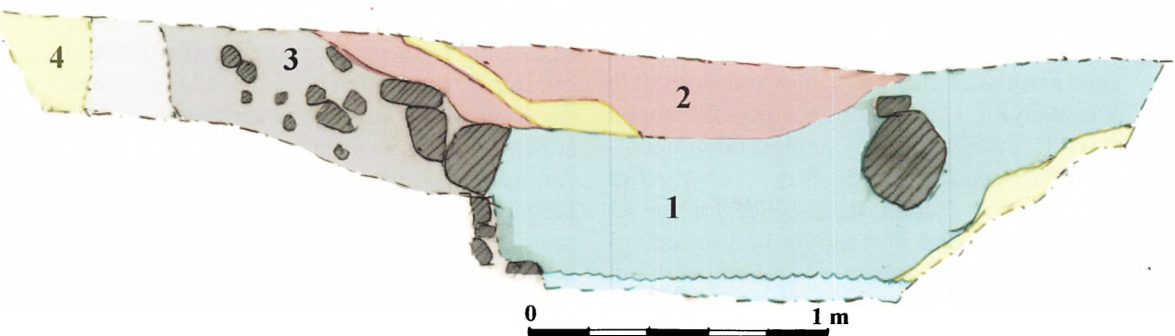
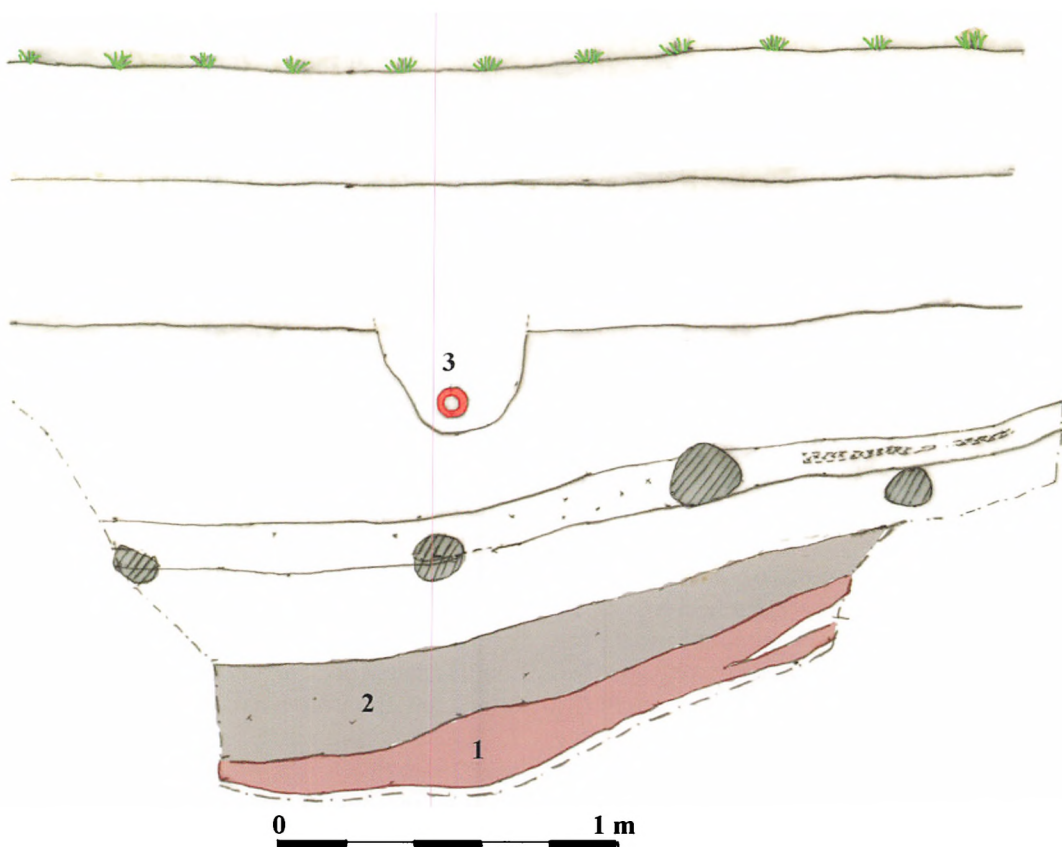

Fig. 7. Profilsnit af grøften ved Svendestykket: 1: Vandaflejrede lag. 2: Sumptørv. 3: Genopfyldt undergrundsmateriale med sten fyldt op til et formodedt fletværkshegn. 4: Undergrund.

anlagt præcis i det udvaskede zone, hvor der havde løbet vand, dvs. det var klart vand, man efterstræbte. Grøftens bund var i den østlige del 140 cm under overfladen, men var i den vestlige del hele 190 cm under nuværende terræn. Det betyder, at man har opnået en vandret bund på grøften, hvilket ganske givet også har været hensigten: når man graver en vandret grøft midt i et kildeforløb, får man et 20 meter langt bassin med åbentstående klart kildevand, som man kan benytte. Uden grøften ville kildezone have fremstået vådt og sumpet uden egentligt klart vand. Grøften blev omhyggeligt udgravet og fylden vandsoldet for at se, om der var fund, der kunne belyse anlæggets funktion. Fundene af keramik, brændt knogle og flint så imidlertid ud til at være bopladsaffald tilkommet efter at grøften havde afsluttet sin funktion. Keramikens dekoration i typisk Virum-stil daterede den til tidlige neolitikum, periode C (ca. 3500 f.

Fig. 8. Profilsnit af grøften ved Naverbuen. 1: Sumptørv. 2: Opfyldningslag med keramik fra Tragtbægerkulturen. 3: Drænrør fra moderne tid.

Kr.), dvs. et par hundrede år ældre end gruberne fra Nordkilde Bakke. Der var skår fra to tragtbægre samt to uornamenterede lerskiver, men ingen bearbejdet flint. Der er m.a.o. intet der peger i retning af offerfund ell. lign. Der er ingen tvivl om, at anlæggene fra Svendestykket og Naverbuen skal ses som to sider af samme sag: grøfter til opsamling af kildevand på hver sin side af en langstrakt bakke. Kilden er i dag udtørret, men udvaskningslagene og drænrøret viser, at den har været aktiv helt op i moderne tid. At bakkerne i området er kildeholdige ses også af, at nabobakken mod øst hedder Keldbjerg, som betyder "Kildebakke". Syd for Vokstrupgård mod øst ligger Ravnekilderne, som ifølge overleveringen skulle

være hellige kilder fra oldtiden. Bebyggelsesnavnet Dønnevælde mod vest vidner også om disse særlige naturforhold på egnen: det betyder ”de larmende/brusende kilder (væld)”.

Tragtbægerfolket og kilderne

Er anlæggene fra Græsted enestående? Ja, i den forstand at der ikke så vidt vides tidligere er fundet noget magen til, men Tragtbægerkulturens forkærlighed for kilder er ikke ukendt: i Lystrup ved Århus har man undersøgt kanten af et mosehul med et mylder af små cirkulære kildeudspring, hvor man har ofret økser lerkar og pilespidser. Ved Helgeshøj i Østsjælland har man afdækket et palisadeanlæg (et såkaldt Sarup-anlæg) fra Tragtbægerkultur (ca. 3200-3000 f. Kr.) . Ud af bakken, hvor palisadeanlægget blev anlagt, sprang en kilde. Anlægget synes at være lagt omkring denne kilde. Sarup-anlæggene, der tolkes som samlings-pladser eller ”dødebyer”, består for en stor del af store lange grøfter, men til forskel fra grøfterne fra Naverbuen og Svendestykket afgrænser og ”indhegner” disse grøfter et stykke af bakken, mens grøfterne ved Græsted tværtimod gik på langs af bakken. Ved Spodsbjerg på Langeland er undersøgt et kompliceret anlæg fra Tragtbægerkultur (3000 f. Kr.) af flere faskiner af træ, der som dæmninger er lagt på tværs af et vand-udløb, så man på denne måde har opnået opdæmmede vandbassiner. Der er ganske vist ikke sikkert dokumenteret nogen kilde på dette sted, men det viser, at tragtbægerfolket ville gøre sig betydelige anstrengelser for at skaffe sig åbenstående ferskvand på udvalgte steder.

Helligkilder

Hvad skyldes da al denne stræben efter vand, der strømmer ud af jorden? Det må være drevet af en forestilling om, at vand der kommer ud af jordens skød besidder en særlig livgivende kraft. Denne forestilling kan bestemt ikke blot henføres til en fjern

hedensk fortid, men har levet i folketroen helt op til vor tid. Det bedste eksempel er nok Sankt Helene Kilde ved Tisvilde, Danmarks mest berømte helligkilde, hvor folk fra nær og fjern valfartede omkring sommersolhverv, hvor kilderne var særligt kraftfulde, for at slippe af med alskens dårligdomme. Christian IV besøgte flere gange kilden og lod hente vand til sit personlige brug – en af hans kongeveje var direkte rettet mod kilden. Selv landsbyen Tisvilde ”Tyrns Væld” har taget navn efter kilden og viser, at den allerede i hedensk tid havde stor betydning. At dragningen mod kilderne ikke kun er en hedensk foreteelse ses af, at kirkerne mange steder i landet er anlagt oven på en helligkildes vandåre. Det gælder bl.a. Nødebo Kirke. Måske er grunden til at Græsted fik sognekirken i stedet for Alme, der var betydeligt større, at den blev lagt oven på en nu ukendt kilde? At egnen indtager en særposition i forhold til kilder ses af, at Esbønderup sogn næst efter Roskilde sogn er det sogn i landet med flest helligkilder. Også Roskilde ”Roars Kilde” har taget navn efter dette særlige forhold.

Kildevand til nutidsmennesket

Vore dages rationelle menneske lider ikke længere under vrangforestillinger om kildevands særlige kraft – og dog: fra årtusindskiftet og frem er der i den vestlige verden blevet drukket stadig mere flaskevand. Man kan nærmest tale om, at salget i Danmark er eksploderet fra 8.000-20.000 m³ om året til ca. 60.000 m³ årligt, bl. a. den kendte boring ved Mårum, der frem til 2005 har forsynet danskerne med kildevand. Der er også kommet eksklusive danske og udenlandske produkter på markedet i designede flasker, der fås på caféer og restauranter. I danske storbyer er der kommet vandbarer, og restauranter har egentlige vandkort med et bredt udvalg. I europæiske storbyer kan man nu bede en vandtjener om hjælp til den rette smag til vin og mad, eller en neutral vand mellem måltiderne. Flaskevandet sig-

nalerer moderne livsstil. Det viser, at man har tænkt over sin sundhed, vil have kvalitet frem for billig konsumvare, og at man har råd og overskud til at vælge selv.

Men – alle modestrømninger har deres tid: i den allerseneste tid synes bølgen at have toppet: Københavns Kommune har 2009 udformet en strategi for udfasning af kildevand på flaske og beholder. Fra 1/12 2009 anvendes postevand som drikkevand frem for kildevand, der indkøbes ikke flere kildevandskølere og der serveres ikke længere kildevand som mødeforplejning ved kommunens møder.

Litteratur

Giersing, Tom. 2001. Et mellemneolitisk palisadeanlæg ved Helgeshøj, Østsjælland.

Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2001.

Hansen, Anne B. 2005. Dalshøjgård, TAK 1140. Udgravningsberetning fra Kroppedal Museum.

Larsen, Gunnar. 2006. Livsstil på flaske. Geologisk Nyt 2, 2006.

Rasmussen, Uffe. 2004. Kildeofre. SKALK 3, 2004

Stjernquist, Berta. 1997. The Röekillorna Spring. Spring-cults in Scandinavian Prehistory.

Svane, Siegfred. 1984. Danske Helligkilder og Lægedoms-kilder.

Sørensen, Hugo Hvid. 1999. Spodsbjerg - en yngre stenalder's boplad på Langeland.

Denne artikel er en fremlægelse af en del af et større projekt om Tragtbægerkulturen omkring Græsted i samarbejde med dr. phil. Sabine Karg fra Nationalmuseet og mus. insp. Liv Appel, Gilleleje Museum.

Noter

- 1 Nordkilde Bakke GIM 3449
- 2 Nordkilde Bakke 2005 GIM 3593
- 3 Svendestykket GIM 3511
- 4 Naverbuen GIM 3581
- 5 Uffe Rasmussen 2004
- 6 Tom Giersing 2001
- 7 Hugo Hvid Sørensen 1999
- 8 Gunnar Larsen 2006

Nu og før

Maarum skole ca. 1915 og 2008. Klassebilledet med forskolelærer frk. Jensen er fra ca. 1915. Maarum skole blev bygget 1907 og ligger på matrikel 1b (Skovvej 12) lige overfor den nuværende præstegård (Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv - og Peter Kalko 2008).

Bavne, varsling

i Holbo

Af Liv Appel og Erik A. Jarrum

Fig. 1. Kolsbæk Baunehøj stikker op i landskabet, mens mange andre høje er jævnet. (Foto: Liv Appel 2010).

Mange steder i Museets område støder man på stednavne, der indeholder ordet bavn. Disse navne er vidnesbyrd om et for længst forsvundet og i dag næsten glemt varslingsystem, som i mere end tusind år var af yderste vigtighed for landets forsvar.

En bavn er en brænde- eller vedstabel, som man frem til midten af 1800-tallet antændte som signal, når der var fare på færde. Bavnene, der var anbragt på højtliggende steder i landskabet, indgik i et system, hvor lyset og røgen fra bålene var et tegn til, at de omkringliggende bavnne straks skulle antændes. På den måde igangsattes en kædereaktion, som hurtigt spredte budskabet om krig og mobilisering af forsvaret over store afstande.

Bavnene i Danmark er beskrevet i gene-

relle oversigter med udgangspunkt i stednavnene. For at forstå, hvordan systemet af bavnne fungerede på en bestemt egn må topografiske og arkæologiske iagttagelser imidlertid også inddrages.

Det skovrige nordsjællandske landskab har uden tvivl budt på særlige udfordringer. Til belysning af varslingsystemets funktion i Holbo Herred, har forfatterne i perioden 2007-2009 undersøgt bavnene især ud fra oplysningerne i markbogen fra 1681-82 (MB), der danner grundlag for Christian V's matrikel, og fra udskiftningskortene fra 1770'erne (ÆO). Efterfølgende er lokaliteterne besigtiget og beskrevet.

Bavnenes historie falder i tre afsnit. Indledningsvis omtales bavnens fremkomst i middelalderen, hvor de fungerer som en

og landforsvar

Herred

Fig. 2. Udsigt fra Attishøje ved Ramløse over Holløse bredning. (Foto: Liv Appel 2008).

integreret del af landforsvaret og ledingen. I det følgende afsnit om 1600-tallet, indgår bavnene i et nyere forsvarssystem baseret på gamle traditioner. Det sidste afsnit handler om 1800-tallet, hvor de gamle bavnne mærkværdigvis får en opblomstring i kunsten og kulturen, netop som de udkonkurreres af ny teknologi.

Hvordan så bavnene ud?

Bavnenes udseende varierede fra egn til egn afhængigt af vegetationen i området. I de skovløse egne af landet var det således almindeligt at fyre med lyng, som man anbragte i en tjæretønde eller kasse.

Bavne er kun undtagelsesvis afbildet, som på kunstmalerens Christen Dalsgaards maleri, En Bavnevagt, der forestiller en forladt

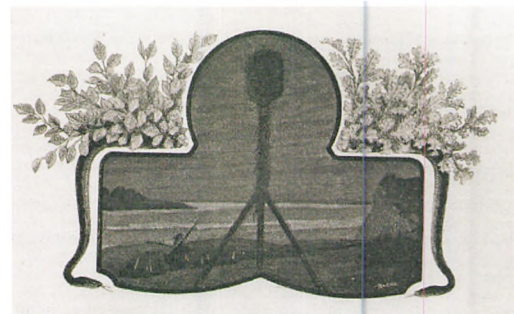
bavn på Skiveegnen i juli 1848 (Friis 1998: 29). På maleriet består bavnene af en tønde, der er ophængt i et afkvistet birketræ (fig. 3). Måske er det dog blot en signalmast af samme type, som man benyttede på Als under krigen i 1864, hvor en halmvisk ophængtes på en pæl i nærheden af bavnene (fig. 4) (Liljefalk & Lütken 1904: 499):

”Langs Kysten var der paa 7 Steder rejst Bavner; ved hver stod to Mand paa Post; den Kompagnichef, som var nærmest ved Overgangsstedet, skulle lade nærmeste Bavne tænde, og 50 Skridt ud til Siden derfor afbrændtes samtidig en Halmvisk paa en Stang; det var Signalet til, at alle Bavner skulde tændes og hele Stryken paa Øen kaldes under Vaaben”.

Fig. 3. En Bavnevagt. Maleri fra 1848 af Christen Dalsgaard. Efter: Pedersen 2000.

Fig. 4. Herunder. Pæl med halmvisk på Als fra krigen 1864 og Pæl med brændende halmvisk. Nederst er der sat ild til halmvisken og krigen er i gang. Efter Liljefald og Lütken 1904.

På et fotografi af bautastenen fra Vellensgård i Nyker på Bornholm, som den arkæologisk interesserede amtmand Emil Vedel lod bestille i 1869 (fig. 5), ser man desuden en kasseformet bavn, der er dannet af fire lodrette stokke, som for oven er forbundet i et kors og opfyldt op med lyng eller halm (Klindt-Jensen 1958: 118). Det svenske ord for bavn, vårdkasse, hentyder antagelig til en sådan kasseformet bavn. Fotografiet fra Vellensgård viser, at de bornholmske bavne blev vedligeholdt helt frem til slutningen af de slesvigske krige.

Den ældst kendte afbildning af bavne ses på et træsnit i ærkebiskop Olaus Magnus' bogværk, Historia om de nordiska Folken, der blev udgivet af paven i Rom i 1555 (fig. 6). På billedet ser man bavne bygget af lange stokke, som brænder på bakketoppe, mens fjendens skibe nærmer sig, og det lokale landforsvar mobiliseres.

Det fremgår af en forordning fra 1645, at de sjællandske bavne var bygget af tørt træ, tjeretønder, halm og andet tjenligt materiale og ved indgæring (bag gærde) sikret mod tyveri (Secher 1887-1918, bd. 5: 462 ff.). Der findes ingen afbildninger af bavne fra det skovrige Nordsjælland, men i modsæt-

Fig. 5. Bautastenen og bavn ved Vellensgård, Nyker på Bornholm. Foto: G. Støckel, 1869. Efter Klindt-Jensen 1958.

Fig.6. Bavnene brænder på bakketoppene, da fjendtlige skibe nærmer sig kysten. Efter: Olaus Magnus 1555: Historia om de nordiska Folken.

ning til i dag, hvor overfladen på de fleste gravhøje ligger skjult under krat, træer eller højt græs, var gravhøjene langt op i 1900-tallet tæt afgræsset af husdyr. I sognebeskrivelsen fra 1880'erne og indberetningerne fra fredningsrejserne i 1930'erne og 1940'erne, finder man således beskrivelser af spor efter de bavn, der tidligere havde været opstillet på gravhøjene.¹

Ved Baunehøj i Kolsbæk (fig. 2), der måler 28 m i diameter og 8 m i højden, noterede H. Norling-Christensen i 1937, at der

”Midt på Toppen af Høien ses en Firkantet lav Nedgravning, der efter hvad der siges har tjent som Leje for de Bavn, der siges at have givet Høien Navn”.

Også vestligst på den affladede top af Brimeshøj i Smidstrup, som i markbogen kaldes Bougne høj, så han

”en rektangulær ca. ½ m dyb Nedgravning med Siderne 3 x 1 m”.

Det er nærliggende at forestille sig, at den rektangulære nedgravning i toppen af disse gravhøje har givet støtte for en raftebyg-

get bavn af den type, som man kender fra et ældre fotografi fra Vrågafjell i Rollag i Norge (fig. 7). Bavn fra Rollag i Numedal var opført af skråtstillede rafter omkring en midterstolpe, og den har været antændt ved hjælp af tjæretønder, lyng eller halm. En sådan bavn kunne være op til 10-12 m høj og 5 m bred (Appel 1999: 10 f.)

Noget lignende kan have været tilfældet på Hyrdehøj ved Ramløse, som arkæologen Vilhelm Boye besøgte ved herredsberejsningen i 1886. På den tid målte gravhøjen ca. 30 m i diameter og ca. 5 m i højden, og der var ligesom i dag vid udsigt fra dens top. Det fremgår af Boyes beskrivelse, at:

”Toppen er affladet. Høien har oprindeligt vistnok været c. 20' høi (ca. 6,3 m); i toppen udgjør Diametren N-S 26' (ca. 5,7 m), og her er der 3 render fra en Baun, som tidligere var rejst der. Den største Rende er 6 ½' (ca. 2 m) lang og 2 ½' (ca. 80 cm) bred. I Aarene 1807-14 brugtes Høien som Baunehøj og der var stadig Soldatervagt”.

Endnu ved H. Norling-Christensens fred-

Figur 7. Bavnen på Vrågafjell i Rollag, Norge. Efter: Appel 1999.

ningsrejse i 1942 kunne der anes spor efter de tre render fra bavnen.

Bavnehøje

Efter at have gennemgået markbogen fra 1681-82 til Christian V's matrikel kan man konstatere, at bavne nogle steder kun indgår i de omkringliggende markers navn, mens de andre steder har givet navn til selve højen, hvorpå bavnen var opstillet.

Siden 1600-tallet har man skelnet mellem bavne på gravhøje og bavne på naturlige bakker. Betegnelsen bavnehøj synes således udelukkende at have været anvendt om de steder, hvor bavnen var placeret på toppen af en gravhøj. I markbogen finder man Bugne høy i Smidstrup, Bougne høy i Esbønderup, Bune Høf i Huseby, Baunehøy i Ørby, Bougnehöy i Vejby og Bougne höyen i Annisse.

Bavne, der var opstillet på et naturligt

højdedrag, betegnes derimod som bavnebakker: Bougnebacken i Strand Børstrup, Bounebacke i Fjellenstrup, Baune bachen i Højbjerg og Boüne/Baune bachen i Skov Børstrup.

Sammenstillingen bavnehøj, der er almindelig andre steder i Danmark, optræder i markbogen kun ved Bavnebjerg i Stokkerup i Græsted sogn og ved Bunne bierg ved den nedlagte skovbebyggelse Trustrup i Gribskov.ⁱⁱ

Navneforskning omkring bavne

Det gammeldanske ord bagn/baken, som anvendes i Danmark og Skåne, menes at være afledt af det oldfrisiske bahn i det 13. og 14. århundrede.ⁱⁱⁱ Måden at skrive ordet bavn på har imidlertid ændret sig frem til i dag, hvilket delvis afspejler forandret udtale. Lokale dialekter har også påvirket stavemåden, som for eksempel på det nordlige Fyn, hvor bavnehøj skrives Barnehøj, fordi ordene bavn og barn [ba:n] udtales på samme måde (Wohlert 1971: 347).^{iv} Det er derfor interessant at iagttage, hvordan stavemåden af ordet bavn har udviklet sig i Holbo Herred.

Da markbogen med sin uensartede retskrivning blev skrevet i slutningen af 1600-tallet optrådte ordet bavn i flere varianter.^v De hyppigste former er bougn, boun og bogn, f.eks. Bougne höyen i Annisse, Boune Aasen i Højelt (fig.8) og Bogne Aas i Kolsbæk, men flere varianter anvendes ofte inden for samme område.^{vi} Endnu sidst i 1700-tallet bruges stavemåden bovn på landinspektør og justitsråd Ole Fensmarks kort over de skovrige områder i Holbo Herred.^{vii}

På udskiftningskortene fra slutningen af 1700-tallet har man derimod benyttet den nye stavemåde baun, mens de ældre former kun optræder undtagelsesvis som i Bogne Støkkerne i Tisvilde og Boüen i Ammenstrup. På målebordsbladene fra 1850'erne (MBB) bliver baun erstattet med bavn.

Figur 8. Det kan være svært at opdage en bavn i det moderne landskab. Mange er jævnet meget ud, som denne ved Højelt. (Foto: Liv Appel 2007).

Ældre navne for bavn

Bål, blus og brand kan være ældre navne for bavn (Holmberg 1996: 73; Skautrup 1927: 130). Bål optræder tre steder i Holbo Herred, hvor de muligvis betyder bavn, f.eks. Baalbakk i Villingebæk i Esbønderup sogn, Baalsbjergs Aas i Annisse sogn og

på Baals Ager Aas i Hesselbjerg i Blistrup sogn (Jarrum & Frandsen 1993:21).^{viii} Stednavne, hvori der indgår lys, sod eller aske, kunne ligeledes ud fra deres topografiske placering henvise til bavn, f.eks. Askebakke i Ejlstrup, Sodbakke i Esbønderup samt Lyshøj ved Blistrup og ved Bonderup.

BAVNENE I MIDDELALDEREN

Bavnenes oprindelse

Varsling ved hjælp af ild er en enkel metode, der har været anvendt over det meste af verden. I Norden har varslingsbål været i brug siden oldtiden, men et mere organiseret bavnssystem blev først indført i forbindelse med statsdannelsen i sen vikingetid. Således fortæller den islandske historieskriver Snorre Sturlasson (ca. 1178-1241), at vikingekongen Håkon Adelsteins-

fostre også kaldet den gode (ca. 920-961) stod bag varslingsystemet i det norske område.

Det danske ord bavn, bakæn, optræder første gang i et brev til Sorø Kloster, der er udstedt af Valdemar III den 6. april 1328 (Holmberg 1996: 56). En anden form af ordet bavn indgår i en forordning af 7. juli 1428 fra Sjællands landsting i Ringsted (Christensen 1974: 288 f.; Hald 1956: 394;

Hedegaard 1985: 58). Denne forordning om bavn- og landeværnet blev udstedt af kong Erik af Pommern (1382-1459), der også stod bag befæstningen Krogen - det senere Kronborg - og Helsingørs byplan. Våbenføre mænd havde i 1400-tallet tydeligvis længe været pålagt at møde frem til krigstjeneste, når bavnene brændte, og straffen for udeblivelse var hængning:

” (...) efter gammel Sædvane og Ret, som været har tilforn i Landet, at når Fjende kommer for Landet og Bagn brænder og Vidiebrand ginge, hvilken i den Sted hjemme sad og til Lavalder kommen var og før Mand, ham bør at hænge ved sin egen Bjælke”.^{ix}

Esrum Klosters beskyttelsesbreve

De middelalderlige dokumenter viser, at varsling ved hjælp af bavn var vigtig del af landets forsvar, landeværnet, som også omfattede bemanningen af krigsskibene, ledningen. Kongen pålagde alle bønder i Holbo Herred militærtjeneste, med undtagelse af bønderne på Esrum Klosters ejendomme.

I Esrum Kloster opbevarede munkene alle dokumenter, der beskrev klosterets rettigheder og omfanget af dets ejendomme i en såkaldt brevbog, Codex Esromensis. Blandt disse breve findes et friheds-/beskyttelsesbrev fra kong Kristoffer 3. af Bayern (1440-1448), der er forfattet i København den 23. november 1444 af (Skydsgaard m.fl. (red.) 2002: 112 f., 117 f.). Kongen lover Esrum Kloster beskyttelse, samtidig fritages abbed, munke, fogeder, bønder og andre, der havde tilknytning til klosteret for skatter og andre byrder for eksempel militærtjeneste, ledning.

Endvidere overlod kongen inddrevne bøder til Esrum Kloster. Blandt forseelser, der omtales i kongens frihedsbrev, er forsømmelse af vagten ved bavnene og stranden langs den nordsjællandske kyst. Da brevet er en bekræftelse på klosterets ældre og mere kortfattede privilegier, er der grund til

at antage, at bavn- og strandvagten også var omfattet af de ældre frihedsbreve.^x

Bavn og landforsvar

Landforsvaret var særligt rettet mod havet, da det var fra den side fjenden sædvanligvis angreb landet. Man holdt derfor udvig fra kysten efter fjendtlige fartøjer, og i urolige tider var der vagt døgnet rundt. Under dronning Margrethe I (1353-1412) antog sørøveriet faretruende højder og i en forordning fra 1396 indskærpedes det, at der overalt skulle holdes strandvagt. Vagtholdet langs kysten har sat spor i stednavnene, der indeholder det gammeldanske ord, vordh/ warth, som betyder vagtpost. Et par vagtposter kan have været udstationeret på Orrebjerg ved Rågeleje^{xi} og Vagthøi vest for Gilleleje, som ifølge oplysninger fra den senere rigsarkivar Vilhelm Adolf Secher (1851-1918) blev udgravet og sløjftet i 1848 (Terslin 1933: 75).^{xii}

Strandvagten var ligesom vagtholdet ved bavn sat i system med befalingsmænd under ledelse af den lokale høvedsmand. Frem til ødelæggelsen af Søborg Slot under borgerkrigen Grevens Fejde (1534-1536) var slotsfogeden den øverstbefalende i Søborg Len.

Mens bavnene spredte budskabet om fjendtligt angreb langs kysten og ind over landet, fik bønderne i lokalområdet besked ved, at man ringede med kirkeklokken og lod en budstikke gå rundt mellem gårdene. ”Når vidiebrand går”, var det udtryk man i ældre tid brugte, når budstikken forkyndte fjendens ankomst. Den middelalderlige danske skriver og historiker Saxo (ca. 1160-1208) omtaler budstikken i forbindelse med kong Frodes love (Saxo Grammaticus 2003, 5. bog: 180):

”det var (...) Skik, naar der pludselig var Krigsfare for Haanden, at sende en Træpil, der saa ud, som om den var af Jærn, om fra Mand til Mand som Budstikke”.

De fleste våbenføre bønder skulle derefter straks begive sig til alarmpladsen, som

Fig. 9. Udsigt fra Skærød Bavn mod syd. Fra bavnens top kan man se Arresø i det fjerne. (Foto: Liv Appel 2008)

var den militære samlings-/mønstringsplads. Måske har samlingspladsen allerede i middelalderen ligget ved kirken, ligesom det var almindeligt i fra nyere tid, hvor soldaterne eksercerede efter gudstjenesten om søndagen (Nielsen 1998: 60). Andre bønder skulle imidlertid begive sig direkte ned til stranden, hvor ledingsskibet lå. Ledingen, der er nævnt i et dokument fra 1085, var de tre skandinaviske rigers flådeordning, som forpligtede bønderne i et distrikt/skipen til at bygge, vedligeholde, udruste og bemane et ledingsskib (Malmros 1985: 89). Skibene lå på de steder langs kysten, hvor forleddet i stednavnet er et ord for skib (Crumling 1996: 20). Mulige landingspladser for ledingsskibe nær vort område var kysten nedenfor landsbyen Skibstrup mellem Hornbæk og Ålsgårde og ved fiskerlejet Snekkersten/Sneckestenen, syd for Helsingør (Stednavneudvalget 1929: 11, 16).

Tilflugtsborgene

Den del af bondebefolkningen, der ikke var i stand til at deltage i landets forsvar, dvs. kvinder, børn, gamle og syge, søgte i tilfælde af krig sammen med deres husdyr tilflugt på borganlæg i de svært tilgængelige skove og moser langt fra kysten. Det kan således være gammel skik, når det i en forordning af 23. november 1657, pålægges enhver, som bor mindre end en mil (7,53 km) fra kysten, at drive sine heste og kvæg ind i landet for at forhindre dem i at falde i fjendens hænder (Secher 1887-1918, bd. 6: 350).

Der kendes kun enkelte bavne i Gribskov. Bemærkelsesværdigt nok lå to af disse bavne ved bebyggelserne Boland og Skov Børstrup, hvor stednavne tyder på, at der desuden lå tilflugtsborge. På Boland antyder stednavnet, Borringholms Huse, som

betyder husene ved borgholmen, at der har ligget en borg ved Baresøen nordvest for Buresø, dvs. Borgsø - næsten midt i Gribskov. På en halvø vest for Buresø i nærheden af enestegården Glarborg, lå sandsynligvis endnu en borg, Borgen, hvor Kong Frederik VII i midten af 1800-tallet lod foretage en arkæologisk undersøgelse.^{xiii} I markbogen omtales endnu en Glarborg i det stærkt kuperede område i Skov Børstrups nordlige vang. Spor af yderligere to tilflugtsborge, Margrethevold og Biertinnsborg, i Nødebo sogn lige syd for grænsen til Holbo Herred viser, at sådanne borge har ligget relativt tæt i Gribskov.

Der forekommer dog også borgnavne udenfor vore dages skovområder: Trøjborg Aas ved Øllemosen i Bannebjerg, Valby sogn, Børebiergs Aasz øst for Alme og på Bornholms Aas (borgholm) vest for Ågerup og Søbørgsholms Aas i Kolsbæk og Kallingbørgs Aasz ved Ramløse.^{xiv}

Disse tilflugts-/bygdeborge lå ofte på kan-

ten i vådområder, så det kun stedvist var nødvendigt at udstyre dem med palisader eller volde af jord og sten. De adskiller sig herved væsentligt fra de middelalderlige borganlæg ved Søborg og Asserbo, der beskyttede samfundets øverste lag. Søborg Slot var grundlagt af ærkebiskop Eskil af Lund, men overgik hurtigt til kronen og fungerede frem til 1530'erne som fængsel og sæde for kongens lensmand. Borgen ved Asserbo tilhørte derimod en adelslægt ligesom det befæstede gårdsanlæg på Hovmands Pynt i Arresø ved Annisse. En anden, mindre kendt Søborg, Søbørgs aas/Søbøbarbacken, lå ved bredden af Arresø i nærheden af Ramløse.^{xv} I middelalderen hørte Ramløse under bispen i Roskilde, og navnet Borre Stue Aas i nærheden af landsbyen viser formentlig placeringen af hovgården. Det er uvist om det var hovgården eller Søborg ved Arresø, der blev nedbrændt, da biskop Ricco ifølge Saxo, blev dræbt af tronkræveren Olaf omkring år 1140.

BAVNENE UNDER 1600-TALLETS KRIGE

Vagtholdet ved bavnene

I det urolige 17. århundrede lå Danmark ustandselig i krig med Sverige. Krigene gik hårdt ud over de nordsjællandske bønder, som ofte fik ødelagt deres afgrøder. Bavnene forfaldt i fredstid, og det var derfor påkrævet at indskærpe reglerne og genoprette beredskabet, når en ny konflikt var under opsejling. Derfor blev der på den tid udstedt mange forordninger, og flere af disse indeholder ganske detaljerede instrukser om forsvaret og bavnene.

Under Christian IV's lange regeringstid (1588-1648) udgik der i 1627 en ordre til lensmænd, kaptajner og fogeder i hvert herred om, at der skulle udsættes vagter ved bavnene og på stranden. I tilfælde af at fjenden gik i land, skulle to karle til hest stå klar hos kystvagten, så lensmanden og officererne kunne advares, og der kunne sendes bud efter bønderne (Secher 1887-1918,

bd. 4). Ifølge en anordning fra Frederik III's tid (1648-70) i 1657 skulle husmænd stå for vedligeholdelsen af bavnene og to og to skiftes til nat og dag at holde vagt ved bavnene (Secher 1887-1918, bd. 6: 347).

Forsømmelse af arbejdet ved bavnene var forbundet med strenge straffe. Den strengeste straf "på liv, ære og gods" blev givet, hvis man undlod at antænde en bavn i forbindelse med et fjendtligt angreb. Det var imidlertid også strafbart at udeblive fra byggearbejdet ved bavnene. I en forordning af 4. juni 1645 oplyses det, at det var en dandemand^{xvii}, der boede i nærheden af bavnene, der skulle fungere som vagtmester (Secher 1887-1918, bd. 5: 466). Under den Skånske krig, som varede fra 1675 til 1679, angreb Christian V (1670-99) Sverige i et forsøg på at generobre Skåne, Halland og Blekinge, som Danmark havde mistet i 1640'erne og 50'erne. Ifølge Amtsregnskaberne for årene

Figur 10. Udsigt fra Ørby Bavn mod Vejby med kirken. Den ene af artiklens forfattere, Erik A. Jarrum, ses med rygge til. (Foto Liv Appel 2008).

1677-78 havde vagtmestrene ved bavnene langs kysten i Holbo Herred flere gange i løbet af maj og juli måned 1677 indberettet udeblivelser/sagefald, fordi bønderne fra områderne længere inde i landet ikke var mødt frem, da der skulle bygges bavn ved kysten/strandsiderne.^{xvi} Bødens størrelse afhæng af antallet af forsømmelser. Bøderne blev udstedt af ridefoged Hans Rostgaard til Krogerup og Nellerupgård ved Gilleleje, til sognefogden i det område hvorfra den pågældende bonde eller husmand kom. Således pålagdes sognefogeden i Græsted Sogn en bøde:

”21. may anno 1677 war Laurs Clemmids-
sen i Ageboe sognefouget indstefnet for
hannd icke efter Kongel: forordning, Sampt
Hanns Exel: Hr: amtmands befalling, och
derpaa min befaling, forferdiget baunerne
ved Strandsiederne sckall gifue for samme
forseelse penng – 6 Rdlr 4 mk”.

I juli måned samme år fik sognefogederne Laurs Laurssen fra Vejby Sogn, Jens Ibsen fra Ramløse Sogn og Jens Olsen fra Helsing Sogn næsten enslydende bøder. Forklaringen på, at personer, som var bosat i sogne længere inde i landet, skulle byg-

ge bavn langs kysten, når der også skulle bygges bavn i deres eget sogn, fremgår af forordningen af 4. juni 1645. Her pålægges alle våbenføre mænd på Sjælland at holde vagt ved stranden og bygge bavn ”1, 2 eller 3 sogne efter”. Man pålagde med andre ord bønderne i de tre sogne, der lå nærmest kysten at deltage i kystforsvaret. Dette viser med al tydelighed, at kystforsvaret og bavnesignalet langs kysten, som var af betydning for nationens forsvar, havde første prioritet. Bavn, der lå længere inde i landet, indgik derimod i et regionalt og lokalt beredskab, og de var derfor af sekundær betydning.

Kortlægning af bavn

1600-tallets forordninger er interessante fordi, den kortlægning, man kan foretage på grundlag af historiske kilder og kort, viser bavnene på denne tid.

Kortlægningen af bavnene i Holbo Herred viser, at de var placeret på højtliggende og topografisk markante steder i landskabet, hvorfra der var vid udsigt. Hver landsby havde stort set sin bavn, så der har ikke

været langt mellem bavnene (fig. 9,10)

Der er imidlertid ikke sandsynligt, at alle bavn har fungeret samtidigt. At en dårligt placeret bavn kunne flyttes uden varsel bekræftes af en anordning om bavn og alarmpladser udfærdiget i Odense den 23. november 1657 (Secher 1887-1918, bd. 6: 347):

”Baunerne skulle (...) opreisis och med got tør vedt forsynis saa och tierre tønder, at de, naar allarm paakommer, vel kunde brende, och vil vel observeris, om de paa steder erre opsatte, at fra det ene baun kand seis til det andet, ellers erre de unöttige, och hvor de icke saaledis erre forordnade, vil saadant uden nogen forhold forandris och paa beleiligere steder henflöttis”.

I Holbo Herred er der flere eksempler på, at bavn i et ejerlav er blevet flyttet. Det fremgår af markbogen fra 1682 og udskiftningskortet for Ramløse fra 1779, at landsbyens bavn i 16-1700 tallet var placeret på Attishøiene/Baunehøiene i den nordvestlige del af ejerlavet.^{xviii} Ved herredsberedningen i 1886 kan Boye imidlertid oplyse, at bavn i begyndelsen af 1800-tallet var blev forlagt til Hyrdelhøj i den sydøstlige del af Ramløse ejerlav. Måske var det mere praktisk at have bavn liggende på Hyrdelhøj, der som Boye bemærker, lå lige ved Helsing-Frederiksværk Chaussé (hovedvej med befæstelse).

Også bavn på Baune Bak ved Holt i Græsted sogn synes at være flyttet efter 1786 til en højere bakke, der ligger ca. 400 m længere mod syd.^{xix}

Bavne i det skovrige landskab

Det skovrige landskab som ses på Viden-skabernes Selskabs kort fra 1768 giver et godt indtryk af de særlig udfordringer, det har været at holde fri sigt mellem bavnene. I det åbne land gjorde man ganske givet en indsats for at holde sigtlinjerne fri for høj vegetation, men inde i skovene var det en

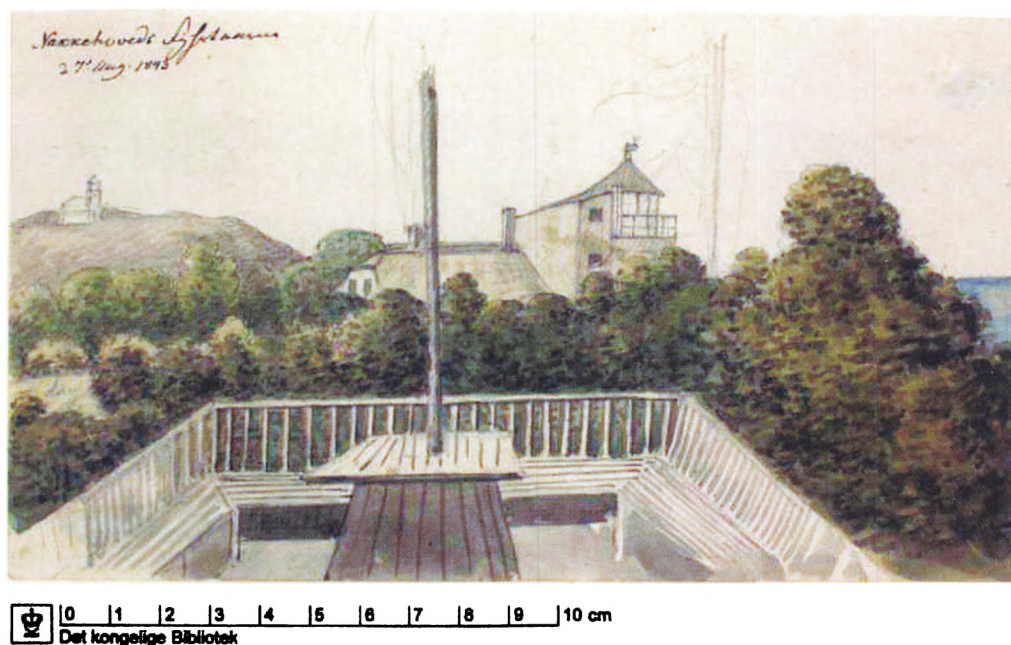
næsten umulig opgave. Dette er sandsynligvis forklaringen på hvorfor, der kendes så få bavn fra de tidligere skovbebyggelser i Gribskov.

Den opdeling af arealerne til landbrug og skovbrug, som præger vore dages kulturlandskab, er kun et par hundrede år gammel. Frem til forordningerne af 1781 og 1805 om udskiftning af skovene og skovseparationen lå der talrige bebyggelser, marker og græsningarealer inde i Gribskov. Nogle steder strakte næringsgrundlaget kun til en enkelt gård, mens flere gårde andre steder kunne danne små landsbyer (Jarrum 1989).

Navnene Bunebiergs Aasz og Bunne bierg i markbogen fra 1681 tyder på, at der lå en bavn ved landsbyen Trustrup i den nordvestlige del af Gribskov mellem Mårum og Kagerup. Landsbyen bestod frem til udskiftningen og skovseparationen i 1788-89 af fire små gårde med tilsammen 57 tdr. land fordelt på fire vange (Jarrum 1989: 40; Rune 2009 bd. 2: 266 f.).

Der synes at have ligget endnu en bavn på Boügne Aasz i Gribskov øst for Mårum på en bakke syd for enestegården Boland, der havde 23 tdr. agerjord og et græsningsoverdrev på ca. 1000 hektar i Bolands Vang (Jarrum 1989: 40; Rune 2009, bd. 2: 16 f.).^{xx} Da bebyggelserne blev flyttet ud af skoven, efter separationsforretningen i 1785, forsvandt også de bønder, der havde passet bavnene. Da forstvæsenet efterfølgende tilplantede de åbne arealer blev skoven så tæt, at det desuden ville have været umuligt at opretholde sigtbarheden mellem bavnene.

Ved skovlandsbyen Skov Børstrup i udkanten af skoven (i dag Harager Hegn) lå bavn Baune/Boüne bachen umiddelbart sydøst for landsbyen. Ved udskiftningen nedlagdes den ene af landsbyens to gårde, mens den anden blev flyttet nogle få hundrede meter ud af skoven. Det ser ud til, at man lod bavn ligge i en åbning i kanten af skoven, da forstvæsenet udlagde et område omkring bavn som tjenestejord til skovfogedstedet Bjørstruphus.^{xxi}

Figur 11. Optisk telegrafmast ved Nakkehoved østre Fyr. Akvarel fra 1843 af Ole Jørgen Rawert (1786-1851). Efter: Stilling 2005.

BAVNENES RENÆSSANCE I 1800-TALLET

Bavne i sognebeskrivelsen

Ved Herredsberedningen i 1886, der ligger til grund for sognebeskrivelsen, blev der flere steder i Holbo Herred indberettet om gravhøje, som tidligere havde fungeret som bavnehøje: Bauehøj i Kolsbæk, Ørbybavn samt ved Bavne-/Attishøje og Hyrdehøj ved Ramløse, som alle er bevaret til i dag.^{xxii} Vilhelm Boye fik sine informationer fra de lokale bønder, og flere steder var bavnehøjene også angivet på målebordsbladene, som han benyttede. Man må derfor formode, at de fleste af bavnehøjene i sognebeskrivelsen har været i funktion omkring år 1800.

Som tidligere nævnt var der på flere af gravhøjene stadig spor efter bavne, men det var kun ved Hyrdehøj i Ramløse, at Boye fik oplyst at bavnene havde fungeret fra 1807-14, dvs. tiden efter Københavns bombar-

dement. Mens bavne andre steder i landet blev vedligeholdt helt op i 1860'erne, synes de nordsjællandske at være blevet opgivet langt hurtigere. Således var bavnehøjene ved Alme og Annisse allerede var sløjfet i 1840'erne og -50'erne, mens Boye selv fik anledning til at undersøge bavnehøjene ved Bakkebjerg fire år senere, da bonden ville sløjfe dem.^{xxiii}

Den optiske og elektriske telegraf vinder frem

Den optiske telegraf blev opfundet i Frankrig, hvor den første linje mellem Paris og Lille var etableret i 1794, og allerede samme år gennemførtes der forsøg med optisk telegrafi i Danmark (Pedersen 2000: 15 f.). Ved etableringen af optiske telegraflinjer i Danmark under krigen med England i 1801, blev de gamle bavne gradvist over-

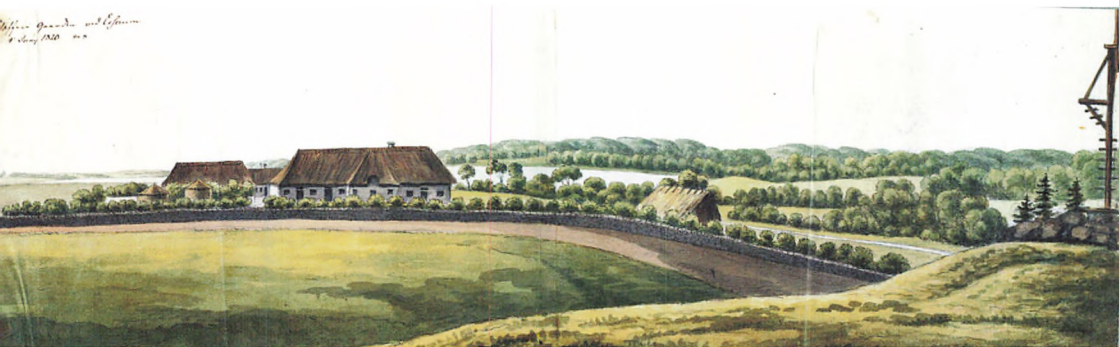

Fig. 12. Optisk telegrafmast nord for Esrum Sø. Akvarel fra 1840 af Ole Jørgen Rawert. Efter: Stilling 2005.

flødige. Ved hjælp af telegrafmaster med tværstænger og signalklapper var man nu i stand til at sende besked fra København til Sønderjylland på knap en halv time. På den måde kunne fjendens bevægelser på bælteerne overvåges samtidig med at danske sejlere kunne advares om fjendtlige skibe. Der findes ingen fuldstændig oversigt over, hvor masterne var opstillet, fordi flere instanser opsatte deres egne linjer i forskellige dele af landet (Pedersen 2000: 40).

Telegrafstationen på Nakkehoved etableredes den 25. marts 1801, som et led i Kysttelegrafan, der forbandt Spodsbjerg ved Hundested i nordvest med Møn i sydøst via Kronborg og København (Pedersen 2000: 41). Vest for Nakkehoved blev signalet opfanget af telegrafstationen på Salgårdshøj mellem Rågeleje og Tisvilde, og mod øst modtoges signalet af stationen på Boderbakken ved Odinshøj i Ålgårde. Næppe var den optiske telegraf på Nakkehoved sat i drift, før den engelsk flåde på 52 skibe den 26. marts ankrede op ½ mil nord for telegrafstationen (Pedersen 2000: 44). En begivenhed, der ledte frem til den fatale batalje på Københavns red den 2. april 1801.

Da den optiske telegraf kun havde begrænset anvendelse i fredstid, og masterne blev derfor nedtaget og genopsat efter behov. En gravhøj ved navn Telegraphhøi på kystskrænten øst for Gilleleje synes at vise, at man engang i perioden 1801-1814 flyttede masten ud til Nakkehoved Østre Fyr, hvor

toldinspektør Ole Jørgen Rawert (1786-1851) i august 1843 malede en akvarel af den xxiv forfaldne mast (fig. 11). En af hans tidligere akvareller fra Schæffergården ved Esrum fra 1840, peger dog på, at der også har stået en optisk telegrafmast nord for Esrum Gård, hvorfra der er vidt udsyn over Esrum Sø og Fredensborg (Stilling 2005: 114 ff.) (fig. 12).

Den anden danske telegraflinje, Landtelegrafan, gik fra Valby Bakke ved København via Fyn, hvor den delte sig i to linjer; den ene gik til Fredericia, mens den anden linje fortsatte over Als til Gottorp i Slesvig. Ved siden af den optiske telegraf kom de jyske bavne enkelte steder i brug under den første slesvigske krig. I marts 1848 tændtes således bavnen på bakken ved Norup i nærheden af Mariager Fjord, da usande rygter om at løsladte slaver fra Rendsburg og tyske friskarer, altså bevæbnede grupper, der ikke var underlagt militær disciplin, hærgede Jylland (Andersen 1958: 15; Friis 1998: 29).

I 1830'erne og -40'erne fandt det store gennembrud sted inden for den elektromagnetiske telegrafering i England og USA. Den danske elektriske telegraf, Statstelegrafan, fra 1854 skulle blive bavnens endeligt.^{xxv} Den nye teknologi forhindrede dog ikke, at man i en presset situation under 2. slesvigske krig i 1864, greb til de gammelkendte bavne.

Fig. 13. Gilleleje med bavnene ved Gilbjerg i baggrunden. Maleri af Elias Pedersen. (Foto: Gilleleje Museum 2010).

Bavnene i nationalromantikken

I slutningen af 1700-tallet opstod begrebet fædrelandskærlighed. Før den tid havde folk i højere grad relateret sig til deres hjemegn, nu begyndte man i stedet at fokusere på i den danske folkeånd, som lå i en fælles kultur, historie, sprog og landskab, som adskilte den danske fra de andre nationer.

Bavnene, der var ved at miste deres forsvarsmæssige betydning, blev påfaldende nok symbolet på forsvaret af fædrelandet i den danske sang, digtning og litteratur. N. F. S. Grundtvig (1783-1872) skrev:

”Danebrog! i Marken fundet, Fold dig ud paa ny! Bølg og bram i alle Havne! Flyv og straal på alle Bavne”,

og Christen Dalsgaards maleri, “En Bavnevagt”, var endnu et udslag af den nationalromantiske bølge (fig. 3).

I løbet af 1800-tallet blev det desuden almindeligt at holde store folkefester i naturen. Særlig kendt er grundlovsmøderne på Himmelbjerget, men også Nordsjælland havde sine udendørs festpladser. Vejby-Tibirke Foredragsforening havde udset sig Ørbybavn som samlingsplads for sine sommermøder. Fra toppen af på

højdedraget ved Ørby kunne de se kirken i Vejby (fig. 10), og samtidig var gravhøjen, der også havde været anvendt som bavnehøj, selve indbegrebet af fordums storhed. Da grundejeren, gårdmand Ole Christian Olsen fra Holløsegård lod opstille en genforeningssten på Ørbybavn med inskriptionen “Sønderjylland 1920” (fig. 14), var det veteran fra krigen 1864, provst Victor Emanuel Lauritz Haagen-Müller fra Vejby, der holdt talen. Fædrelandstanken var tydelig. Ørbybavn vedblev at være en vigtig samlingsplads helt frem til 1969, idet Vejby Idrætsforening hvert år holdt pinsefest for tusinde mennesker ved bavnehøjen (Larsen 1984).

Figur 14. Genforeningsstenen på Ørbybavn. (Foto: Liv Appel 2008).

Fig. 15. Sten ved indkørsel til Baunegaard i Saltrup landsby (foto Liv Appel 2007)

Bavn bliver populært navn

Bavnene vandt ikke alene indpas i kunsten, folk tog også navnet til sig som gård- og slægtsnavn. Efter jordbrugsreformerne og udskiftningen i slutningen af 1700-tallet blev mange gårde flyttet ud fra landsbyerne.

^{xxvi} Det fremgår af målebordsbladene fra sidste halvdel af 1800-tallet, at gården nærmest bavnene ofte fik navn efter den, f. eks. Bavnehøj Gård i Laugø og Skærød, Bavnebakkegård i Ågerup, Bavnegård i Kolsbæk (fig.17) og Saltrup (fig. 15) og Bavnebjerg ved Mønge. Gårde kunne også skifte navn f. eks. blev Grydekærgård i Pårup omdøbt til Bavnebakke.^{xxvii} Da der blev udstykket husmandssteder i det åbne land fik flere af disse ligeledes navne efter en bavn, f.eks. huset Bavnehøj i Fjellenstrup og Baunebakke Hus i Søborg.^{xxviii}

Samtidig kom det på mode, at familien tog gårdens navn som slægtsnavn. Et opslag i Den Røde Lokalbog for Nordsjælland, der stort set dækker Holbo Herred, viser at bavn indgår i flere familienavne: Baun, Baundal, Baunsgaard, Baunkjær, Baunsøe og Bavn-høj. Det er særligt 1700-talsformen Baun, der er anvendt i familienavnene.

Vejnavne er derimod et fænomen, der særlig er knyttet til efterkrigstidens sommerhus- og boligudstyknings, og formen af ordet

Fig. 16. Bogknoldvej i Vejby. En forvanskning af "boveknold." (foto Liv Appel 2008).

bavn i vejnavnet henviser til den historiske kilde, hvorfra navnet er hentet. Bavnebakken i Højelt er den eneste landevej. Der er flere eksempler på sommerhusveje Baunevej i Ørby, Baune-mosen og Baune-åsen i Hesselbjerg, Bougne-åsen i Smidstrup og Bavnebakke i Tibirke Bakker, og vejnavne i landsbyudstykningserne Bogknoldvej i Vejby (fig. 16), Baunegårdsvej i Saltrup, Baundalsvej i Skærød. Hverken Bognevej i Gilleleje eller Baunevej i Græsted synes dog at være historisk funderet.^{xxix}

Afslutning

Da en bavn ikke er et fortidsminde i museumslovens forstand, er der fare for at de bavnne forsvinder, som ikke ligger på en fredet gravhøj. Således måtte Bounebacke i Fjellenstrup syd for Gilleleje for nylig vige til fordel for et nyt boligbyggeri.^{xxx} Højdedragene, hvor bavnene ligger er ikke desto mindre på vigtige landskabslementer,

Figur 17. Gårde kunne skifte navn efter en nærliggende bavn. Øverst ses Baunegaard i Ørby (er nu nedrevet) og derunder til venstre Baunegaard i Kolsbæk og til højre Baunegaard i Højbjerg (ældre fotos. Helsing-Gilleleje Lokalkiv).

hvorfra der altid er vid udsigt over landet eller havet. Fra toppen af en bavn kan historien om landets forsvar i ældre tid formidles på det sted, hvor begivenhederne engang udspandt sig. Historiker og forstander for Statens Lærerhøjskole Hans Thorvald Olrik (1862-1924) priste i sin bog om Tisvilde fra 1920, den herlige udsigt fra Bavneklinten ved Kildegården sydvest for St. Helene Kilde, hvor der på hans tid stadig var Sankthansbål. Herfra kunne han se til Hesselø, og længere borte kunne han desuden skimte Kullen i nordøst og klinterne på Halsnæs og Sjællands Odde i vest (Olrik 1920: 10).

En af grundene i havet ud for Gillelejes kyst hedder Bavnehøj Grund. Langs kysten i Holbo Herred fungerede bavnene således også som pejlingsmærker for de grunde/fiskemed, hvor fiskerne satte deres garn og redskaber. Fiskepladserne blev fundet ved krydspejling af punkter på land,

langmærker/-med, dvs. et bagmærke langt inde i landet og et for-/ydermærke på kysten, f.eks. en bavn. På en oversigt over fiskemed fra begyndelsen af 1900-tallet, nævnes bavnene på Bålbakke ved Villingbæk og Baunehøjene i Smidstrup (Terstin 1949: 86 f., 89 f.). Bevaringen af de højedrag, hvor bavnene en gang stod, er således på flere måder vigtig for forståelsen af egnens kulturhistorie.

Hensigten med dette arbejde har været at øge opmærksomheden på bavnene og dermed forhindre, at bavnene går tabt ved tilfældigheder. Det er sandsynligt, at der stadig kan være spor efter bavnene i form af brandlag, bålgruber, stolpehuller efter pæle, indhegninger og vagthytter. Den kortlægning af bavnene, der er foretaget i forbindelse med denne undersøgelse vil derfor kunne danne udgangspunkt for arkæologiske undersøgelser.

De røde cirkler er de registrerede bade i Holbo Herred. (Gengivet med tilladelse fra Kort & Matrikelstyrelsen).

Lokalitet	Kort	MB	ÆO	1782 FM	1791f FM	SB	1857 MBB	1897ff MBB	4 cm	KRAK 2006	Kommentar
Annisse sogn Annisse		x				010101- 15					Bougne høyen, Baalsbiørgs Aas
Huseby		x	x			010101- 6					Bune Høfs Aass, Bondehøys Aasen
Blistrup sogn Bakkebjerg		x	x			010102- 57 og 58	x	x	x		Baune bachen, Bounc Aassen, Baun Agre, Bavnehøje, Bavnehøj, Bavnehøj, Baunehøie
Hesselbjerg		x	x							x	Baals Ager Aas, Boels Ager, Bogelmoese, Baune-åsen, Baune-mosen
Højelt		x	x				x	x	x	x	Baune Aasen, Baune Ager, Bavnebakke
Kolsbæk		x	x			010102- 69	x	x	x	x	Baunehøi, Bogne Aas, Bounemose, Bauneager, Bavnehøj, Bavnegård
Ludshøj		?	?			010102- 75	x	x	x		Lyshøi, Ludshøi, Ludzhøien, Store Lyds Høy, Ludshøj, Ludshøjgård
Smidstrup		x	x			010102- 17	x			x	Brimeshøi, Bougne Aasz, Bugne Høy, Bummels Høys Ager, Brimeshøj, Bougne-Åsen
Udsholt		x	x								Bounehulen, Bainshaug Agrene
Esbønderup sogn Boserup		x									Bønnedøes Aass
Esbønderup		x				010103- 29					Svendshøi, Bogne høien, Bogne/Bougne Renden
Saltrup		x	x		x	010103- 22 og 23		x	x	x	Bougne Aas, Baun Ager, Bovne Agre, Bavnegaard, Baunegårdsvej
Villingebæk								x			Baalbakke
Græsted sogn Alme		x	x								Bougne Aasz, Bogne/Boune Aass, Bohn Agre
Holt		x	x				x				Boune aasen, Baune Bakke, Bavnebakke

Lokalitet	Kort	MB	ÆO	1782 FM	1791f FM	SB	1857 MBB	1897ff MBB	4 cm	KRAK 2006	Kommentar
Græsted										x	Baunevej
Stokkerup		x									Bavnebjerg
Pårup		x	x					x	x	x	Bagere-bachen, Bagerbaks Inlukke, Bavnebakke
Strand Esbønderup		x	x				x	x	x		Bougne Aasz, Baun Aas, Bavnet
Helsing Sogn Ammendrup		x	x					x	x		Bugne Aasz, Bougne Wang, Boüen, Bondens Vang, Bavnhøj
Højbjerg		x			x		x	x	x		Baune/Boune Aassen, Bönne Aassen, Bovne Agre, Bauge Wangs Engbond, Bavnehøj
Kæderup		x									Baune Aass
Laugø		x						x	x		Bovne Wang, Lille Boune Aas, Lille Boune Kiär Mose, Bavnehøj
Nejlunge		x			x						Boüne Aasen, Boufuen, Boufne Aassen, Bovne Agre
Mårum sogn Boland		x									Bougne Aasz
Ejlstrup				x	x		x	x	x		Bovne Lod, Bovn Agre, Bavnebakke
Kagerup				x	x			x	x		Bovne Lod, Bovne Agre
Mårum		x			x		x	x	x		Bougne Aas, Lille Boune Aas, Bavnebakke
Nellerød				x	x						Bovne Lod, Bovne Agre
Skov Børstrup		x									Bougne, Boudne, Bogne Wang, Boüne, Baune, Bachen

Lokalitet	Kort	MB	ÆO	1782 FM	1791f FM	SB	1857 MBB	1897ff MBB	4 cm	KRAK 2006	Kommentar
Trustrup		x			x						Attishøiene, Bunebjergs Aasz, Bunne Bierg, Bondebierg
Ramløse sogn Ramløse		x	x			010109- 23-26	x				Hyrdehøj, Bogne, Baune, Bavne, Baum Agre, Bavnehøje
Skærød		x	x			010109- 16	x	x	x	x	Boune humpel aas, Baune Agrene, Skærød Bavnet, Skærød Bavn, Baundalsvej
Tågerup		x	x								Bounemos Aas, Baumemose Agrene
Ågerup		x	x			010109- 6	x		x		Bowne/Boufne Gierdet, Baune Bakken, Bonnebakke, Bavnebakke
Søborg sogn Ferle		x									Bougniekier
Fjellenstrup		x	x					x	x	x	Bounebacke Aas, Bougne Moese, Bognemoese, Baune Höyen, Baune Agre, Bavnebakke, Baunehøj
Strand Børstrup		x									Bougnebacken
Søborg							x	x	x		Bondebakke, Baunebakke, Bavnebakke
Tibirke sogn Tibirke		x					?	?		x	Bogne Aassen, Bavnebakke
Tisvilde		x	x								Boune Aas, Bogne Stækkerne
Valby sogn Hemmingstrup		x			x						Boufne Aasen, Bovne Agre
Sletelte		x				010112- 26?					Bougne Agre
Valby		x								x	Bager ofns backe, Bavnebjerg
Vejby sogn Holløse		x									Bønne agre

Litteratur

Andersen, Harald 1958: Bavn. Skalk, nr. 3. 1958. Århus, s. 14-15.

Appel, Liv 1999: Veden på Belland. Lyngdalsboka 1999, 11. årgang. Årsskrift for Lyngdal Historielag. Farsund, s. 6-11.

Christensen, William 1903 (1974): Forsvarsvæsnat. Dansk Statsforvaltning i det 15. århundrede, s. 287-295.

Friis, Torsten 1998: Skræmmende rygter. Skalk, nr. 4, 1998, s. 24-32.

Hald, Kristian 1950: Vore stednavne. København.

Hald, Kristian 1956: Bavn. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder - fra vikingetid til reformationstid. København. S. 394-96.

Hedegaard, Ole A 1985.: Leding og landeværn. Middelalderens danske forsvar.

Holmberg, Bente 1996: Stednavne som historisk kilde. I: Crumling-Pedersen m.fl. (red.) Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder. Odense, s. 53-60.

Jarrum, Erik A. 1989: Forsvundne gårde og landsbyer i Gribskov. Gilleleje Museum. Årbog 1989, s. 29-46.

Jarrum, Erik A. og Frandsen, Søren 1993: Villigebæk Fiskerleje. Gilleleje Museum, årbog 1993. Gilleleje, s. 3-40.

Larsen, Niels Jørgen 1984: Ørby Baun – en nordsjællandsk festplads. Vejby-Tibirke Selskabets årbog 1984.

Liljefalk, Axel og Lütken, Otto 1904: Vor sidste Kamp for Sønderjylland. København.

Lumholt, Ib 1967: Ordforrådet i Sokkelund herreds stednavne. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning, 5. København.

Malmros, Rikke 1986: Leding og skjaldedekvad. Det elvte århundredes nordiske krigsflåder, deres teknologi og organisation og deres placering i samfundet, belyst gennem den samtidige fyrstedigtning. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1985. København, s. 89-139.

Nielsen, Finn Ole 1998: Middelalderens Bornholm. Udgivet af Bornholms Amtsråd. Rønne.

Olrik, Hans 1920: Tisvilde og Omegn. Historisk Oversigt og praktisk Vejledning. København.

Klindt-Jensen, Ole 1958: Oldgranskere, fortidsminder og rökosten paa Bornholm. Nationalmuseets arbejds-mark 1958. København, s. 108-124.

Pedersen, Sune Christian 2000: Ord i sigte. Post & Tele Museum Skrifter 3.

København. Kort med marknavne, oplysninger om skovseparationen samt landsbyernes og overdrevets udskiftningslodder i Gribskov frem til 1789. Kortet er nævnt i udskiftningsforretningen over Esbønderup sogns overdragelse 1791/92, hvor O. Fensmark var landinspektør.
SB: Arkæologen Vilhelm Boyes sognebeskrivelse fra Herredsberetningen 1886.
1857 MBB: Målebordsblade ("høje") fra sidste halvdel af 1800-tallet.
1897 MBB: Målebordsblade ("lave") fra 1897 til 1963.
4 cm: Kort fra 1960'erne i målestok 1:25.000.
KRAK 2006: Kraks Kort Nordsjælland

Forkortelserne i skemaet henviser til
MB: Markbøgerne 1681/82, der dannede grundlaget for Christian V's matrikel 1688 (Rigsarkivet).
ÆO: Ældste originalkort, dvs. koncept- og udskiftningskort fra slutningen af 1700-årene.
1782 FM: "Carte over Helsingø, Maarume, Esbønderup og Nødeboe Sogner samt en deel af Græsted og Valbye Sogner paa Cronborg Amt tilligemed en deel af Aلسynderup Sogn paa Friderichsborg Amt opmaatte Aar 1782 af O. Fensmark". Landsarkivet, København.
Kortet medtager skovseparationen af Gribskov og udskiftninger af landsbyer frem til 1789.
1791 FM: "Grib Skov med tilliggende sogne", 1:8.000. Kort- og Matrikelstyrelsen,

Lokalitet	Kort	MB	ÆO	1782 FM	1791 FM	SB	1857 MBB	1897 FM MBB	4 cm	KRAK 2006	Kommentar
Mønge	x	x									Bogn ager Aasz, Boufin, Boufne, Bogen, Bogne, Bohn Agre
Vejby	x	x							x		Bounehöys Aasz, Boveknolagerne, Baugne Höys Aasz, Bogknoldvej
Ørby	x	x				x		x			Bounehöys Wang, Baunehöys Aas, Boune Höy, Ørby Bavn, Baunevej
Gilleleje Bonderup					010104-32-33						Vagthøi, Telegraphhøj
Gilleleje										x	Bognevej

Rune, Flemming 2009: Gribskov. Fredensborg.
 Saxo Gramaticus 2003: Danmarks Krønike. Viborg.
 Secher, Vilhelm Adolf (udg.) 1887-1918: Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser, og andre kgl. Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660, bd. I-VI. København.
 Skautrup, P. 1927: Nogle Højnavne i Hardsyssel. Hardsyssels Aarbo, s. 120-135.
 Skydsgaard, Jens Erik m.fl. (red.) 2002: Esum Klosters Brevbog. Bd. I og II. København.
 Stednavneudvalget 1929: Frederiksborg amts stednavne. Danmarks Stednavne nr. 2. København.
 Stilling, Niels Peter 2005: En malerisk Danmarksrejse.
 Terslin, H. C. 1933: Lidt om oldtidshøjene i Søborg og Gilleleje sogne og sagn og overleveringer om dem. Fra det gamle Gilleleje. Gilleleje og omegns Museumsforening. Gilleleje, s. 67-80.
 Terslin, H. C. 1949: Gillelejes fiskemed. Fra det gamle Gilleleje. Gilleleje og omegns Museumsforening. Gilleleje, s. 85-93.
 Wohlert, Inge 1971: Barnehøj. Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tegnede Poul Andersen på halvfjerdårsdagen den 8. juni 1971. København, s. 347-365.

Noter

i Bauehøi i Kolsbæk, 01.01.02 - sb. 69; Brimeshøi i Smidstrup, 01.01.02 - sb. 17; Hyrdehøi i Ramløse, 01.01.09 - sb. 44.
 ii Bunne i Trustrup, Søborg og Ammendrup er sandsynligvis en forvanskning af ordet bavn/ evt. bonde.
 iii Jf. Ordbog over det danske sprog: bavn.
 iv Bavn stavet barn i Holbo Herred: Barne Moese i Mårum, Barnebakke i Hesselbjerg, Barnes haug Agrene i Udsholt, Barne Mose i Ørby og Barne Snaebel i Ramløse. Venligst oplyst af Michael Lerche Nielsen, Afd. for Navneforskning ved Københavns Universitet.
 v Den første retskrivningsordbog, Dansk Haandordbog, udkom først i 1872.
 vi Andre varianter af bavn: boügne, boüne, boufuen, boufne, bouïfne, bowne, boudne, bounne, bugne, bune og bunne. Bönne i Højbjerg, Holløse, Mønge, Laugø og Boserup ant. gl. dansk bøn/ bønne af vestnordisk baken/ baun, engl. Bean, tysk Bohne, jf. Håndbog i danske stednavne, 2. udg.: 166. og Nudansk ordbog 1967: bønne. Evt. hestebønne (Lumholt 1967: 100).
 vii Kort 1: "Carte over Helsing, Maarume, Esbønderup og Nødeboe Sogner samt en deel af Græsted og Valby Sogner paa Cronborg Amt tilligemed en deel af Alsynderup Sogn paa Friderichsborg Amt opmaalte Aar 1782 af O. Fensmark Landsarkivet. Kort 2: "Grib Skov med tilliggende sogne, 1:8.000". Kort- og Matrikelstyrelsen.

viii Baal kan også være en forvanskning af ordet bol, dvs. bosted.
 ix Danske Domme 1375-1662, I: nr. 7.
 x Det ældste beskyttelsesbrev vedr. Esum Kloster er fra Svend Grathe (1146-1157) (Skydsgaard m.fl. (red.) 2002: 181).
 xi Orbierts Bank, ÆO 1787. Forleddet Or- er evt. forvanskning af gl. dansk warth (Holmberg 1996: 72). Evt. ore, dvs. udmark (Hald 1950: 172).
 xii Jf. V. A. Secher 1873 - 75: Bilag til de antikvariske kort over Holbo Herred. Frederiksborg Amt. Vaghthøi 01.01.04 - sb. 32.
 xiii Jf. Secher 1873 - 75. Borgen, 010103 - sb. 133.
 xiv Jf. MB og MBB. Gilleleje Museum har forgæves foretaget arkæologiske forundersøgelser ved Bannebjerg, GIM 3498, og Alme, GIM 3555.
 xv Jf. MB og signatur for voldgrav på ÆO 1779.
 xvi Jf. Jordebogsregnskaberne for Kronborg Amt: Uvisse. Rigsarkivet.
 xvii En dannemand skulle vidne og underskrive ved retshandlinger. Hvervet som dannemand gik ligesom hvervet som sognefoged på omgang mellem de respektable, pålidelige og ærlige mænd i sognet.
 xviii Attishøiene/ Bauehøiene, 01.01.09 - sb. 23-26.
 xix Bavnen ved Holt er på MBB 1857 ff. flyttet til en anden Bavnebakke.
 xx Jf. MB 1681. Skovkort over Gribskov, 1970: Afd. 383.
 xxi Jf. MBB fra 1857.
 xxii Bauehøi i Kolsbæk, 01.01.02 - sb. 69 og Ørby-bavn, 01.01.13 - sb. 31.
 xxiii Bavnet i Alme 01.01.05 - sb. 12; Bauehøi i Annisse 01.01.01 - sb. 15; Bauehøie på Bakkebjerg 01.01.02 - sb. 58 og 59.
 xxiv Telegraphhøi, 01.01.04 - sb. 33. Sløjfet før 1886.
 xxv Dansk kulturhistorisk Opslagsværk 1991: 882 f.
 xxvi Helsing-Gilleleje Lokalarkivs database "Egennavne i Holbo Herred": 1. Matr. nr. 1a m. fl., Saltrup by, Bauegårdsvej 7, Esbønderup; 2. Matr. nr. 13, Kolsbæk by, Bakkebjergvej 37, Blistrup (relaterer sig til bavnen på Bakkebjerg); 3. Matr. nr. 2a, Kolsbæk by, Unnerupvej 8b, Blistrup; 4. Ørby by, Askemosevejen, Vejby (nedrevet); 5. Matr. nr. 9a, Ørby, Valbyvej, Helsing (nedrevet); 6. Matr. nr. 3a, Nellerød by, Nellerødvej 24, Mårum; 7. Matr. nr. 1a, Højbjergvej 2, Helsing. www.holbo.dk.
 xxvii Grydekærsgaard på MBB erstattes på 4 cm kortet af Bavnebakke (Gård).
 xxviii Jf. MBB 1897
 xxix Jf. Krak kort Nordsjælland, 2006.
 xxx Gilleleje Museums forundersøgelse, GIM 3490.

Før og nu

Parti fra Maarum

Fra venstre ses Ejlstrup Mejeri, Nellerødvej 48, Ejlstrup Mølle, Nellerødvej 44 og Ejlstrup Smedie, Nellerødvej 57, ca. 1915. (Helsingørsk Lokalar-kiv). Nederst samme motiv i 2008 ved Peter Kalko.

Nu og før

Annisse Brugsforening, Præstevej 88, som den så ud i 1930-erne med cigaretautomat til venstre for brugsuddeler Age Olsen og pigen Christine Sørensens. (Helsing-Gilleleje Lokalarkiv). Til højre den nu lukkede købmændsforretning fotograferet 30. juni 2009 af Peter Kalko.

Fra fiskerleje

Af Frank Bo Schwartz, Gilleleje Museum

Gilleleje, det ”vilde og øde” sted på Sjællands nordspids, ”hvor der vel ikke kunne bo mennesker”, blev ”opdaget” af kunstnere og det københavnske borgerskab for 125 år siden

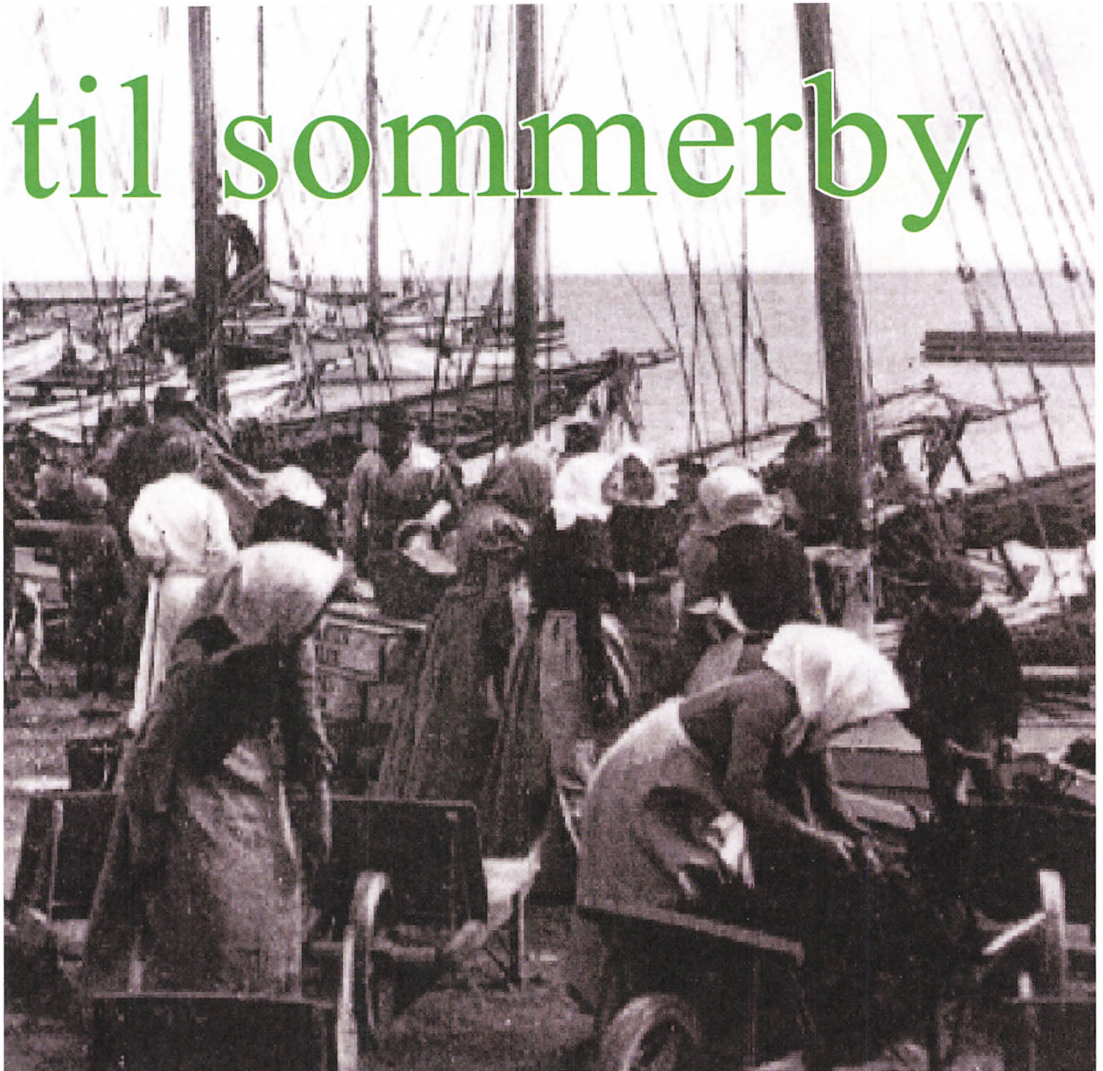
Det lille fiskerleje Gilleleje på Sjællands nordspids var for 150 år siden et vildt og øde sted for borgerskabet i hovedstaden København, selv om afstanden kun er 60 kilometer, og først i 1880'erne begyndte det sommerliv med turister, som siden har præget hele nordkysten af Sjælland.

Bortset fra den verdensberømte danske filo-

sof Søren Kirkegaard¹, der i 1835 var på et sommerophold i Gilleleje – og nogle få prominente besøg til Nakkehoved Fyr to kilometer øst for Gilleleje, var det småt med hovedstadens interesse for fiskerlejet.

Kong Frederik den 7.² elskede at besøge Nakkehoved sammen med sin elskerinde og senere hustru til venstre hånd Grevinde Danner

til sommerby

Fotografi fra før 1904. Fiskerkonerne læsser garn på trillebørerne. Fotografiet er taget, hvor der i dag - 2010 - er fiskehandlere og grill. Umiddelbart før bogen gik trykken blev det oplyst, at fotografiet viser et kongeligt besøg på Gilleleje Havn - menhvilket? (Helsing-Gilleleje Lokalarliv)

omkring 1850 – og Kong Christian den 9.³ og dronning Louise³ besøgte Nakkehoved i 1875. Indimellem havde andre besøgt stedet, heriblandt forfatteren Frederik Paludan-Müller⁴ i 1853. Det gav sig udtryk i prologen til dramaet Den evige Jøde og i Nakkehoveds Fyrs gæstebog⁵. Men derudover var den generelle holdning blandt

.....
: Til artiklen findes et ud- :
: videt noteapparat om de :
: personer, der er nævnt i :
: teksten. Det er et forsøg :
: på at give et billede af :
: menneskene, livet og :
: tiden artiklen handler :
: om. :
:.....

Søren Kierkegaard stenen på Gilbjerg på filosofens yndlingssted, rejst den 5. juni 1935 af en komite med medlemmer fra nær og fjern. Som det ses er der mod nord en fantastisk udsigt over det yderste Øresund og Kattegat, og en tilsvarende udsigt over landskabet mod Græsted mod syd.

På mindestenen er indhugget:

HVAD ER
SANDHED AN-
DET END EN LE-
VEN FOR EN IDEE?

Københavns bedre borgerskab, at Gilleleje-området var en udørken. At beboerne i denne udørken så måske nok var mere sofistikerede end "køvenhavnerne" tænkte, ses senere i denne artikel.

Vildere og vildere

I en turistvejviser fra 1865 hedder det⁶:

Naturen bliver vildere og vildere efterhaanden som man kommer længere Nord-paa.... Gæstgiveriet i Gilleleje anbefales dog, men man længes bort fra den sandede Strandbred, Marehalmen begynder at blive kjedelig, og Øiet trænger til noget Smilende, noget Venligt, som Havet ikke kan byde.

Man ville på dette tidspunkt hellere se naturen som et billede af P.C. Skovgaard⁷: Nok vild, men heller ikke så vild og utæmmet, så naturlig.

Der skulle gå mange år før dette ændrede sig. Hør blot hvad Holger Drachmann⁸, den

danske marinemaler og digter, skriver på opfordring af M. Galschiøt⁹ i dennes værk Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere 1887-1893¹⁰:

"Gilleleje forekommer mig stilløs, uinteressant - bortset fra de fortræffelige motiver, som havnen under en nordveststorm kan yde en marinemaler. Og her er malet dygtige marinebilleder. Men man savner plads til at røre sig på, eller her er for meget plads; ingen plantage - kun en klat træer, som omvendte fejekoste. - Adieu Gilleleje! En intelligent komponist, to dygtige skuespillere og lige så mange malere roser dig. Jeg behersker min mangel på samstemning og reserverer mig mit indtryk, der måske kan ændres ved et mere indgående kendskab.

Kroen er upåklagelig men uden nogen egentlig charme - man kan sove der om natten - og næste morgen kan man atter tage stok i hånd og randsel på ryg."

Drachmann må have haft en dårlig dag,

da han skrev om sin oplevelse af Gilleleje fra første halvdel af 1870'erne, men i forhold til P. C. Skovgaard havde Drachmann øje for havet som et eksempel på den store utæmmede natur.

Men alt dette skulle siden ændre sig.

For at finde grunden til at Gilleleje ender som bade- og ferieby for Københavns bedre borgerskab, skal vi længere tilbage i tiden.

1807 ankrede en stor engelsk flåde op på Københavns Red og bombarderede den gamle befæstede middelaldersby med datidens nye opfindelse, brandraketten. Frygtelige brande opstod i den alt for tætte bebyggelse og efter tre dages forgæves kamp mod flammerne, fik englænderne det, de var kommet for, den danske flåde.

Det var for meget for Danmark, som kun seks år før havde lidt et forsmædeligt nederlag mod samme englændere i Slaget på Reden - og som allerede syv år senere måtte afstå Norge til Sverige.

Badeliv ved Gilleleje i 1898. I baggrunden bader en mand fra en badevogn, der er kørt ud i vandet for at give mere privatliv. (Helsingø-Gilleleje Lokalarliv)

Den begyndende nationalfølelse, der allerede havde vist sig i 1700-tallets slutning hos borgerlige kredse i byerne, fik nu yderligere vind i sejlene. Udviklingen fik betydning for kunstnerne, der tillige var inspireret af romantiske strømninger fra europæiske lande syd for Danmark. Tidens malere og digtere søgte ind i 1800-tallet ud til fjerne egne for at hente inspiration. Nu skabtes det nationalromantiske maleri og det nationalromantiske digt - den danske guldalder havde set dagens lys. I jagten på den ægte, uspolerede danske folkesjæl og natur søgte malerne nordpå langs Øresundskysten.

Vejen til Gilleleje

Opdagelsen af Nordsjælland, og her Gilleleje, sker ikke fra den ene dag til den

anden. Det er en gradvis udvikling, hvor frontløberne - digterne, malerne og andre kunstnere - billedligt talt kryber op og hen langs kysten.

Begavet med penge er de sjældent, for ikke at sige næsten aldrig, men de er med kunstkritiker N.V. Dorphs¹¹ ord fra engang i 1870'erne¹²:

“Civilisationens Pionerer, beredende Vejen for Tennis-spillende Landligger-grossererere og kokette Hovedstadsfrøekner”.

Nogle af de første vi møder er guldalderens feterede par, skuespillerinden Johanne Luise Heiberg¹³ og hendes mand, dramatikeren, kritikeren og chefen for Det Kongelige Teater Johan Ludvig Heiberg¹⁴, som indlogerer sig på Hellebæk Kro i 1847 - og her fattes ikke penge, ej heller krav om komfort.

For at føle sig tilpas ommøblerer de to værelser med inventar fra kroejerenes egne stuer, og går ud for at købe vinglas og andre fornødenheder - de skal være her i seks uger og det skal jo ikke være alt for primitivt.

Denne tid så ud til at være en af de mere lykkelige og harmoniske i den letbevægelige Johanne Louise Heibergs liv, for Johan Ludvig Heiberg derimod var det mere tvivlsomt, hvor sjovt han syntes det var.

I sin bog “Et Liv gjenoplevet i Erindringer” udgivet 1891 skriver hun:

.. “al sin skønhed endnu uberørt” og “fuld kommen ensomme” Hellebæk.

“Nej, hvor dejligt!” Thi havet med Kullen i baggrunden lå der i et himmelsk vejr og i en belysning, der er mig uforglemmelig. “Ak,” udbrød jeg, “lad os blive her!” “Hvor kan vi det?” svarede Heiberg, “her mangler jo alt til ophold for civiliserede mennesker! Hvor kan vi ligge i de senge med de forfærdelige dyner; vi ville jo smelte i alle disse gåsefjer!”

I 1850'erne møder vi de unge kunstnere Carl Bloch¹⁵, Anton Dorph¹⁶, Christian Rudolph Vogelsang¹⁷ og Vilhelm Kyhn¹⁸ på Snekkersten Kro. De bor i små værelser på loftet; og her er en bræddevæg, som de

morer sig med at male små skitser på. Desværre brænder kroen 1950 og bræddevæggen går tabt.

At digtere og malere har besøgt Nordkysten tidligere og er blevet inspireret af den barske natur og uspolerede befolkning er sikkert - men kun for kortere ophold; dertil var vilkårene for barske for et følsomt guldaldermenneske.

Blandt andet ved vi, at en af grundlæggerne af den danske guldaldermalerier C. W. Eckersberg¹⁹ besøgte Hornbæk, ikke af egen drift, men for at udføre et bestillingsarbejde “Kristus og den samaritanske Kvinde” som kirkens nye altertavle. Han fik 400 rigsdaler for arbejdet ved fuldførelsen i 1838.

Afstandene og omgivelserne blev opfattet som enorme og helt anderledes end i dag.

Som museumsinspektør Lars Bjørn Madsen skriver side 12 i bogen “Nordkysten fra Helsingør til Munkerup” (Citater er fra en brevveksling mellem H. C. Andersen og Henriette Collin):

“Vorberejste eventyrdigter H.C. Andersen kunne ikke forstå, at mennesker kunne leve på Nordkysten så tæt på Nordpolen.”

Endvidere blev gillelejerne kaldt for “kineserne”, fordi de boede så afsides.

Alt tog sin tid dengang, især transport af både sig selv, bagage og gods. Til lands fandtes kun to muligheder, at gå eller køre med hestevogn. Da den første jernbane, Nordbanen, i 1864 blev ført via Hillerød til Helsingør, kunne rejsetiden derfor afkortes betydeligt og turen foretages på en væsentlig mere bekvem og komfortabel måde. Denne jernbane kom til at betyde meget for Sjællands nordkyst. Først i 1896 fik Gilleleje med Gribskovbanens forlængelse fra Græsted togforbindelse til hovedstaden.

For at indkredse tidspunktet for “opdagelsen” af nordkysten skal vi til begyndelsen af 1870'erne, hvor vi møder en ny generation af kunstnere, som har lagt nationalromantikken med det idylliske billedsprog bag sig og nu går målrettet efter det

Båd på vej ind i Gilleleje Havn 1896 af maleren Thorolf Pedersen. Billedet hænger på Gilleleje Museum.

usminkede billede. De er noget fejlagtigt kaldt “De danske Impressionister”, og selv om vi sagtens kan se inspirationen fra Frankrig, er de danske malere dog langt mere naturalistiske i deres udtryk.

Den første samling af disse kunstnere sker i Hornbæk, hvor der dannes det vi i dag vil kalde en kunstnerkoloni, bestående af bl.a. P. S. Krøyer²⁰, Holger Drachmann⁸, Viggo Johansen²¹, Kristian Zahrtmann²², Carl Locher²³, Frants Henningsen²⁴ og C. F. Sørensens²⁵. Det sker fra 1870'erne og frem.

I Gilleleje ses de første kunstnere i 1880'erne. Det er Viggo Johansen²¹, Viggo Helsted²⁶ og Thorolf Pedersen²⁷. De er alle med N.V. Dorphs¹¹ tidligere nævnte ord fra 1870'erne¹²:

“Civilisationens Pionerer, beredende Vejen for Tennis-spillende Landligger-grosserer og kokette Hovedstadsfrøekner”.

For første gang hører vi her om landligere, som betegnelse for en gruppe, der holder ferie på nordkysten.

Landliggerliv

Hvad var det maleren og digteren så?

Han så den vilde og uspolerede natur, den jævne fisker og bonde med den uspolerede folkesjæl; og så gjorde det jo heller ikke noget at de tog sig lidt pittoreske ud i klædedragten.

Men først og fremmest så maleren lyset, som her var så meget stærkere ved havet.

Og hvad så fiskeren?

Han så kunstneren, som trådte ind i den lavloftede krostue, hvor en tæt tobakståge hvilede over det kortspillende og drikkende godtfolk, hvis samtale sikkert forstummede ved synet af den fremmede.

Så anderledes klædt, med et andet sprog og andre manerer, som viste sig villige til ikke at se på småmønten, men lod kronerne rulle.

Hvad forestillede den københavnske grosserer sig?

Han tænke på kunstnernes billeder, der gav en forestilling om den storslåede natur

Gilleleje Krohave, Vesterbrogade 1, i slutningen af 1800-tallet. Billedet er taget fra syd mod nord. Det hvide stakit midt i billedet er rækværket på broen over Kanalen. (Helsing-Gilleleje Lokalarkiv)

og fiskerlejerne på nordkysten. Der var der fred og højt til loftet, hvis man da ellers havde tid og råd. I starten tøvende, senere mere målbevidst fulgte det københavnske borgerskab efter kunstnerne - og til sidst skulle det gå hen og blive helt mondænt.

Gilleleje Kro var naturligvis det første sted man søgte hen, men snart fandt fiskeren ud af at flytte sig og sin familie ud i udhuset og at udleje hovedhuset til de godt betalende københavnere. Der skulle jo tages mange fisk for at opnå den indtjening, de velbjergede landligere gav.

Den første landligger

Den første faste landligger, vi kender til, var arkitekt Carl Lendorf, ikke en "hr. hvem-som-helst".

Ansæt under den berømte arkitekt Ferdinand Meldahl deltog han i opførelsen af Fredericia Rådhus og genopførelsen

af Frederiksborg Slot efter den frygtelige brand i 1859. Senere drev han sin egen virksomhed i Odense og satte her sit markante fingeraftryk på byens udseende, bl.a. med opførelsen af Odense Rådhus.

Carl Lendorf var en driftig herre og endte som Ridder af Dannebrog. Da han i 1883, under et sommerophold i Hornbæk, blev lokket til Gilleleje af sin bror Alfred Lendorf, kunne han med det samme se charmen ved stedet - og med penge på lommen gik han til fiskerne for at opkøbe jord. Det lykkedes ham at erhverve et stykke øst for byen kaldet Fyrbakkerne med en lille granlund og stranden lige nedenfor. Det skete i 1883. Men først to år senere i 1885 stod hans sommerhus, kaldet "Granly"²⁸, færdigt.

Snart kom venner og bekendte af familien Lendorf til og slog sig ned i Gilleleje for sommeren. Nogle gange skete det som fastliggende gæster i "Granly" og, når pladsen ikke slog til, på kroen. Nu opstod én af flere landliggercirkler, som kun havde periferisk eller indirekte berøring med hinanden i det daglige, men som ikke desto mindre kunne have delvist overlappende medlemskab.

I kredsen omkring lendorferne sås blandt andet billedhuggeren August Saabye²⁹ og skuespilleren og instruktøren Emil Poulsen³⁰, men navnlig teatermaleren Thorolf Pedersen og hans hustru Karen. Dertil kom marinemaleren Viggo Helsted, den hyggelige og skælmske person, som godt kunne lide en toddy på kroen.

“Sommervulkanen”

En anden markant skikkelse i fiskerlejet var komponisten og musikkritikeren Charles Kjerulf³¹, som allerede i 1885 havde taget ophold på kroen, og i mange år fremover skulle blive fast stamgæst, så fast at når denne gemytlige mand, iført sin hvide kasket, “trillede” rundt i krohaven og underholdt gæsterne, måtte man naturligvis tage ham for kroværten.

Den rigtige krovært, den mørke og knoklede F.N. Hansen³² gemte sig, skriver Axel Kjerulf i Gilleleje før og Nu, i Fra det gamle Gilleleje, 1935³³:

“Kjerulf klarede det jo så udmærket”, udtalte Hansen.

Lige så hyggelig og gemytlig han var i sommerlandet, lige så frygtet var Charles Kjerulf i det københavnske musik og teaterliv. Hans ord var lov og mange musikeres karriere led en krank skæbne, når og hvis Charles Kjerulf vendte tommelfingeren nedad.

Beboelselængen i den gamle Gilleleje Kro set fra gården. Bagerst tv købmand og kroerjer F. N. Hansen og th Charles Kjerulf.

Siddende Edith Hansen, født Sødning og deres datter. Fotoet er fra midten af 1890-erne. Det er taget fra Gilleleje Museums årbog “Fra det gamle Gilleleje” 1935.

Arkitekt Carl Lendorf og hustru Sofie med døtrene Emmy og Olga. Billedet er fra tiden i Odense.

Den unge og meget talentfulde Carl Nielsen³⁴ måtte længe døje med, at hans musik blev sammenlignet med så ubehagelige fænomener som blodpropper, åreknuder og iskias. De skulle senere forbrødes.

Omkring Charles Kjerulf samledes en stribe af kunstnere fra den københavnske teater og musikscene. Norsk-dansk skuespilleren Vilhelm Wiehe, balletdanserinden Charlotte Hansen, skuespilleren Hans Orlamundt³⁵, revy- og viseforfatteren Anton Melbye, skuespillerinden fru Oda Nielsen, operasangeren Frederik Brun, skuespilleren Martinius Nielsen og mange andre.

Flere af disse skulle komme til at spille en større eller mindre rolle i Gillelejes fester, underholdning og arrangementer.

Charles Kjerulf var her og der og alle vegne - en vulkan af drivkraft, som kom til at være krumtap i næsten alle sammenhænge.

Fest

Badning, spadsere- og køreture, længere udflugter i Nordsjælland, visitter og sammenkomster, krocketpil, "lawn-tennis", roture og sysler som læsning, brevskrivning, solbad og dasen i hængekøjen - jo, landliggerne havde mange muligheder; men sommeren kunne godt falde lidt lang.

Det ville være rart med en fest, og så kunne man jo samtidig - som en tak for den gæstfrihed man blev mødt med af lokalbefolkningen - samle penge ind til et godt formål.

7. august 1887 holdtes en af de første Bakkefester ved granskoven syd for Carl Lendorfs sommerhus. Man slog det stort op i Frederiksborg Amts Tidende³⁶.

Festen blev anmeldt i Frederiksborg Amts Tidende den 10. august:

"Festen i Gilleleie i Søndags var stærkt besøgt, og der fandtes en Mængde Forlystelser, som udøvede stor Tiltrækningskraft på Publikum. Samtidig med Festen afholdtes der en Kapseilads, ved hvilken Baaden "Sjælland" blev Seirherre."

Olga Lendorf, datter af Carl Lendorf, skriver i sin dagbog³⁷ lørdag d. 30. Juli 1887:

Folkefest i Gilleleie

Søndag den 7de August.

Kl. 2 Kapseilads, Kl. 5 Dystløb i Baade. Festpladsen og Pavillonen ved Granplantagen udsmykkes af Kunstnere, og illumineres om Aftenen. **Kl. 6 stor Aftenunderholdning** med Assistance af kunstneriske Kræfter fra Hovedstaden, bl. A. **Hr. Skuespiller Sophus Neumann.**

Stort Bal og Fyrværkeri. Telte oprejses, i hvilke Beværtningen forestaas af Damer fra Byen og blandt Landliggerne. Mange andre Forlystelser. Entre til Festpladsen 25 Øre for Bøgne og 15 Øre for Børn, til Aftenunderholdningen og Bal tilsammen 1 Kr. for en Herre og 75 Øre for en Dame.

Annoncen i Frederiksborg Amts Tidende den 7. august 1887:

Folkefest i Gilleleje

Søndag den 7de August

Kl. 2 Kapseilads. Kl. 5 Dystløb i Baade. Festpladsen og Pavillonen ved Granplantagen udsmykkes af Kunstnere, og illumineres om Aftenen. Kl. 6 stor Aftenunderholdning med Assistance af kunstneriske Kræfter fra Hovedstaden, bl.a. Hr. Skuespiller Sophus Neumann. **Stort Bal og Fyrværkeri.** Telte oprejses, i hvilke Beværtningen forestaas af Damer fra Byen og blandt Landliggerne. Mange andre Forlystelser. Entre til Festpladsen 25 Øre for voksne og 15 Øre for Børn, til Aftenunderholdningen og Bal tilsammen 1 Kr. for en herre og 75 Øre for en Dame.

"Vi Damer til Møde oppe i Skoven med alle Kroens Damer, Graaes og flere, nogle og tyve; vi skal staa for Beværtningen til Festen næste Søndag. Viggo Helsted hernede, han skal lave Dekorationer, Far giver Tegning til Telte m.m."

Den følgende fredag/lørdag lagde man sidste hånd på det praktiske arrangement. "Fre. 5. August....Der er rejst Æresport, og indhegnet Festplads, lavet Telttorv. Efter

Den unge Olga Lendorf fotograferet i midten af 1880-erne.

Olga Lendorf gengivet i et silhuetklip fra Tivoli 1888.

The vare vi en Tur deroppe: saa Helsteds Malerier, som der skal dekoreres med. Talte med ham. Lörd. 6. Aug. Oppe og hjælpe med at binde Guirlander og dekorere til Festen i Morgen. Helsted her til The. Søn. 7. Aug. Kl. 2 Kapsejlads Kl. 5 begyndte Festen; jeg stod i Rødgrøds-telt med Frk. Graae's til Kl. 10, Kl. 6 var der Aftenunderholdning, vi skiftedes til at gaa derhen. Kl. 8 begyndte Dansen, var der et Par Gange, dansede med Helsted, nogle fremmede Herrer og en Fiskergut. Vi saa ogsaa Varietéeltet. Kl. 12 saa vi Fyrværkeri og gik hjem".

brændte stort Fyrværkeri med Sole og Raketter, mens der rasede en Brandstorm af Nordvest, saa baade Skov og Skur, ja, hele Byen var lige paa Nippet til at gaa op i Luer.

Næste Dag gik Drengen med Tudehornet igennem Lejet, højlydt forkyndende: "Der er Efterslæt i Paviljonen i Aften Klokken syv." Da jeg spurgte en Fisker, hvad det dog var for en besynderlig Skik, begrundede han den meget alvorligt med, at "man kan da ikke holde saa brat op!" Efterslætten blev, som gjerne "Nachspielet", det artigste. Da drak man alle "Slatterne" fra Natten op, og Dansen gik igen til den lyse Morgen."

En lidt anderledes udlægning og fortsættelse af samme fest får vi i Charles Kjerulf's erindringsbog: Gift og Hjemfaren fra 1917. Her nævnes en "Pavillon", der beskrives som et tjæret bræddehus bag den lille gran-skov. Det hedder videre:

I Charles Kjerulf's erindringer nævnes det også, hvad festens overskud skulle gå til, nemlig et orgel til kirken. Der var imidlertid ikke penge nok, og her oplever vi Kjerulfs overtalelsesevne og foretagsomhed, da han efter en lang og sej kamp får overtalt

"Letsindigt havde vi anbragt Petroleumsfakler paa selve Træstammerne og af-

fiskerne til at ofre den gamle "Gie-Kasse"s beholdning. "Gie-Kassen" havde alle gillelejerne betalt til, for at få deres både "giet" op på land med et håndspil, den gang der ingen havn var.

Bakkefesterne blev et fast indslag i årene fremover og demonstrerede fint samarbejdet mellem lokalbefolkningen og landliggerne, selvom de var så forskellige af natur.

Gilleleje Sangforening

Gilleleje Sangforening - senere Gilleleje Sang- og Foredragsforening - stiftedes i november måned 1886. Formålet var "ved ugentlige møder at indøve flerstemmig sang og ved festlige sammenkomster for foreningens medlemmer med damer at udbrede kendskab og kærlighed til sang og samtidig virke til selskabelig glæde og fornøjelse". Der var således tale om en forening af mere verdslig karakter uden for mange religiøse undertoner. Folk strømmede til og talentmasse var der nok af.

Vi undres i dag: Hvordan kunne et firstem-migt kor ved den første optræden i 1887 mestre et så overraskende svært repertoire, som tilfældet var, når medlemmerne kom

Gilleleje Sangforenings tenorer fotografe-ret ca. 1890. Personerne er fra venstre barber-mester G. Leonhardt, Carl-Chri-stianPeters-en, skomagermester Anders Christensen, fisker Otto Svendsen, strandkontrollør Lindholm, fisker Lars Svendsen, Bekker Petersen (bror til Carl-Christian Petersen), Kristian Kristiansen og fisker Hans Peter Hansen. (Helsingø-Gilleleje Lokalkniv.)

fra en - efter københavnsk opfattelse - naiv og uuddannet fiskerbefolkning?

Vi undres endnu mere, når vi hører at pro-tokollerne fra Gilleleje Skole fra 1855 og til 1890 faktisk viser, at eleverne allerede fra første klasse modtog systematisk sang-undervisning samt udvidet musikundervisning af forskellig art.

Lærer K. Fr. Nielsen indøvede den flerstem-mige sang i Gilleleje Sangforening, ledede og dirigerede koret og gjorde det åbenbart så godt, at foreningen i 1890 fik "fod under eget bord" med opførelsen af foreningsbyg-ningen³⁸, det nuværende menighedshus på Gilleleje Hovedgade 55. Grundlaget var et medlemstal, der efterhånden nærmede sig 400.

Gilleleie Sang- og Foredragsforening

giver
Søndagen den 3die August 1890, Kl. 6 1/2, en Koncert og Aftenunderholdning i
Foreningens egen nyopførte Bygning med velvillig Assistanse af

kongelig Skuespillerinde Fru Oda Nielsen,
kongelig Operasanger Frederik Brun,
kongelig Kapelmusikus Chr. Petersen,
Komponisten Charles Kjerulf,
Gilleleie Sangforening m. Fl.
I Dagens Anledning afholdes Kl. 3 Eftermiddag

Kapseilads

af Kvaser og Fiskerbaade fra Leiet, under hvilken der udføres Forumfild fra Havne-
pladsen.

Efter Aftenunderholdningen

stort Bal til Kl. 2.

Billetter til Aftenunderholdningen à 75 Øre for Vogne, 25 Øre for Børn, faas
ved Indgangen, som aabnes Kl. 6. Entré til Ballet betales med 1 Kr. for en Herre, 50
Øre for en Dame og 25 Øre for Børn. Garderobe og Restauration forefindes.

Bestyrelsen.

Announcen for indvielsesfesten af sangforeningens nye hus:

Gilleleje Sang- og Foredragsforening giver

Søndagen den 3die August 1890, Kl. 6 1/2 en Koncert og Aftenunderholdning i Foreningens egen
nyopførte Bygning med velvillig Assistance af:

kongelig Skuespillerinde Fru Oda Nielsen,
kongelig Operasanger Frederik Brun, kongelig Kapelmusikus Chr. Petersen,
Komponisten Charles Kjerulf,
Gilleleje Sangforening m. Fl.

I Dagens Anledning afholdes Kl. 3 Eftermiddag

Kapseilads

af Kvaser og Fiskerbaade fra Leiet, under hvilken der udføres Hornmusik fra Havne-
pladsen.

Efter Aftenunderholdningen

stort Bal til Kl. 2.

Billetter til Aftenunderholdningen à 75 Øre for Voksne, 25 Øre for Børn, faas ved Indgangen,
som aabnes Kl. 6. Entré til Ballet betales med 1 Kr. for en herre, 50 Øre for en Dame og 25 Øre for
Børn. Garderobe og Restauration forefindes.

Bestyrelsen.

Dette hus skulle fremover komme til at danne rammen om sang, fest, foredrag og dilettantkomedier. Indvielsen fandt sted den 3. august og beskrives således i Frederiksborg Amts Tidende:

“Den 3die August fandt en større offentlig Festlighed Sted, bestaaende af en i alle

Maader vellykket Kapseilads af en del af Leiets Fiskerbaade, 22 i Tallet. Veiret var straalende, Brisen ret tilpas, og et smukt Skue var det at se de nettede Baade alle ny-malede og flagsmykkede, styrede af kyndige Folk, en efter en at forlade Havnen og for en rumskøds Vind (med vinden ind fra

siden. red) styre ud efter Vageren paa "Ost-indiefarergrunden"....."Glanspunktet i Dagens Program var imidlertid den af Bestyrelsen for Sangforeningen arrangerede Aftenunderholdning, ved hvilken medvirkede saa udmærkede kunstneriske Kræfter, som det sjældent falder i Provinsboeres Lod at høre eller se optræde og da endnu sjældnere for en Landboer. For denne nydelse skyldte vi i Særdeleshed Komponisten Hr. Charles Kjerulf den største Tak, idet han vidste at formaa saadanne Kapaciteter som kgl. Skuespillerinde Fru Oda Nielsen, kgl. Operasanger Frdr. Brun og kgl. Kapelmusikus Chr. Petersen til at medvirke, ligesom Hr. Kjerulf selv som udmærket Akkompagnatør og Sanger ydede sit rigelige Bidrag til Aftenens fortrinlige Præstationer. Det talrige Publikum modtog hvert Nummer med stormende Bifald og mangfoldige Fremkaldelser."

Fællesture til Kullen

Når man står på stranden ved Gilleleje, drages man ofte mod Kullen med klippe-massivet, der er fremmedartet for de fleste danskere. Det ligger lige overfor med kort sejlfarstand, så der er ikke så meget at betænke sig på, bare af sted.

Posten bringer breve ud ved Menigheds-huset få år efterat Gilleleje Sang- og Foredragsfoening indviede huset i 1890.

Posten står på Gilleleje Hovedgade/ Bonderupvejen med Østre Allé til højre. Stedet hed Smedebakken. Skorstenen til venstre er muligvis fra den gamle smedie på stedet(hvor der i dag er Statoil-tank).
(Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv)

Sådan tænkte landliggerne sikkert. En spændende udflugt er ikke at foragte, og snart var den store fællestur til Kullen, en anden af sommerens store højdepunkter, sat i værk.

Til søs er man meget afhængig af vejret. Nogle gange er havet roligt og solen skinner fra en skyfri himmel, til andre tider piskes søen op med ubehagelig bølgegang.

En af de mere vellykkede ture til Kullen foregik fredag den 17. juli 1891, hvor familien Lendorf deltog sammen med mange af deres venner og bekendte samt en masse mennesker de ikke kendte - i alt 80 personer De blev "baadet" ud til damperen "Myren" i to hold, der, efter overfarten til svenskeky-sten, først sejlede forbi Kullen, så deltagerne kunne se klippemassivet nordfra og her blev der lejlighed til at ro mellem skærene. dernæst gik Myren ind til Mølle. Frokosten spistes her og middagen på "Kullagården".

Motivet er affotograferet fra et blad. Fotografiet er fra ca. 1900. Man ser det gamle ishus til venstre bag den hvide båd og Badehotellets anneks Alfa i baggrunden (bygningen er siden gjort meget større og rummer i 2010 blandt andet Rema 1000). Båden i forgrunden kan have været anendt ved de omtalte udflugter til Kullen og Mölle. (Helsing-Gilleleje Lokalarkiv)

Med afgang fra Mölle kl. 19 var selskabet hjemme i Gilleleje kl. 22³⁷.

En af de mindre vellykkede ture til Kullen er beskrevet af komponisten Charles Kjerulf i erindringerne fra 1917 "Gift og Hjemfaren":

"Det var mig, der var Ophavsmand til den, jeg satte mig i Spidsen for den, jeg anbefalede den og hvervede Deltagere til den - og jeg fik ogsaa siden Takken for den.

To Fiskerbaade fulde startede vi tidligt en herlig Juli-Morgen fra Gilleleje Havn, hver med to første Klasses Skippere ombord - ægte Gillelejere af rene Vand. Vejret

kunde ikke være finere og den lette Brise ikke mere elskværdig og imødekommende, end Tilfældet var. Men det viste sig hurtigt, at Vilhelm Wiehe (skuespilleren) var aldeles umulig til Søs. Han stirrede først mørk og skummel paa de legende Bølger, blev fornærmet og syg, da Baaden gyngede blidt som en Vugge, og maatte sluttelig ned i Styrehullet, hvor han laa som en Klud under hele den prægtige Overfart.

Paa Landjorden fandt han dog hurtigt sig selv og tilbragte hele Dagen sammen med os andre i Fryd og Gammen blandt de romantiske Kulle-Bjerge, der dannede saa skarp en Kontrast til Gillelejes Sand-Ørken, vi ellers var vant til.

Men saa skulde vi da endelig om Aftenen ved 6-7 Tiden vende Næsen hjemad. Vejret havde hele Dagen været straalende, men nu trak det uhyggesvangert sammen. Fiskerne kiggede saa mistænksomt opad og skyndede paa for at faa os om Bord. Saa satte vi Sejl til - men foreløbig maatte vi paa Grund af

Gilleleje Badehotels badehuse på Gilleleje Veststrand ca. 1910. (Helsinge-Gilleleje Lokalkiv)

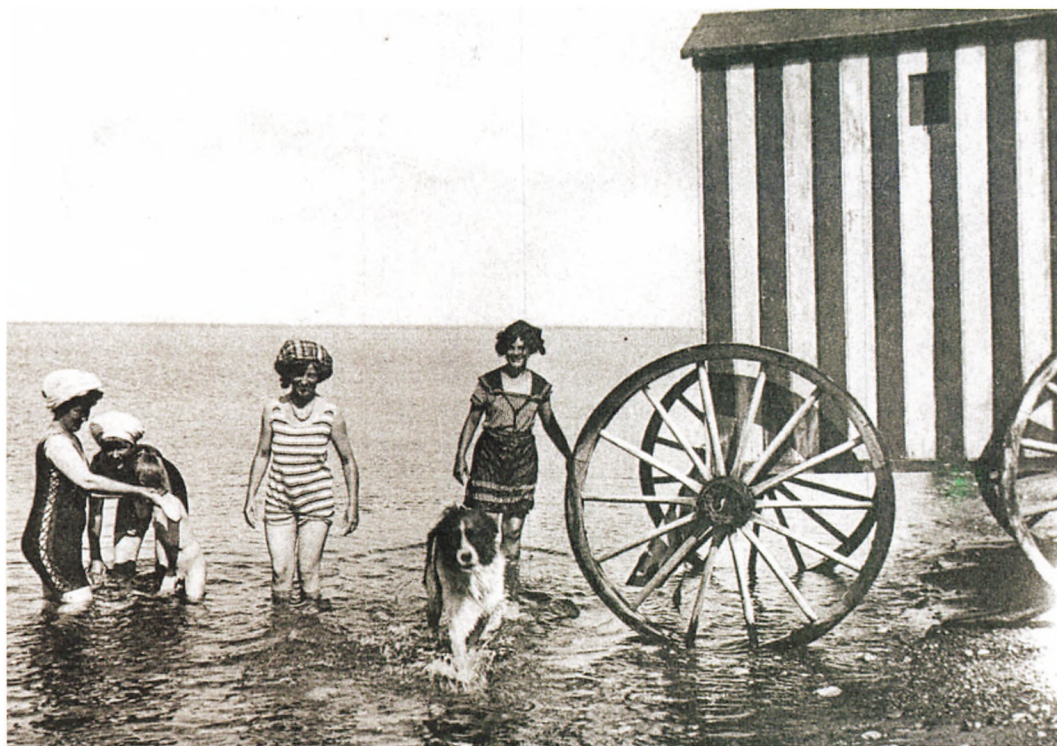
kontrær Vind sætte Kursen efter Helsingør, saa kunde vi siden løbe hjem. Det skulde dog have lange Udsigter, for nu brød et Uvejr løs, som man skal lede længe efter. Det blæste og stormede, haglede og regnede, lynede og tordnede - og da vi endelig ud på Natten naaede ad Helsingør til, slog Vinden om, saa vi maatte krydse hjem - med uhyre Anstrængelser. Omtrent ud for Nakkehoved-Fyr laa vi og vendte og vendte i en Uendelighed og kom alligevel ikke af Stedet i flere Timer. Først ved Morgengry naaede vi saa vidt, at vi kunde forcere Revlen ud for Gilleleje Havn, hvor Molen var fuld af ventende indfødte og Københavnerne, der for længst troede os omkomne. Men denne Nat-Sejlads i forrygende Storm og Uvejr varede sine stive tolv Timer.

Selvfølgelig var under den saa godt som alle søsyge. De eneste Undtagelser i vor Baad var de to Fiskere, Orlamundt³⁵, der var helbefaren med

Sætteskipper-Eksamen, og jeg - mærkværdigvis. Jo, og saa et pur ungt Par, der hele Natten sad Favn i Favn og kyssede hinanden. Aabenbart et ypperligt Middel mod Søsyge. Alle de andre var ødelagte. Fuldstændig opgivet var Vilhelm Wiehe. Han laa atter som en Bylt i Styrehullet. I den lillebitte Kahyt var vor meget velvoksne Krovært, "Købmanden", stuvet ned sammen med en vildfremmed Dame - vi havde nær aldrig faaet dem ud igen den næste Morgen.

Jeg sad omtrent midtskibs paa en Bænk langs den ene Ræling. Lige overfor mig sad Charlotte Wiehe. I Bunden af Baaden, midt imellem os, laa min stakkels Kone, aldeles apatisk. For at hun ikke skulde dunke Nakken mod de haarde Ballaststen, havde jeg hele Tiden holdt hendes Hoved i mine hule Hænder. Det var forfærdeligt trættende at sidde saa længe i saa ubekvem Stilling, men jeg nænnede ikke andet. Overhovedet en gruelig

Fire damer bader fra Gilleleje Badehotels badevogne på Gilleleje Veststrand omkring 1910. Vognene kunne køres ud i vandet. (Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv)

Nat. En Gang imellem faldt jeg i Søvn af Træthed, men vaagnede øjeblikkeligt igen, frysende og gysende.

Pludselig - hen ad Morgenstunden - hvisker Charlotte Wiehe over til mig, hæst og hendøende: "Kjerulf! - Hvor er vi nu?" - "Ved Nakkehoved Fyr!" - "Men der var vi jo ogsaa for en Time siden!" - "Det er rigtigt. Vi kommer ikke af Stedet!" - Aa, Gud give, vi dog bare maatte gaa under - lige med det samme - saa var det forbi!" Med dette fromme Ønske sank hun atter sammen.

Lidt efter hvisker hun igen: "Kjerulf! - Kjerulf!" - "Ja, Fru Lotte?" - "Sig mig en Gang: hvorfor har De hele Natten siddet dér...og holdt paa mine Ben...?" - "Hvad har jeg...?"

Hun havde Ret. Dèr sad jeg virkelig - og havde, Gud véd hvor længe, siddet - med Fru Lottes Fødder i mine Hænder. Min Kones Hoved hvilede blødt - paa Ballaststenene. Hun var ganske ligeglad. Det maa i Halvsøvn

være gledet mig ud af Hænderne, hvorefter jeg i Stedet, kærlig og samvittighedsfuld, har faaet fat i - Fru Lottes smaa Danserinde-Fødder."

Kort efter fortsætter Kjerulf:

Men Vilhelm rasede - hvad man absolut ikke kan fortænke ham i."

En anden og mere vellykket udflugt til Kullen er beskrevet i Frederiksborg Amts Avis³⁹ 11. juli 1894:

"Gilleleje Sang- og Foredragsforening foranstaltede i søndags en lysttur til Kullen med dampskibene "Bien" og "Myren" og med ca. 380 deltagere fra Gilleleje og omliggende sogne. Kl. 7 morgen var der et livligt skue ved Gilleleje Havn: de med flag smykkede dampskibe lå, på grund af, at de ikke kunne løbe ind i den tilsandede havn, længere ude og ventede på deres last, som blev ført ud i fiskernes både. En frisk kuling blæste, humøret var også friskt hos de mere søvante deltagere,

medens enkelte, som ikke var "husvant til søs", pligtskyldigt måtte yde en tribut til havets vrede guder. Men bedre vejr kunne man ikke ønske sig. Snart gled Sjællands kyst mere og mere bort fra blikket, og Kullens åse og skrænter kom til syne. Inden skibene sejlede ind i Møllehavn, gjorde de et lille sving rundt om klinten, det prægtige Kullaberg, hvis højeste punkt er 100 favne (188 meter. red), og hvis mørke gra-nitmasser udfordrende skyder sig ud i havet. "Bien" løb først ind i Møllehavn, medens sangforeningen, som var der ombord, med gammeldansk høflighed overfor andre, sang svenske nationalsange, hvorefter "Myren" kravlede ind, medens musikken spillede "Kung Karl den unge hjeltra".

Efter turen gennem Mølle begyndte selskabet opstigningen til Kullen: "Ad denne vej gik toget med musik i spidsen op på Kullaberg, hvis mørke sider vi havde set fra havet, men som her viste sig for de undrende danske som et mildt og venligt bakkestrøg med en dejlig bøgeskov og en indbydende grønsvær, hvor snart hele selskabet var anbragt i grupper om madkurvene. Efter frokosten blev sunget en i dagens anledning forfattet sang, hvorefter lærer Chr. Nielsen, Søborg, bragte en tak til sang- og foredragsforeningens bestyrelse, som havde arrangeret turen."

Selskabet spredtes nu for at gå på opdagelse. Mange endte med at besøge fyret med char-a-banc⁴⁰. "Efter denne anstrengende tur gik rejsen tilbage til Kullaberget Skovås, hvor musikken spillede op til dans på en åben plads under bøgenes kroner. Al træthed synes da at være forsvunden. Den afbrødes ved, at der faldt en mild forfriskende regn, og selskabet brød så op. Endnu kunne der tilbringes et par timer i det idyllisk beliggende Mølleleje og kl. 7 lød damppeberne til afgang. Sejladshjem var vidunderlig smuk; en frisk brise krusede havfladen, og medens solen begyndte at dale i vest, kransede en regnbue himlen i øst. Begge skibene fulgtes ad side om side; ... Fra kommando-

broen på "Bien" lød musikens toner, mest fædrelandssange, ud i den stille aften, og fra "Myrens" forstavn gav sangforeningen nogle numre til bedste, medens et lille selskab midtskibs utrættelig sang forskellig enstemmig sang, og ikke heller glemte at synge Ingemanns dejlige aftensang "Der står et Slot i Vesterled", da solen luerød sank ned bag synskredsen. Det var i det hele en vellykket tur, og Gilleleje Sang- og Foredragsforening har fortjent en tak, fordi den har arrangeret den."

Interessen for at besøge Kullen og Mølle var stor blandt Gillelejes befolkning og landliggerne i 1890'erne.

Gilleleje får Badehotel

Endnu lå Gilleleje og slumrede i sin Tornerosesøvn idyllisk mellem marehalmsklitter med åbent udsyn over Kattegat og det maleriske Kullen. Netop det var grunden til at kunstnerne, skuespillerne og den lille stabile flok af landliggerne satte så høj pris på stedet; fred og ro, hængekøjer i træerne og en toddy med fiskerne i småhaverne, når solen gik ned. Endnu var der plads på kroen og i fiskernes hytter til det forholdsvis begrænsede antal sommergæster. Damptoget gik kun til Græsted og københavnere havde al mulig respekt for den lange og møjsommelige tur i dagvognen til næsten verdens ende.

Det er ikke altid, at to par øjne ser det samme. Gillelejerne opfattede ikke marehalmsklitterne som idyl, men som en indtægtskilde. Man lærte at udnytte landliggerens gavmildhed i en sommertid, hvor pengene sad lidt løsere end ellers.

Byens matador var en på alle måder mærkelig mand. Købmand og kroejer Ferdinand Nikolaj Hansen var en udmærket købmand, en elendig krovært, men en behård forretningsmand, der opkøbte jord af fiskerne og senere solgte den med fortjeneste. Høj, knoklet og sortskægget viste han sig kun sjældent blandt krogæsterne og foretrak helst sit eget selskab og bedst om natten, hvor han spillede Schubert⁴¹ på det

Gilleleje Hotel og Badepensional 1907 11 år efter opførelsen. Til højre ses rejse-stalden, som siden har været American Ice fountain, grillbar og lignende. Nutidens torv er en grusvej på billedet. (Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv).

gamle taffelformede klaver og sang med sin dybe blide basstemme. Og når Hansen ikke sang og spillede, læste denne indremission-ske og indesluttede mand Schopenhauer⁴².

Imod al forventning blev Hansen gift, og oven i købet med en ung, smuk og ladylike københavnerinde, Edith Sødring, som kom til at spille en væsentlig rolle for hans næste projekt.

Gribskovbanen skulle forlænges fra Græsted til Gilleleje, og i september 1895 lagde kroejerens frue Edith Hansen grundstenen til det prægtige hotel med anneks, hvis forbillede var de nyåbnede kurhoteller på Fanø. Arkitekt Hagemann⁴³ fra København tegnede bygningerne og for den nettesum af ca. 200.000 kr. fik Gilleleje Hotel- og Badepensionat i alt 76 værelser med plads til ca. 120 personer.

Og det blev noget af et hotel. Festsalen var udført i nordisk stil med dekorative elementer fra vikingetiden, et prægtigt rum, 16

alen højt, og med et rundtløbende galleri, der blev båret af mægtige bjælker, som var stillet skråt fra loft til gulv. Over gulvets blanke brædder havde malerens pensel på væggen anbragt bygherrens og hans hustrus bomærke som et maleri: Solen, der stiger over bjergene og med sine første stråler omslutter et alfa. Ved siden af var der en række sentenser, der kunne give gæsterne det, at købmand Hansen ikke havde købt mad nok til bispisning af de mange mennesker. Denne situation gav Harald Engman ideen til en satirisk tegning i bladet "Blæksprutten"⁴⁵.

1896 blev et skelsættende år. Charles Kjerulfs søn Axel Kjerulf fortæller herom⁴⁴:

"Men Overgangen var vanskelig fra det gamle til det nye, der især markeredes ved Opførelsen af Badehotellet i 1896, samtidig med at Gribskovbanen førtes igennem til Gilleleje og Byen fik fast Læge. Det vendte helt op og ned paa Fiskerlejet, der i

Et af de meget få billeder der eksisterer spisesalen på Gilleleje Badehotel. Foto taget ca. 1910 af Budtz Müller og co. Kuranstalt, København. (Helsing-Gilleleje Lokalarkiv).

de første Aar derefter havde vanskeligt ved at finde sig selv.” ..... “Stort skulde det være og stort blev det, noget i retning af et Trouville, hvilket understregedes af Nedrivningen af de gamle Badehuse, Anskaffelsen af Badevogne paa Hjul og Strandkurve. Med Badevognene fulgte ogsaa Paabud om Badetøj. Plakater forkyndte saaledes, at Herrerne i det mindste skulde bære Badebukser. Min Far, der efterhaanden var bleven nok saa korpulent, var i høj Grad generet af disse Badebukser, navnlig da han aldrig kunde faa et tilstrækkeligt stort Nummer, og havde et evigt Besvær med at holde dem fast om Maven. Irriteret, men loyldig hængte han saa Badebukserne om Halsen og gik i Bølgerne. Han Skulde jo blot bære Badebukserne!”

Muddermaskinefesten

Med nyt stort badehotel og jernbaneforbindelse til København var der i 1896 lagt op

Side 21: Plakat udsendt som reklame for Gilleleje Hotel og Badepensionats åbning 1896. Der sendtes på det tidspunkt plakater på tre sprog til “størstedelen af den gamle verden”, som Frederiksborg Amts Tidende skrev d. 5. maj 1896. Plakaten er tegnet af J. L. Richter, der mest kendes for akvareller med motiver fra datidens København. Plakaten hænger på Gilleleje Museum. Der er kun bevaret på tysk..

til en storstilet sommerfest. Den fandt sted søndag den 26. juli til fordel for havnekassen med det særlige formål at samle penge ind til anskaffelsen af en gravemaskine, der kunne sættes ind i kampen mod tilmudringen af Gilleleje Havn. Også ved denne lejlighed var Charles Kjerulf primusmotor i festlighederne. Omtalen af arrangementet nåede de københavnske dagblade, sikkert på foranledning af Kjerulf, der dengang var ansat på Politiken⁴⁶:

KATTEGATS-BAD

GILLELEJE

HÔTEL & BADEPENSIONAT.

Hôtel „Gilleleje.“

An der nördlichen Küste Seelands

Haus ersten Ranges, französische Küche, - Gute Weine.

Warme Bäder vom Salzwasser.

Gute aufs comfotabelste montierte Zimmer + Pension für fortdauernde Zeit
von 2 Rmk. — 3 Rmk. d. Tages excl. Zimmer.

WUNDERBARER SONNENAUF- UND ÜNTERGANG, GROSSARTIGSTE RUNDSICHT.

Prospect kann gesandt werden

TELEFON VIA FREDERINSBORG. • Telephon „HOTEL GILLELEJE“ DÄNEMARK.

Ag. Sørensen & Søn, København

1. Pinsedag i Gilleleje.

Tegningen fra Blæksprutten 1896, hvor de kaotiske forhold ved åbningen af Gilleleje Badehotel tages

...min Undskyldning for den mangelfulde Betjening og Servering, Hotellet bød 1ste og 2den Pinsedag. Min tak for den elskværdige Maade, hvorpaa Hovedmængden af Gæster optog manglerne.....bedes det aldeles overvældende Besøg betragtet som formildende Omstændighed.

Gilleleje Hotel og Badepensionat
Ærbødigst
F. N. Hansen

under behandling. Tegningen er udstillet på Gilleleje Museum.

Billedet af den tilsandede Gilleleje Havn 1899-1900. Muddermaskinen hed Sandormen og blev indkøbt til at fjerne sand fra havnen og indsejlingen. Den blev anskaffet i 1897 og var bl.a. betalt af Søborg Sø Ejerlaug mod at Søborg Kanal fik udløb i Gilleleje Havn, men også for midler skaffet ved den såkaldte "Muddermaski i sommeren 1896. (Helsing-Gilleleje Lokalarkiv)

Som det ses på plakaten, var der militærorkester, blomsterboder, frugt og konditoritelt, fotografteft, ølhalle og vandpantomime udført af 30 personer. Endvidere medvirkede skuespillere og operasangere. Afbrænding af fyrværkeri samt musik og dans indgik også i programmet.

Om festens forløb skrev en medarbejder ved det københavnske dagblad Dannebrog⁴⁷ 28. juli 1896 bl.a. følgende:

"Midsommerfesten skylder københavnernes initiativ sin succes. Ære være d'herre Kjerulf og Folmer Hansen⁴⁸. Himlen skal vidne og havet og sandet derude med, at de havde lagt sig ordentlig i selen og ingenlunde skåned sig selv - heller ikke hinanden. Den sortklædte hr. Kjerulf var allestedsnærværende. Han slog på gongong til vandpantomimen og besørgede samtidig tjeneste som udsmitter, når de yngste gillelejere myldrede alt for tæt på forstanden til géne for det højtærede publikum på den anden side tovet, som adskilte "scenen" fra tilskuer-

pladsen. Han hidkaldte de skuelystne ved at tude i et mægtigt kohorn foran Gustav Lunds⁴⁴ varietételt og underholdt siden dem, han havde lokket ind i teltet, med

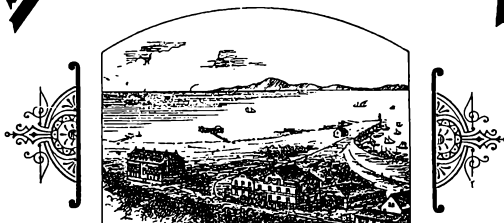
klaverspil inden den rigtige forestilling".

Og Politiken af samme dato (28. juli 1896) skrev:

"Festen begyndte kl. 4, og gæsterne myldrede gennem det lokale genis, hr. Milners⁴⁹ pompøse æresport, hvor den utrættelige Charles Kjerulf, impresarien Folmer Hansen (hvis purpurne slips og lyse flonel var af betydelig virkning) og den vittige redaktør af "Muddermaskinen" (festblad trykt til lejligheden), Carl Behrens⁵⁰ gjorde honnør. Kl. 5 opførtes en gribende vandpantomime, hvis indholds sarte poesi vi dog føler os ude af stand til at referere i nøgterne ord. Derefter tog Gustav Lund⁵¹ affære med sine mærkelige levende dukker, mens barndommen udenfor soldede i rødgrød med fløde, der serveredes af fru Kjerulf i et dertil indrettet telt, og foråd sig i kager eller skejdede ud på karrusellen.

MUDDERMASKINEN

FESTBLAD FOR GILLELEJE OG OMEGN.

Søndag den 26. Juli 1896

afholdes en

Stor Sommerfest i Gilleleje

til Fordel for Havnekassen.

Festpladsen er ved det nye Hotel og aabnes **Kl. 4.** Adgang: **25 Øre for Voksne,**
15 Øre for Børn.

Af det righoldige Program fremhæves:

Kl. 5: Vandpantomime, udføres i Søen ved Badehusene af unge Gillelejere og
20 Gymnastiklærere af hæren (Program se næste Side)

Kl. 6^{1/2}: I den store Hotelsal (Gildehallen) **Koncert og Aftenunderholdning**
med velvillig Assistance af Fru **Mathilde Lautrup**, Frk. **Margrethe Petersen**, Fru **Quiding**
og Hr. Operasanger **Cornelius Petersen**, Violinisten Hr. **Schnedler-Petersen** m. fl.

Entré til Salen: Forreste Halvdel (Siddepladser) 1 Kr. Bagerste Halvdel (begrænset
Antal Siddepladser) 75 Øre. Balkon 50 øre.

NB. Adgangen til 1 Kroners Pladserne er ad Indgang I. (Verandaen mod Søsiden), til 75 Øres
Pladserne ad Indgang II. (Kaffe-verandaen mod Nakkehoved-Siden); til 50 Øres Pladserne ad Hotellets
Hovedindgang og op ad Trappen. Balkonbilletterne **afleveres ikke**, da de om fornødent atter
skal tjene som Adgangskort til Festpladsen.

Kl. 8. Dans paa en særlig bygget Estrade ved Stranden til Musik af Regimentsorkestret
fra Helsingør. Balbaand faaes ved Indgangen (1 Kr. for en Herre, 75 Øre for en Dame)
og maa bæres synligt.

Endvidere til forskjellige Tider Sang af **Gilleleje Sangforening.**

I **Varietéteatret** flere Forestillinger af **Gustav Lunds** levende Dukkevarieté.

Entré **25 Øre.**

Ved Mørkets Frembrud Illumination. Kl. 11 Stort Fyrværkeri.

NB. Kun Serveringen paa den smalle Plads mellem Jernbanesporet og Hotellet vedkommer
dette. Al den anden Servering paa hele Festpladsen forestaas af Fiskerne, og hele Indtægten heraf til-
falder Havnekassen.

Plakaten for den storstilede fest den 26. juli 1896. Festen var til fordel for havnekassen med det særlige formål at samle penge ind til anskaffelsen af en gravemaskine, der kunne sættes ind i kampen mod tilmudringen af Gilleleje Havn.

Strandliv 1903 mellem Østmolen/Strandalle og Klitvej nord for Østre Strandvej. I baggrunden til venstre ses taget af "Slottet" (der i mange år var pensionat) på Østre Strandvej. Området ligger omkring 100 meter fra den første "sommervilla-bebyggelse" på den nuværende Carl Lendorf Vej. (Helsing-Gilleleje Lokalarliv)

Om koncerten skrives, at Cornelius Petersen⁵² lagde for og fangede alle ubefæstede pigehjerter med sin smeltende røst og gudeskønne skikkelse.

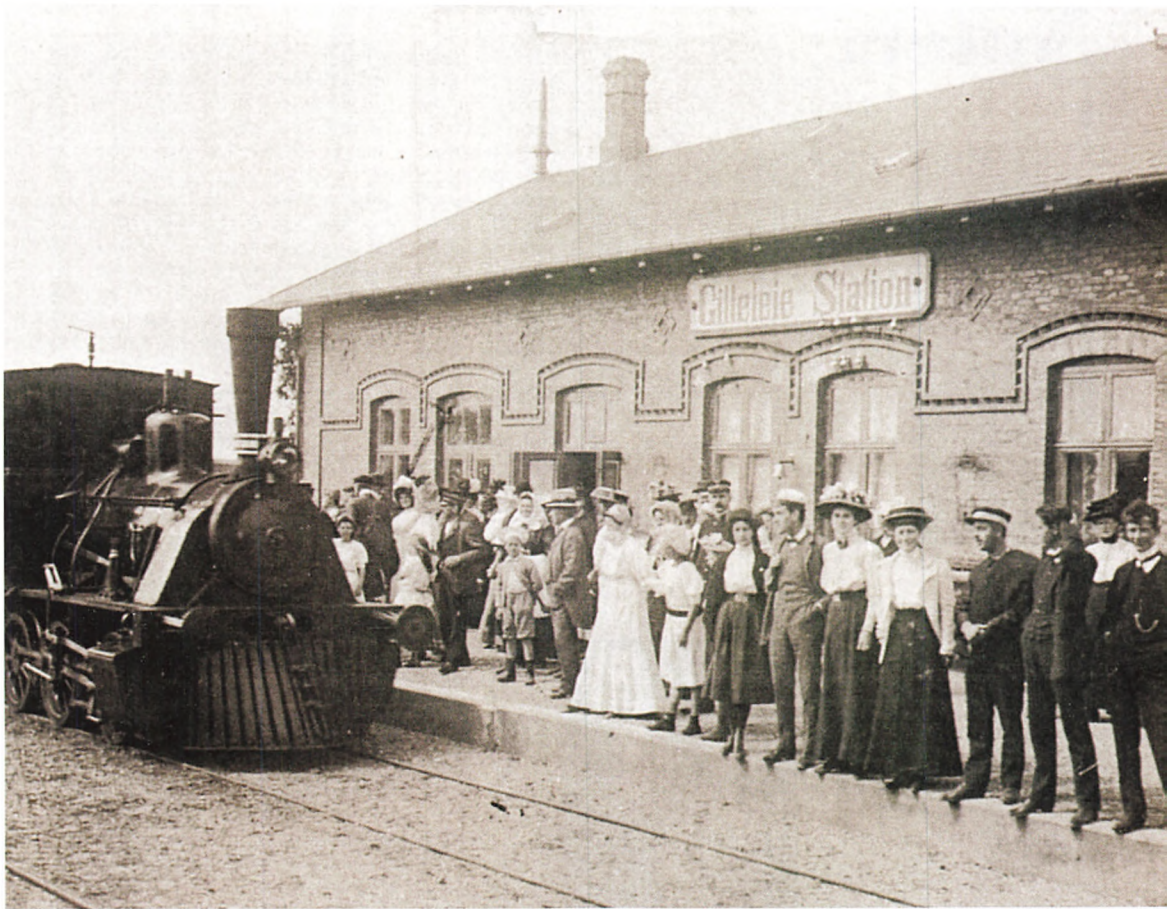
Fru Quiding⁵³ kvadrede sødt som nattergalen, Berggreen⁵⁴ fortalte morsomme historier, Schnedler-Petersen⁵⁵ spillede som en engel og frk. Margrethe Petersen⁵⁶ henrev auditoriet til stormende bifald ved sit ildfulde foredrag af danske krigs- og sømandssange.

Om aftenen var festpladsen illumineret af tusinde farvede lamper; blomster og skrigeballer falbødes til fabelagtige priser. Kl. 11 knaldede et ægte tivoli-fyrværkeri af."

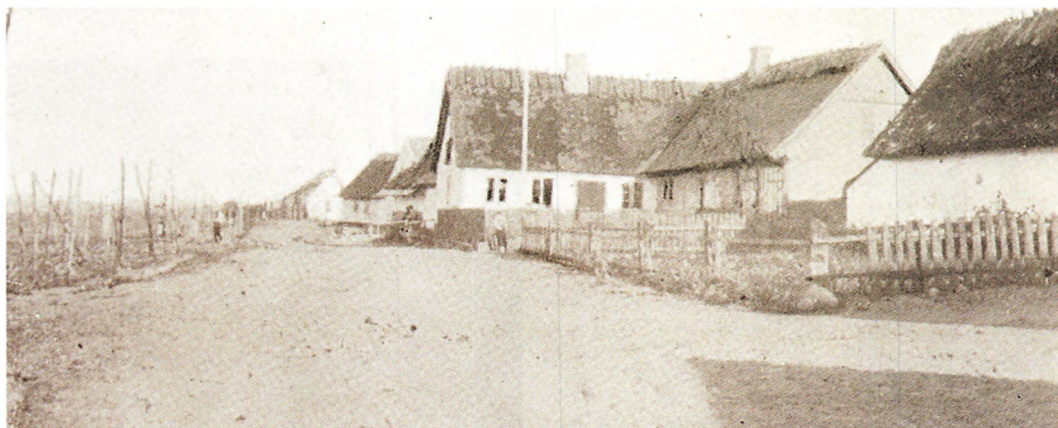
Afslutning

Året 1896 blev for alvor et vendepunkt for Gilleleje. Togforbindelsen og badetellet forøgede landliggerens antal, så der i de første årtier af 1900-tallet yderligere var behov for 15-20 pensionater i byen.

Sommerfesterne blev en fast tradition, hvor fiskere og landliggerne arbejdede sammen for at skaffe midler til særlige formål. Det skete på et højt kunstnerisk niveau, der havde sine forudsætninger i Gilleleje Sangforening og det samarbejde, der blev etableret med Charles Kjerulf og hans københavnske kunstnerforbindelser.

Damptog ankommer til Gilleleje gamle station, der lå på hjørnet af Stationsvej og Kystvejen (ved den nuværende rundkørsel). Huset lå på langs af Stationvej med sporene på den vestlige side. (Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv)

Dette fotografi af Havnevej fra midten af 1880-erne viser den sommerby, som trak de første turister til Gilleleje. Fotografiet er taget mod øst. Ved det trediesidste hus fra venstre i baggrunden kan man ane Den grønne Bænk. Huset i forgrunden kan være dagens Havnevej 24. Fotografiet stammer fra museets årbog Fra det gamle Gilleleje, 1935.

Noter:

1

Søren Aabye Kierkegaard (1813 – 1855) regnes ofte som den største danske filosof og som fader til eksistentialismen og en hovedskikkelse i den kristne eksistentialisme. Han betragtes også som en af den danske guldalders hovedpersoner. Søren Kierkegaard boede i Gilleleje i sommeren 1835 og betegnes ofte som en af byens første turister. På Gilbjerg er der rejst en sten på hans yndlingssted med indskriften: "Hvad er sandhed andet end en leven for en idé" - fra dagbogen under besøget i Gilleleje.

2

Frederik 7. (1808 - 1863) blev konge i 1848. Han blev mod forventning en af de mest populære danske konger; først og fremmest fordi han opgav enevælden og gav Danmark en fri forfatning i juni 1849. Besøgte ofte Nakkehoved sammen med Grevinde Danner, som han havde mødt i 1830-erne. Efter to ægteskaber med prinsesser af blåt blod, blev den borgerlige Louise Rasmussen i 1850 ophøjet til lensgrevinde af Danner. Samme dag blev hun og kongen viet i Frederiksborg Slotskirke.

3

Christian 9. (1818-1906), var den yngre søn af daværende hertug Vilhelm af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck. I 1853 godkendte den danske Rigsdag at prins Christian rykkede frem i den danske arvefølge, da hverken Frederik 7. eller tronfølgeren Arveprins Ferdinand havde arvinger til tronen. I virkeligheden var det prins Christians hustru, Louise af Hessen-Kassel (1817-1898), der ses til højre, som han var blevet gift med i 1842, der som niece til Christian 8. og kusine til Frederik 7., havde arveret til tronen.

4

Frederik Paludan-Müller, 1809-1876, studerede jura, skønt han vidste, at han hellere ville være forfatter, og i 1831 gav han med Raab til Polen sit besyv med til den polske frihedskamp. Da han blev juridisk kandidat i 1835, var han et etableret navn i den danske litterære verden. Det var især sket med den raffinerede versnovelle Dandserinden — Et Digt i tre Sange (1833). I 1841 hjemførte han fra en rejse til Italien første del af sit hovedværk, udviklings- og versromanen Adam Homo (1842). I virtuose ottaver fortælles realistisk om den jeg-svage helt Adam, der tydeligvis har træk tilfælles med forfatteren. Som det skulle vise sig i det store værks anden og tredje del (1848), er han mennesket, som greb alle muligheder, men svigtede sit bedre jeg og kærligheden. Derfor er han hjemfalden til fortabelsen. I et efterspil i det hinsides frelses han trods alt af Alma, den uskyldige og trofaste kvinde. Værket munder ud i et højstemt, kristent, idealistisk krav til mennesket om renhed og ædelhed. I det sene prosaværk Ivar Lykkens Historie (1866-73) tages idealerne igen op i udviklingsromanens form. Til indvielsen af Det Kongelige Teaters nye bygning i 1874 nåede Paludan-Müller at skrive lystspillet Tiderne skifte.

5 Gilleleje Museums årbog: Fra det gamle Gilleleje 1936, side 9. flg.

6 Nordsjællandske Sommerglæder udg. 2005 af Frederiksborg Amts Museumsråd, s. 11.

7 Peter Christian Skovgaard, maler (1817-1875) er især kendt for sine friske skildringer af det danske landskab og regnes for en af 1800-tallets mest fremtrædende landskabsmalere. Skovgaard var en af de akademielever, der kom til at tilhøre den nye generation af malere, der brugte friluftsstudiet i naturen som forarbejde for deres værker. Ligesom vennen og malerkollegaen Lundbye malede Skovgaard billeder, der fremhævede det karakteristiske danske i landskabet; de var begge inspireret af kunsthistorikeren N.L. Høyens nationalromantik.

8 Holger Drachmann (1846-1908) var en dansk digter og kunstmaler. Han betragtes som en af Det Moderne Gennembruds ledende mænd. De fleste kender ham som digter, men han var uddannet marinemaler. Han blev født i København, som fætter til politikeren Viggo Hørup. Han fik sit gennembrud med digtsamlingen Digte (1872). Maleriet herunder hedder Hvor Skagerak og Kattegat mødes på Grenen, 1906.

9 Martinus Galschiøt (1844-1940), dansk forfatter og redaktør. Hans evne til at samle mennesker om sig og give hver sit, har udmøntet sig i en betydelig udgivervirksomhed. Er især kendt for det illustrerede storværk "Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere 1887-1893".

10 Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere 1887-1893, som udkom 1884-93 (Jfr. Gilleleje Museums Årbog: Fra det gamle Gilleleje 1959 s. 3-5):

11 N.V. Dorph, 1862-1931, dansk maler. Uddannet på Kunstakademiet 1879-84 og på Kunstnernes Studieskoler. Dorph debuterede 1884 med realistiske malerier på Charlottenborg, hvor han udstillede til sin død, men i løbet af 1890'erne blev han påvirket af symbolismen; senere blev han mest kendt som portrætmaler. 1893-1902 var Dorph kunstanmelder på dagbladet Politiken, og 1899 oprettede han og redigerede tidsskriftet Kunst. Sammen med hustruen Bertha ledede han Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder i København.

12 Anne Majken Snerup og Birgitte Folsach: Nordsjælland - "en Kilde til sund Adspredelse og Glæde", Nordsjællandske Sommerglæder udg. 2005 af Frederiksborg Amts Museumsråd, s. 8.

13 Johanne Luise Heiberg, døbt Pätges (1812-1890) var en dansk skuespillerinde og forfatterinde af jødisk familie. Fra en opvækst i næsten total social elendighed - fattigdom, druk og racisme - præsterede hun at stige til guldalderens top uden at miste sin sjæl. Hun blev af sin far tvunget til at optræde bl.a. på Dyrehavsbakken og diverse værtshuse. En mandlig beundrer fik hende væk fra dette miljø og i gang med en uddannelse til skuespiller. Hurtigt blev hun en af hovedkræfterne på teatret; en forunderlig ung kvinde, sanselig og intellektuel, smuk, selvbevidst, sart og stejl på samme tid. Hun var fra 1826 til 1864 den absolut førende skuespillerinde på Det kongelige Teater. I 1820'erne skrev Johan Ludvig Heiberg flere vaudeville til hende, og hun blev gift med ham i 1831.

14

Johan Ludvig Heiberg (1791 -1860) var en dansk dramatiker og indflydelsesrig kritiker. Chef for Det kongelige Teater 1849-1856. Heiberg skrev i 1828 Elverhøi. 1831 indgik Heiberg ægteskab med kongelig skuespillerinde Johanne Luise Pätges, herefter Johanne Luise Heiberg.

15

Carl Heinrich Bloch (1834-1890), kunstmaler. Han har malet historiske og religiøse billeder, f.eks. Christian II i fængslet på Sønderborg Slot fra 1871. Hans tidlige værker viste landlige motiver fra hverdagslivet. Fra 1859 til 1866 boede Bloch i Italien, og denne periode var vigtig for udviklingen af hans historiske arbejder. Hans første store succes var udstillingen af hans "Prometheus ubundet" i København i 1865. Han fik bestilling på 23 malerier til "bedestolen" i Frederiksborg Slotskirke, scener fra Kristi liv.

16

Anton Dorph (1831–1914) var maler. Hans portrætter fra 1856 vakte opmærksomhed og samme år begyndte han en række af større og mindre billeder, oftest af sjællandsk fiskerliv. Samtidig malede han en række store altertavler, ”udmærkede ved en jævn og sikker udførelse og en mild, alvorlig religiøs stemning”, hedder det i en omtale. Billedet herover viser ”Vandringen” fra Emmauskirken på Frederiksberg.

17

Christian Rudolph Vogelsang (1824–1911) var en umådelig produktiv maler. Portrætter, genrebilleder og historiske emner i stort tal udgik fra hans malerstue. Udstillingsanmelderne var ikke altid blide mod ham. Det tog tilsyneladende ikke modet fra V. Han deltog i Forårsudstillingerne mere end 30 år endnu. Billedet herover hedder: Fisker med sin hund ved havet, 1886.

18

Vilhelm Kyhn (1818–1903) var en dansk landskabsmaler. Han kom først i handelslære, derfra i kobberstikkerlære, men brugte samtidig Kunstakademiet fra 1836 og blev elev på modelskolen 1840, hvor han vandt den lille sølvmedalje. Samme år begyndte han at udstille i landskabsfaget, som han havde tillært sig på egen hånd. I 1870 blev han medlem af Akademiet og udtrådte i 1882. I 1887 blev han dog medlem af akademirådets plenarforsamling. Kyhn udstillede sit første billede: Bornholmsk Strandparti, som straks blev købt af Den Kongelige Malerisamling, der siden hen aftog yderligere ni af hans billeder. Han er rigt repræsenteret i offentlige og private samlinger.

19

Christoffer Wilhelm Eckersberg (1783–1853) lagde grunden til den danske guldalders malerkunst. Hans elever hørte til denne periodes ypperste kunstnere, for eksempel Christen Købke, Martinus Rørbye, Wilhelm Bendz og Constantin Hansen, og derfor betragtes han også som en af den danske Guldalders hovedpersoner. Efter konfirmationen kom han i malerlære hos maleren Jes Jessen i Åbenrå og fortsatte 17 år gammel i malerlære hos Joh. Jac. Jessen i Flensborg, hvor han blev svend i maj 1800. Han blev i 1803 optaget på Det Kongelige Danske Kunstakademi og var elev hos Jacques-Louis David, Paris, 1811–1812. Han udnævntes i 1818 til professor ved Kunstakademiet. I 1819 fik han af Admiralitetet adgangstegn til Holmen (Gammelholm), så han fik mulighed for at dyrke sin store passion for skibe. Når orlogsgasterne om sommeren svømmedrænede på Holmen, havde Eckersberg lejlighed til at betragte nøgne mænd og vurdere deres legemsbygning. Han kunne således vælge de nøgenmodeller, som han havde brug for til sine malerier ud over de modeller Kunstakademiet stillede til rådighed. Eckersberg var direktør for Kunstakademiet 1827–1829. Han døde under koleraepidemien i København 1853.

Hornbæk Kirke med Eckersbergs altertavle.

Hip hip hurra!
Kunst-nerfest
på Skagen, af
P.S. Krøyer,
1888

P S Krøyer

P S Krøyer viste tidligt evner som tegner, bl.a. illustrerede han en af sin plejefader Henrik Krøyers marine publikationer i begyndelsen af 1860'erne. I årene 1864-70 studerede han på Det Kongelige Danske Kunstakademi - og i 1873 fik han guldmedalje og et stipendium. Senere i 1870'erne opholdt han sig meget i Hornbæk, hvor han arbejdede udendørs sammen med andre malere. Han rejste til Tyskland og Frankrig, og i 1878 rejste han til Spanien og Italien. Her malede han det store og kontroversielle socialrealistiske værk, "Italienske landsbyhattemagere", som gjorde ham berømt i Parisersalonen det år. Et møde i Paris med ægteparret Anna Ancher og Michael Ancher gjorde, at han rejste til Skagen for første gang i 1882. Herefter blev somrene holdt i Skagen, og

begrebet: Skagensmalerne blev skabt med ham som midtpunkt. Inden da fik han et selvportræt optaget i det berømte Uffizi-museum i Firenze, som en af få danske malere. I foråret 1889 blev han forlovet med Marie Triepcke. Også Marie var maler. I 1890'erne var Skagen i centrum, og i 1894 overtog ægteparret et hus i Skagen Plantage, som blev døbt Krøyers Hus. Nogle af hans mest spændende malerier blev til her, bl.a. forskellige motiver af sommeraftener ved Skagen strand. Han malede desuden et væld af portrætter, hvilket gjorde ham til en velstående kunstner. Først i det nye århundrede forlod Marie sin mand og deres datter, og han blev flere gange indlagt på hospital som sindslidende i Middelfart. Alligevel fuldendte han et storslået maleri: "Skt. Hansblus på Skagens strand" i 1906.

Viggo Johansen (1851-1935) hører til kredsen af skagensmalere, men i sin eftertid har han ufortjent stået lidt i skyggen af de mere kendte kunstnere. Han kom til Skagen i sommeren 1875 på opfordring af Michael Ancher - de to kendte hinanden fra Kunstakademiet. Især personligt blev dette besøg skelsættende for

Viggo Johansen: i Brøndums gæstgivergård traf han søstrene Henriette og Martha Møller, kusiner til Anna Brøndum. Martha og Viggo blev forlovede samme sommer, og de blev gift i 1880. Viggo Johansen voksede op i en villa på Gl. Kongevej i København. Som 17-årig begyndte han på Kunstakademiet, hvor han blev anset for at være meget talentfuld. Derfor blev han uddannet som figurmaler, en uddannelse, der på det tidspunkt blev betragtet som den fineste. Det lykkedes ham dog aldrig at få sin afgangseksamen, en skæbne han delte med flere kendte kunstnere, bl.a. Michael Ancher. I 1880'erne tilbragte Viggo Johansen somrene i Skagen sammen med Martha og en hastigt voksende børneflokk. Familien lejede sig ind i Madam Bendsens hus, og i de år malede Viggo Johansen en række fine landskabsbilleder fra Skagen. Derudover var familien hans foretrukne motiv. I årene omkring århundredeskiftet kom familien Johansen ikke på Skagen på grund af uoverensstemmelser med P.S. Krøyer og hans hustru Marie.
Køkkeninteriør 1886

21

Kristian Zahrtmann (1843-1917) tilhørte kunstnerkredsen omkring P.S. Krøyer og Th. Philipsen. Hans kunst bar præg af en realistisk form, der gjorde, at netop han kunne give guldalderens historiemaleri en sidste opblomstring i dansk kunst. Helt fremtrædende i Zahrtmanns værk står hans store serie med motiver fra prinsesse Leonora Christina livshistorie, og han leverede utallige skildringer af heltindens liv og levned. (billedet herover er Leonora Christina i Frederiksborg slots-have. Den Hirschsprungske Samling). De tidligste af disse Leonora Christina-billeder viser inspiration fra guldalderen, men i 1880'erne indebar kendskabet til værker af bl.a. Rembrandt en udvikling hen imod den stemningsmæssige konkretisering, mens 90erne medførte en mere teatralisk følelse og lysmættethed

23

Carl Locher (1851-1915) kom første gang til Skagen i 1872. Han var meget fascineret af området og malede mange billeder fra strandene omkring Skagen. I 1880'erne begyndte han også at radere, og i 1897 åbnede han en raderskole i København. Han lærte også Anna og Michael Ancher og P.S. Krøyer at radere. Carl Locher fik sin første undervisning i tegning og maleri af sin far, Jens Thielsen Locher, der var skibsportrætmaler. Efter farens død i 1869 færdiggjorde Locher flere af de skibsmalerier, som faren havde påbegyndt, og han fik her et indgående kendskab til forskellige skibes opbygning. Locher var meget berejst og besøgte bl.a. Vestindien, England, Madeira, Færøerne, Island og Grønland.

24

Frants Henningsen (1850-1908) nævnes ofte i samme åndedrag som sin bror Erik Henningsen. De arbejdede indenfor samme motivkreds og i en stil, der har mange fællestræk. Frants Henningsen studerede i modsætning til sin bror i udlandet. Han tog til Leon Bonnats atelier som mange andre af tidens kunstnere og blev formidler af de nye impulser fra Frankrig. Men i modsætning til P.S. Krøyer og Th. Philipsen inddrog Frants Henningsen ikke sine erfaringer fra det franske friluftsmaleri i sit arbejde, men fortsatte med at gennemarbejde sine billeder i traditionel håndværksmæssig og akademisk forstand. Den socialt orienterede naturalisme blev et betydningsfuldt udgangspunkt for en meget væsentlig del af hans produktion.

25

Carl Frederik Sørensen (1818-1879) var uddannet på Kunstakademiet 1834-1844. Som anerkendt kunstner blev han ofte inviteret med på flådens skibe bl.a. på besøg i Middelhavet. Han var en meget anerkendt marinemaler.

26

Viggo Ludvig Helsted (1861-1926) var en dansk marinemaler. Han var søn af komponisten Carl Helsted og bror til komponisten og organisten Gustav Helsted. Viggo Helsted uddannede sig på Kunstakademiet i årene 1879-1883. Viggo Helstedes produktion består mest af naturalistiske marinebilleder, som gjorde ham til en yndet maler inden for sin genre. Efter hustruens død i 1936 blev der i 1938 oprettet et legat i deres navn, "Marinemaler Viggo Helsted og Hustru Anna, født Knudsens Mindelegat", der årligt uddeles til kunstnere, der har udstillet på Charlottenborgs Forårsudstilling.

27

Thorolf Pedersen (1858-1942) dansk maler og teatermaler. Han blev uddannet på Kunstakademiet 1875-83 og malede især mange marinebilleder. Han ledede Det Kgl. Teaters malersal 1897-1930 og stod for en lang række scenebilleder til ballet, opera og især skuespil. Han skabte realistiske miljøer til historiske såvel som samtidens dramaer, fx John Gabriel Borkman (1897), Kong Richard den Tredje (1900), operaen Maskarade (1906) og Den Vægelsindede (1929). Billedet er en standscene med to fiskere, der kigger ud over havet.

28

Carl Lendorfs hüs Granly set fra nord nogle år efter opførelsen i 1885 - og igen i 1997, dog set fra syd. Han opførte ialt fire ret ens huse på det, der i dag hedder Carl Lendorfvej.

29

August Wilhelm Saabye (1823-1916) var billedhugger. Bestemt til håndværkerkom han efter sin konfirmation i gørtlerlære i København. Han besøgte som håndværkslærling Kunstakademiets tegneskoler og dristede sig til i 1845 på egen hånd at konkurrere. Hans arbejder havde i 1855 vakt så megen opmærksomhed, at han fik rejseunderstøttelse fra indenrigsministeriet og den reiersenske

fond - altså dog snarest som kunsthåndværker - og rejste til Paris for at se Verdensudstillingen 1855 og derfra til Rom, hvor han forblev til sommeren 1865. I Rom udviklede hans kunstnerpersonlighed sig under utrættelig flid og med stedse større opgaver for øje. Statuen af H. C. Andersen i Rosenborg Have er udført af Saabye.

30

Emil Poulsen (1842-1911) dansk skuespiller, halvbror til Olaf Poulsen og far til Adam og Johannes Poulsen. Poulsen debuterede 1867 på Det Kgl. Teater som Erasmus Montanus. Hans stemme og udseende pegede mod det lyriske rollefag. Men ud over det efterromantiske drama, hvor han søgte bort fra det deklamatoriske, spillede han store klassiske roller som Tartuffe og indtog en central plads i det realistiske og naturalistiske repertoire, især i en række hovedroller hos Ibsen, som Helmer i Et Dukkehjem (1879) og Hjalmar Ekdal i Vildanden (1885).

32

Et af de meget få billeder af Kroejer F. N. Hansen. Fotografiet er taget i Gilleleje Kros have i 1889 med Axel Kjerulf og Else Kjerulf (på skødet). Billedet er fra årbogen "Fra det gamle Gilleleje, 1935" og originalen er ikke i museets eller lokalarkivets besiddelse.

31

Charles Theodor Martin Kjerulf (22. marts 1858 - 2. august 1919) var dansk komponist og forfatter.

Han blev født i København som søn af klasselørrikolletør Peter Andreas Gotlieb Kjerulf og Emne Wilhemine Grønsund. Charles K. viste tidlig sans for musik og kunst og han uddannede sig bl.a. hos Albert Meyer, Leopold Rosenfeld, Wiel Lange og Carl Bohlmann. Efter endt uddannelse var han beskæftiget som sangpædagog, kordirigent, teatermand, forfatter af kronikør og musikkritiker. Fra 1886 blev han dagbladet Politikens hovedanmelder og derved en af de mest neangivende københavnske musikanmeldere. Blandt andet faldt det i hans lod at være med til at bane veje for Carl Niensens anerkendelse i den danske musikverden, men det var føst efter at han i en lang periode havde været modstander af hans musik. Som komponist var Kjerulf selv romantiker, og han blev især kendt for at lægge musik til Drachmanns viser.

Som forfatter stod han for oversættelser af lige fra Gerhard Hauptmann og Sudermanns dramater til operetter af Strauss og Offenbach. Desuden skrev han adskillige operetter selv, ofte med eget musik. Under pseudonymet "Jens Kok" skrev han soldaterskildringer og værkerne "Grøn Ungdom" (1915) og "Gift og Hjemfaren" (1917).

Også som organisationsmand gjorde han en indsats som stifter af Dansk Tonekunstnerforening og Dansk Solistforbund.

Kjerulf ligger begravet på Gilleleje Kirkegård sammen med blandt andre sin hustru og datter.

I "Fra det gamle Gilleleje 1935" skriver Axel Kjerulf om "Gilleleje før og Nu. Herunder er afsnittet om den driftige og egne købmand F. N. Hansen gengivet:

Midt i denne Herlighed gik en lang, knoklet, sortskægget og sortklædt Mand, Købmand Hansen omkring, Ejeren af Kroen. Ogsaa Stemmen var sort, en usandsynlig blød og dyb Basstemme. Men der var Lys i de mørke øjne, og midt i det sorte Skæg lyste Tænderne hvidt i et rart Smil. En mærkelig Mand, indesluttet og menneskesky, indremissionsk skummel at se til, men en Filosof, der sad Nætter igennem inde paa "Kontoret" og læste Schopenhauer, og - naar han troede ingen hørte det -- satte sig til det gamle taffelformede Klaver i Spisestuen og sang Schubert med sin blide Bas. Krovært var han mindst af alt, og naar min runde og gemytlige Far med hvid Kasket paa trillede muntert rundt i Krogaarden, tog Gæsterne ham for Værten - medens Købmand Hansen gemte sig. Heller ikke i Købmandssboden viste han sig gerne. Butikken laa, hvor nu Kælderstuen senere er indrettet, en "blandet Landhandel" med alle mulige Herligheder, duftende af Tovværk og Krydderier. Her holdt mange af de gamle Fiskere til, hang op ad Disken, sad paa Tov-ruller og skraaede - og fik en Slat Øl og en Snaps af Ankeret, der stod fremme til gratis Udsækning for Stamgæster og Kunder. Købmanden selv var her aldrig, han kunde ikke rigtig med Gillelejerne, som han ikke forstod, og som ikke heller forstod ham. En besynderlig Blanding var han af Hjælpsomhed og nok saa haardhændet Forretningssans. Han købte jo Jord op til billig Penge af Fiskerne, som siden med Bitterhed saa ham sælge igen med Profit! At "sorte Hansen" en skønne Dag gik hen og giftede sig med en ung og ladylike Københavnerinde, der var Landliggergæst paa Kroen, gjorde ikke Sagen bedre, men den unge Frue fik med Fremsyn og Energi gjort sin Kro-Mand til Hotelvært, og paa den øde Strandmark rejste sig et stort og flot Badehotel.

34

Carl Nielsen (1865–1931) Danmarks nok kendteste komponist, der skrev seks symfonier, tre koncerter for solo instrument (violin, fløjte & klarinet) og orkester, to operaer, seks strygekvartetter og anden kammermusik samt omkring 350 sange og andre vokalværker (kantater). Sangene Vi sletternes Sønner og Jens Vejmand er optaget i kulturkanonen.

35

Skuespiller Hans Christian Andre Orlamundt (1837-1912) var gift med skuespillerinden Dagmar Orlamundt (1863 - 1939). Hun debuterede allerede som 14-årig i 1877 på Odense Teater. Efter år med turnerende teatre, hvor truppens damer også tog sig af syning og reparation af kostumer, giftede hun sig i 1882 med den 26 år ældre provinsskuespiller og storcharmør Hans Orlamundt. Året efter brylluppet tog ægtefællerne til Kbh., hvor de var med til at indvi Dagmar-teatret i 1883. I 1890'erne var Dagmar Orlamundt ved Casino-teatret og spillede bl.a. med i Casino-turnéerne 1893-94, hvor man med stor succes opførte B. Thomas' farce Charleys Tante. I 1900 kom hun til Folketeatret. Dagmar Orlamundt var en fremragende fremstiller af alle kvindetyper, således forsvarede hun med stor inderlighed den ugifte moder i Emma Gads Barnets Ret, der opførtes 1911. Hun fejrede i 1927 sit 50-års skuespillerjubilæum og trak sig tilbage i 1932.

Frederiksborg Amtstidende udkom første gang 6. juli 1839 en gang ugentligt. Avisen blev udgivet af Johan Julius Vosbein og blev solgt fra Vosbeins "Kunst-, Bog- og Papirhandel" ved Fisketorvet. Avisen havde over 100 abonnenter fra starten. Efter 1849 udkom bladet to gange om ugen, og året efter blev navnet ændret til "Frederiksborg Amts Tidende og Adresseavis" og udkom tre gange ugentligt. Avisen støttede partiet Højre, der senere blev til det Konservative Folkeparti. Amtstidende udkom indtil 1956. Herefter blev den en aflægger af avisen "Nordsjælland" i Helsingør.

36

37 Olga Lendorfs dagbog er gengivet i uddrag ved dattersønnen Preben Wolf i Årbog 1997 for Gilleleje Museum, side 56 flg.

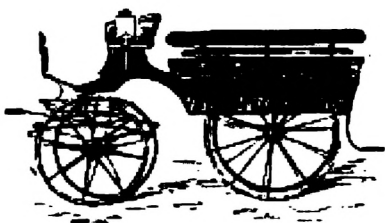
Gilleleje Sang- og Foredragsforenings hus fra 1890, som det ser ud i 2009. Huset har i næsten 100 år været ejet af Menighedsrådet - men netop i disse

38

år er der planer om at sætte det til salg i forbindelse med at Menighedsrådet har købt en ejendom nær Kirken, hvor der skal indrettes møderum og kapel. Kræfter omkring Gilleleje og Omegns Museumsforening ønsker huset bevaret som mødelokale og evt. ført tilbage til sin oprindelige skikkelse med bl. a. balkon og flagstang på taget.

39 Frederiksborg Amts Avis blev grundlagt i 1874 i Hillerød. Avisen blev grundlagt af politikerne Christen Berg og blev et stærkt talerør for Venstrepartiet. Den blev i begyndelsen af 1900-tallet det førende dagblad i Nordsjælland og var samtidig den største udgivelse i koncernen De Bergske Blade. Siden 1964 har avisen haft monopol i størstedelen af udgivelsesområdet. I 1976 blev avisen uafhængig af partiet Venstre. Avisen oplevede op gennem 1980'erne store økonomiske problemer og indledte i oktober 1991 et samarbejde med Politiken, der betød at de fleste abonnenter får begge aviser.

40

Charabanc, (af fr. char à bancs 'vogn med bænke'), hestetrasket køretøj med bænke anbragt på langs, så passagererne sidder med front mod hinanden.

41 Franz Schubert (31. januar 1797 – 19. november 1828) var en østrigsk komponist og pianist. Schubert er virkeliggørelsen af den romantiske kunstnermyte: han døde ung, fattig og ukendt og blev snart derefter umådeligt berømt og har været det uafbrudt lige siden.

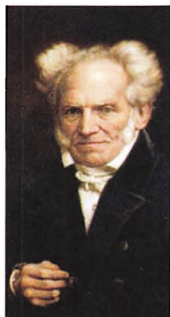
Schubert er mest kendt for sine lieder, en kunstform, hvor han meget tidligt nåede modenhed og almindeligt anses som den største af alle komponister. I andre genrer var han længere om at vokse ud over at være en charmerende repræsentant for tidens wienerklassiske standardprodukt og finde sin egen stil.

Ud over liederne skrev Schubert mesterværker inden for symfonier, klavermusik, kammermusik og kirkelige korværker.

42 Arthur Schopenhauer (22. februar 1788 - 21. september 1860) var en tysk filosof født i Danzig. Han er bedst kendt for sit hovedværk "Verden som vilje og forestilling". Schopenhauers filosofi var på mange måder et modsvar til og en udvidelse af Immanuel Kants filosofi hvad angår den måde vi erkender verden på.

Af tænkere der holdt meget af Schopenhauers litteratur kan nævnes Søren Kierkegaard, Ludwig Wittgenstein, Sigmund Freud, Wagner og Friedrich Nietzsche.

43 Henrik Ole Martinus Hagemann (1845-1910) dansk arkitekt. Efter sin konfirmation kom han i tømrerlære i Århus, gik samtidig på tegneskolen der og tegnede siden privat hos arkitekt V. Th. Walther. I 1865 kom han til Kunstakademiet i København. Nedsatte sig i 1870 som arkitekt i København. Hans hovedværk i kunsterisk retning er opførelsen af Frederik VII's Stiftelse på Jægerspris (1874-1880). Hagemann udfoldede en omfattende virksomhed som bygmester, af og til i forening med yngre kræfter, ikke alene i København, men hele landet over, såvel som i Slesvig og Sverige. I Københavns Bymuseum findes der træsnit (1873) fra Hagemanns hånd.

44 Fra Gilleleje Museums Årbog "Fra det Gamle Gilleleje 1959" side 9.

45 Blæksprutten er en dansk humoristisk og satirisk årbog, der udgives i tiden op til jul. Den udkom på Ernst Bojesens forlag fra 1880/81 til 1889 under navnet Oldfux. Hæftet beskriver de mange store og små begivenheder - politiske og personlige - der er sket i året. Hæftet er en pendant eller konkurrent til Svikmøllen.

46 Dagbladet Politiken er en dansk avis, der i dag udgives af JP/Politikens Hus.

Avisen blev grundlagt den 1. oktober 1884 i København af Viggo Hørup, Edvard Brandes og Hermann Meyer Bing. Viggo Hørup og Edvard Brandes havde sammen været redaktører af avisen Morgenbladet, der i 1873 var startet som partiet Venstres første hovedstadsorgan. Men de blev fyret af grundlæggeren Christen Berg pga. deres radikale holdinger. De besluttede sig for at grundlægge Politiken som en videreførelse af deres ideer fra samarbejdet på Morgenbladet.

47 Dannebrog var en dansk avis, der udkom fra 1892 til 1910. Den udkom i 12-14.000 eksemplarer. Avisen udsprang af Morgenbladet og blev grundlagt af politikeren Peter Adler Alberti som talerør for det moderate Venstre. Blandt Dannebrog's medarbejdere var Fritz Magnussen, der først fungerede som tegner, senere som journalist. Bladet havde udsendt en korrespondent til de første olympiske lege i Athen i 1896, men dækkede i modsætning til konkurrenten Politiken legene for at styrke den danske nationalfølelse.

48 Folmer Hansen (1860-1918) sanger og impresario. Oprådte som sanger i København, Kristiania (Oslo) og Berlin. Nedsatte sig senere som impresario i København, hvorfra han ledede turneer både i Danmark og udlandet. (Teatermuseet).

49 Hr Milner var dekorationsmaler fra Frederiksborg (Hillerød), der dekorerede Gilleleje Badehotel og Aneks i gammeldags stil sammen med hotelejer Hansens hustru Edith. (Fra årbogen Fra det gamle Gilleleje 1959 side 8-9).

50 Redaktør Carl Behrens (1867-1946) gift m. Astrid, datter af professor Emil Poulsen. Student 1885; cand. phil. 1886; Redaktør af Ny Jord 1888-89 og af Studenterbladet 1894-96; Medarbejder ved Berlingske Tidende; Redaktør for Danmark af det skandinaviske Tidsskrift Ord och Bild; Medredaktør af Tidsskriftet Teatret.

Har bl. a. oversat en række tyske Romaner og teaterstykker. Aktiv i kulturlivet og stiftede blandt andet i 1936 H. C. Andersen-Samfundet i København sammen med grosserer Cornelius Petersen og direktør Ernst Philipson med formålet at udbrede kendskabet til H.C. Andersen, hans liv og hans værker. Foreningen arrangerede 2-3 sammenkomster årligt, hvor der som regel blev holdt foredrag og var oplæsning af digterens værker.

Sommerbolig: Christiansminde, Gilleleje. (Hans søn Johan Behrens 1904-1967 boede det meste af sit liv i Gilleleje, hvor han malede farveglade og stemningsfulde billeder ikke mindst af havnens kuttere og stranden).

51 Gustav Lund var en dansk skuespiller, der var en af pionererne på Nordisk Film, hvor han i perioden 1906-10 medvirkede i mindst 55 film. Billedet herover er vistnok fra Christian d. 4. og Forrædderen. Gustav Lund ses til højre. Han skulle oprindeligt have været bugtaler. Han instruerede en enkelt film og skrev manuskript til en enkelt anden. (teatermuseet).

52 Cornelius Petersen er højest sandsynligt operasangeren Peter Cornelius (1865-1934). Han debuterede på Det Kongelige Teater 1892 som Toreadoren i Bizets "Carmen" Han hed egentlig Lauritz Peter Cornelius Petersen indtil 1900, hvor han fik navneforandring til Peter Cornelius. (Teatermuseet).

53 Hedvig Quiding (1867-1936) debuterede som operasanger i 1887 på Det Kongelige Teater, men forlod hurtigt scenen. Virkede senere som en meget søgt og kendt sangpædagog og tillige musik- og radioanmelder ved BT. (Teatermuseet).

54 Marius Berggreen 1853 – 1921. Født i Odense. Debuterede 1875 på Casino i København. Spillede herefter hos små teaterselskaber i provinsen og var af og til igen i København på Dagmar-teatret og Folketeatret. Han var en populær oplæser og visesanger. Der findes talrige grammofoonoptagelser med ham. (Revmuseet).

Frederik Schnedler-Petersen: 1867-1938. Født i Rudkøbing, hvor han som barn var medlem af byens orkester. Var først elev i violin, og fra 1885-1888 gik han på Musikkonservatoriet bl.a. sammen med Gade og Hartmann. Han søgte videreuddannelse hos Europas førende violinist Joseph Joachim og rejste derefter rundt som koncert- og kapelmester. Tilbage i Danmark blev han kapelmester i Tivoli og Palæorkesteret (senere Københavns Filharmoniske orkester) og gav koncerter i Odd Fellow Palæet. Han var en populær formidler af den klassiske musik og uropførte bl.a. værker af Ravel, Mahler og Strauss i Danmark (Revmuseet).

56 Margrethe Petersen (1869-1917) operasanger, optrådte i Europa bl.a. i Weimar og Berlin og også på Det Kongelige Teater og i Københavns koncertsale i 1890'erne. (Teatermuseet).

Nu og før

*Ejendom Uglebrovej
i Valby Huse ca. år
1900 og igen i 2003.
(Helsingør-Gilleleje
Lokalarkiv
og
Peter Kalko
2003).*

'En folkelig Luftning

Sådan betegnede folketingsmand Lars Larsen fra Vejby den oplysningsbevægelse, der i 1860'erne blæste ind over landsdelen. Vejby-Tibirke Foredragsforening var et resultat af denne "luftning". Ja, den var den første af sin art i Nordsjælland.

Af etnolog

Gerda Moth Greve

Vejby-Tibirke Foredragsforening er den første foredragsforening i Nordsjælland i følge stifteren, folketingsmand Lars Larsen, Vejby. Lars Larsen fortæller i sine erindringer, at der i 1860'erne "kom en folkelig Luftning over Nordsjælland", dvs. en "Oplysningsbevægelse", der var en del af Grundtvigianismen¹. Den beroede på digterpræsten N.F.S. Grundtvigs tanker om folkeoplysning, folkekultur og folkekristendom, og den stod i stærk kontrast til de samtidige pietistisk inspirerede bevægelser som Indre Mission og Luthersk Mission.

Grundtvigianismen er en mangeartet græsrodsbevægelse, hvis pionerer og kredse dannede foredragsforeninger, folkehøjskoler, friskoler, seminarier, forsamlingshuse, skytteforeninger, gymnastikforeninger, dilettantforeninger mv. – alt det, der i dag er indbegrebet af dansk folkekultur. Grundtvigianismen var en kulturel og religiøs bevægelse med tætte bånd til Andelsbevægelsen og partiet Venstre, der dengang var i sin vorden. De folkelige bevægelser på landet berørte således det enkelte menneske både kulturelt, religiøst, økonomisk og politisk, og de forandrede Danmark.

I Nordsjælland fostrede Grundtvigianismen Oplysningsbevægelsen, der skabte foredragsmøder i skolerne, en nordsjællandsk folkehøjskole, folkemøder i det fri og ikke mindst Vejby-Tibirke Foredragsforening, der blev stammøder til Vejby

Gerda Greve fotografert på Helsingørsk Lokalkiv med den første protokol for Vejby-Tibirke Foredragsforening.
Foto Lars Thomsen.

Forsamlings-hus, Vejby Skytteforening, 42. kreds og Børnenes Juletræ.

I dette lys vil vi følge Vejby-Tibirke Foredragsforening og dens virke gennem 100 år. Vi møder pionererne, der kæmpede for en frisindet oplysning, sønnerne, der konsoliderer foreningen, og sønnesønnerne, der møder afmatningen i den nye tid efter 2. Verdenskrig. Vi ser nærmere på foreningens aktiviteter i to udvalgte år, 1894 og 1958, og vi sætter foreningens virke ind i en national dansk sammenhæng. Vejby-Tibirke Foredragsforening fortæller ikke blot en lokal historie, den fortæller også en almen dansk historie om folkeoplysning i andelsbondens og nationalstatens tid i Danmark.

over Nordsjælland'

Hvornår Vejby-Tibirke Foredragsforening er startet som formel forening med vedtægter, vides ikke, men foredragene synes at begynde i efteråret 1864. Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv har desværre ikke foreningens første protokoller. Den ældste protokol i arkivet omfatter perioden 1889-1905, helt præcist fra den 15. december 1889 til den 11. november 1905.

På de første tre sider har formanden, parcellist² Christian Andersen (født 1827), med skønskrift skrevet foreningens vedtægter,

Protokollen med de håndskrevnevedtægter for Vejby-Tibirke Foredragsforening opbevares på Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv. Foto:Lars Thomsen.

som de er vedtaget på generalforsamlingen 15. december 1889:

“Vedtægter for Vejby-Tibirke Foredragsforening.

Foreningens Formaal er ved Foredrag og Oplæsning at virke for Udbredelse af Folkelig og Frisindet Oplysning.

Foredragene holdes til Dels af tilkaldte Talere og affholdes mindst 6 Gange aarlig, hvor

der veksles med Taler, Oplæsning og Sang, samt naar Lejlighed gives Diskussioner.

Foreningen afholder 2 Gange aarlig, en selskabelig Sammenkomst med Taler, Oplæsning og Sang, samt Dans. Ved den Lejlighed sørger Medlemmerne selv for Beværrningen ved medbragte Madkurve. Dog kan til Maaltidet erholdes bajersk Øl, samt Kaffe og Hvedebrød, hvilket indkøbes af Foreningen og uddeles af en dertil beskikket Mand.

Medlemskort gjældende for Kalenderaaret koster 50 Øre, og lyder paa Navn. Ikke Medlemmer har adgang til Foredragene mod at betale 25 Øre for hver Gang. Til de selskabelige Sammenkomster har kunds Medlemmerne Adgang.

Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer, fire bosiddende Mænd eller Kvinder og tre ugifte. De afgaar skiftevis fire det Ene og tre det andet Aar. Bestyrelsen vælger selv sin Formand, denne modtager Indtægter og afholder Udgifter samt fører Regnskabet, som revideres af to dertil valgte Revisorer. Disse afgaa skiftevis en hvert Aar.

Hvert Aar sidst i December Maaned afholdes den ordinære Generalforsamling, hvor det reviderede Regnskab fremlægges. Valg af Bestyrelsesmedlemmer og en Revisor, hvilket sker ved almindelig, men skriftlig Afstemning.

Foreningen som i Forbindelse med flere Foredragsforeninger i Frederiksborg Amt udgjør en Fællesforening, og repræsenteres

ved et Møde som afholdes en Gang Aarlig ved Delegerede af Bestyrelsen. Denne Folkebestyrelse virker for Indkaldelse af Foredragsholdere. Dog har de særlige Foreninger selv ret til at træffe deres valg.

Ændringer i Vedtægterne kan foretages af en Generalforsamling, som senest 8 Dage forud er indvarslet ved Kundgjørelse i Frederiksborg Amts Aviser, og Afgørelsen sker ved simpel Stemmefflerhed.

Saaledes vedtaget af Generalforsamlingen den 15/12 1889.

*Niels P. Larsen Christen Andersen
Lars Nielsen Hans Christian Larsen
Christoffer Larsen*

Formålet med foredragsforeningen er folkelig og frisindet oplysning, dvs. oplysning inspireret af digterpræsten N.F.S. Grundtvig (1783-1872). Grundtvigs tanker om kristendom, kultur og fædreland manifesterede sig i en folkelig bevægelse, Grundtvigianismen, der fik meget stor betydning for dannelse af forsamlingshuse, højskoler, friskoler, fri- og valgmenigheder, Andelsbevægelsen og partiet Venstre.

Grundtvigianismen er således ikke blot en religiøs bevægelse i kontrast til de pietistisk

Vedtægternes slutning og underskrifter
18/12 1889 i protokollen for de første vedtægter for Vejby-Tibirke Foredragsforening.
Foto Lars Thomsen.

*Ændringer i Vedtægterne kan foretages
af en Generalforsamling, som senest 8 Dage
forud er indvarslet ved Kundgjørelse i
Frederiksborg Amts Aviser, og Afgørelsen
sker ved simpel Stemmefflerhed.*

*Saaledes vedtaget af Generalforsamlingen den 15/12 1889
Niels P. Larsen. Christen Andersen
Lars Nielsen Hans Christian Larsen, Christoffer Larsen*

inspirerede bevægelser så som Indre Mission og Luthersk Mission, men i dag indbegrebet af dansk kultur. Den startede som et folkeligt røre i 1820'erne, blev så en modkulturel bevægelse i løbet af 1800-tallet og fra århundredskiftet 1900 den dominerende folkekultur på landet i Danmark³.

Den danske andelsbondekultur er ganske unik i verden. Intet andet sted agtes bønderne så højt som i Danmark. Denne andelsbondekultur værdsætter værdier som selvstændighed, selveje og personlig frihed under ansvar som anført i Junigrundloven af 1849. Men derudover kendetegnes den ved frisindet folkeoplysning, fri foreningsdannelse, åbne mødeformer og enstemmig fællessang, hvor hver fugl synger med sit næb, samt kuriøse, hjemmebryggede lejlighedssange.

Vejby-Tibirke Foredragsforening lever helt op til Grundtvigianismens og andelsbondens sociale og kulturelle normer, hvor mødeformen veksler mellem taler, oplæsning og fællessang samt eventuel diskussion. Sådan forløb Grundtvigs møder på Vartov, der var åbne for alle - også kvinder, hvilket var noget helt nyt og uhørt dengang. Digterpræsten Christian Hostrup (1818-1892) holdt lignende møder i Hillerød Præstegård, men Hostrup lagde i højere grad vægt på diskussionen, humoren og sangen som virkemidler i folkeoplysningen.

Vejby-Tibirke Foredragsforening var ikke

Parcellist Lars
Larsen (1839-
1927),
Ellemosehuset,
medlem af
Vejby-Tibirke
Sogneråd.
Helsing-
Gilleleje
Lokalarkiv

blot åben for kvinder – formelt på lige fod med mænd, men også for ugifte, idet ungdommen var sikret tre pladser i bestyrelsen. Imidlertid slog landbosamfundets traditionelle arbejdsdeling stærkt igennem, så der kun valgtes mænd til bestyrelsen og kun kvinder til ”Børnenes Juletræ”, hvis officielle navn var Kvindekomiteen. Først da foreningen fik åndenød efter 2. Verdenskrig, indvalgtes kvinder i bestyrelsen.

Baggrunden for Vejby-Tibirke Foredragsforening

Oprettelsen af Vejby-Tibirke Foredragsforening skal ses i lyset af de mange folkelige initiativer, Lars Larsen (1837-1927) fra Ellemosehuset stod fadder til i Vejby-Tibirke-området. Foredragsforeningen blev stammoder til flere andre kulturelle foreninger såsom Vejby Forsamlingshus (1882) og Vejby Gymnastik- og Idrætsforening (1888) – begge startet på initiativ af Lars Larsen.

Lars Larsen var en af de folkelige pionerer, der blev grebet af Oplysningsbevægelsen indenfor Grundtvigianismen. Tiden var præget af et væld af folkelige bevægelser, nogle var oplysende (foredragsforeninger, højskoler, friskoler), andre religiøse (Grundtvigianismen, Indre Mission, Luthersk Mission), andre økonomiske (Andelsbevægelsen med brugsforeninger, mejerier, slagterier mv.) og atter andre politiske (diverse Venstregrupperinger, fra 1870 Det forenede Venstre).

Grundtvigianerne gik i front! Og for pionererne var indsatsen et led i en større kamp for demokrati, frihed og bedre levevilkår i Danmark. Folk var i bevægelse både bevidsthedsmæssigt og bogstaveligt.⁴ Mange måtte vandre fra land til by for at finde arbejde, hvor de ofte tilsluttede sig Arbejderbevægelsen – byens sidestykke til Grundtvigianismen og Andelsbevægelsen på landet. Andre lod sig lokke af drømmen om Amerika og udvandrede til det forjættede land.

Da Lars Larsen blev kasseret som soldat til krigen i 1864, deltog han i stedet i en fore-

Lærer og organist Zakarias Nielsen (1844-1922), Nejlunge Skole, Helsinge og Valby kirker 1864-68. Forfatter til flere romaner, skuespil og digte, bl.a. romanen Kulsviere (1893). Understøttes via Finansloven fra 1883
Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv

Lærer Søren Pedersen (1838-19xx), Ammendrup Skole til 1897, Helsinge Skole 1897-1903. Medlem af Helsinge-Valby Sogneråd 1877-82. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv

Lærer Christen Svegaard (1827-1893) Kagerup Skole 1864-93. Stifter af Kagerup Brugsforening 1868. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv

dragsrække hos Christen Kold (1816-70) på Dalum Højskole. Her han blev vakt af de Grundtvig-Koldske ideer om pædagogik, friskoler, folkeoplysning og højskoler. Lars Larsen kom "hjem med spændte vinger", og han handlede derefter. Ved første lejlighed kom han i sognerådet (25 år) og i Folketinget (30 år), hvor han tilsluttede sig Det nationale Venstre (fra 1870 Det forenede Venstre ledet af Christen Berg).

Opholdet på Dalum Højskole skete på foranledning af de

"3 frisindede Skolelærere, der hverken pryglede eller gav Lektier. Det var Zakarias Nielsen i Nejlunge, Petersen i Ammindrup og Svegaard i Kagerup. De var paavirkede af den fynske Friskolebevægelse."⁵

De 3 lærere havde selv deltaget i en slags feriekursus med understøttelse fra enke-dronningen: Kong Christian den 8.s filantropiske dronning, Caroline Amalie (1796-

1881), der var en stor beundrer af Grundtvig og en flittig gæst på Vartov.

Nævnte Svegaard må have kendt Christen Kold. De blev begge uddannet på Snedsted Seminarium ved Thisted (oprettet 1812, flyttet til Ranum 1848). Som en sidebemærkning kan oplyses, at lærer Svegaard startede Kagerup Brugsforening på sit loft allerede i 1868, dvs. kun 2 år efter etableringen af Danmarks første brugsforening: Thisted Kjøbstads Arbejderforening af 1866. Kagerup Brugsforening var formentlig den første brugsforening i Nordsjælland.

I fri- og højskolebevægelsen var Kold praktikerens, mens Grundtvig var teoretikerens. De var begge landskendte på den tid. Grundtvig var berømt for sine skrifter, Christen Kold for sine skoler: Ryslinge Højskole (1851), Dalby Friskole (1852 - alle friskolers moder) og Dalum Højskole (1862).

Vejby Rytterskole, en af Fr. IV's rytterskoler fra 1720'erne.

Foredragsmøder i Vejby Skole

Efter det korte højskoleophold hos Christen Kold begyndte Lars Larsen selv at arrangere foredragsmøder i Vejby Skole. Ved det første møde talte forstander for Vinderød Højere Bondeskole, Vilhelm Larsen, der var en fordrevet Sønderjyde fra Als på grund af krigen 1864.⁶

Danmark tabte Sønderjylland (eller rettere Slesvig, Holsten og Lauenborg). Nederlaget følte som en katastrofe af befolkningen, og det blev omdrejningspunktet i den folkelige debat. Således fik nederlaget meget stor betydning for dansk identitet og dansk nationalfølelse, for danskernes selvforståelse som et folk i en meget lille stat, der grænser op til det store naboland, Tyskland.

På mødet i Vejby talte Vilhelm Larsen om:

”de fremragende sønderjyske Mænd Laurids Skau og Nils Lorentzen, senest Krüger fra Bevtoft. Folk var meget tilfredse, og Præsten gik hjem uden at sige et Ord”,

fortæller Lars Larsen. Præsten var pastor Carl Christian Jensen, søn af en kon-

Pastor Carl Christian Jensen (1816-1895)
Præst i Vejby 1859-85. Helsingør-Gilleleje
Lokalarkiv

torchef i København, uddannet i teologi og matematik på universiteterne i Berlin, Bonn og Bruxelles og gift med en fin købmandsdatter fra Berlin. Pastor Jensen kom trods sit jævne danske navn fra et veluddannet urbant, borgerligt miljø, og han havde et ret

anstrengt forhold til sognerådet og de lokale bønder. Han kunne eller ville ikke forstå jævne bønder.

Lars Larsen fortæller videre:

”En anden Gang havde jeg faaet Zakarias Nielsen til at læse op, og Præsten kunde ikke magte den Stemning, der gjorde sig gældende i Sognet overfor Oplysningsbevægelsen. Der begyndte også at danne sig Skytteforeninger, og Læselysten vaagnede. Der var flere, der holdt Aviser, der var grøde i luften ogsaa i Nordsjælland, og man begyndte ogsaa at tænke paa at oprette en Folkehøjskole i Nordsjælland efter Kolds Mønster.”⁷

En folkehøjskole i Nordsjælland

Som nævnt var der grøde i luften og tankerne om en folkehøjskole begyndte at brede sig.

”Det var særlig Hostrup, der var Sjælen i Bevægelsen, og sammen med ham Amtmanden Grev Schulin, og daværende Landinspektør Mørk foruden en Del Landboere, deriblandt min Ringhed. – Jeg gik omkring i Vejby Sogn og fik dog samlet 450 Rigsdaler (900 Kr.) til Hjælp til Skolens Oprettelse.”

børætter Lars Larsen.

Højskolens startkapital var inklusive lån på 4245 Rigsdaler, og heraf kom over 1/10 af pengene fra Vejby Sogn. Det er bemærkelsesværdigt!

En anden betydende figur var digteren og præsten Christian Hostrup (1818-1892), der var tiltrådt som præst ved Frederiksborg Slotskirke og Nr. Herlev sognekirke den 10. november 1862 på personlig opfordring af kong Fr. VII og grevinde Daner. Kongeparret holdt ligesom de fleste andre danskere meget af hans komedier: Genboerne, En spurv i Tranedans, Eventyr på Fodrejsen etc., men Hostrup havde lagt komedierne på hylden. Han ville hellige sig præstegerningen og Den grundtvigske Oplysningsbevægelse.

Således blev præstegården i Hillerød rammen om jævnlige møder, hvor Hostrup –

ligesom Grundtvig på Vartov - holdt foredrag. Men hos Christian Hostrup og fru Elisabeth (1832-1903),⁸ der på grundtvigiansk vis var sin mands bedste kammerat og støtte, sattes den hjemlige hygge med kaffe, sang og musik meget højt og ikke mindst diskussionen. Folk skulle ikke blot have en god oplevelse, de skulle have noget med hjem at tænke over.

Teologen Morten Pontoppidan (1851-1931), der ofte deltog, skriver:

”Hvor blev der dog sunget ved disse Møder! – og diskuteret! Og det var Hostrup selv, der sang for og satte Diskussionen i Gang. Men var den først godt i Gang, yn-dede han at sidde tavs og fornøje sig over de andre – ikke mindst hans Hustru – gaa varmt i Ilden. Ofte opløstes Samtalen i almindelig Smaasnak Folk imellem ligesom i et almindeligt Selskab. Og da havde Hostrup en egen Maade at gaa omkring mellem Smaagrupperne og høre paa dem og ingenting sige, men udstraale Liv og Venlighed.”⁹

Som supplement til præstegårdsmøder ønskede Hostrup inderligt en folkehøjskole, der kunne blive et lokalt kraftcenter i Nordsjælland. Sagen fik støtte af Hostrups nære venner, især vejinspektør Niels Mørch (1830-1911) og de grundtvigianske kredse nord for Gribskov, Højbjergene og Vejbyerne.

Højskolens første bestyrelse kom til at bestå af tre personer: Vejinspektør Mørch, Hillerød, proprietær Jens Nielsen (1818-93), Petershvile og gårdejer Thomas Pedersen, Freerslev.

Jens Nielsen, Peters-hvile var en virkelig stor foregangsmand blandt Højbjergene: Samling af Petershvile, medstifter af Nordsjællands Landboforening 1843, medstifter af Kildevæld Andelsmejeri 1888, folketingsmand for Frede-riksværkskredsen mv.

Højskolens bestyrelse købte den afdøde vejinspektørs hus i Freerslev til højskole, og Hostrup digtede sangen: ”Er Skolen for andre end Pilt og Pog” til indvielsen den 4. november 1867.¹⁰

Freerslev Højskole fik ikke den forventede succes. Ungdommen foretrak den meget populære Vallekilde Højskole, som teologen Ernst Trier havde oprettet i 1865. Først da teologen Morten Pontoppidan blev forstander for Freerslev Højskole i 1878 strømmede ungdommen til, men nu i så stort tal, at han flyttede højskolen til større og bedre forhold på en gård i Jørlunde 1880.¹¹ Morten Pontoppidan løb imidlertid snart ind i vanskeligheder. Det var i Forfatningskampens værste år, og Pontoppidan blev anklaget for injurier mod konseilspræsident Estrup på grund af et læserbrev.

Han idømtes fængsel og mistede statsstøtten. I 1891 måtte Pontoppidan opgive Jørlunde Højskole.

Christian Hostrup døde året efter i 1892, og nu følte Holger Begtrup (1859-1937) sig kaldet til at fuldføre drømmen om en folkehøjskole i Nordsjælland. Begtrup havde tilbragt sine unge år som discipel hos Hostrup, og han var nu højskolelærer ved Askov Folkehøjskole. Desuden var han en landskendt foredragsholder, der jævnligt holdt foredrag i Vejby-Tibirke Foredragsforening.

Det lykkedes med besvær Holger Begtrup at rejse den fornødne kapital til Frederiksborg Højskole. 6 tønder land af Sophienborgs jorder ved Hillerød blev købt og herpå opført bygninger, tegnet af bygmester Andreas Bentsen, Vallekilde (fader til den kendte arkitekt Ivar Bentsen). Frederiks-

Lærer Zakarias Nielsen og hustru Egertha Hoffmann. Helsingør Gilleleje Lokalararkiv

borg Højskole blev indviet den 16.-18. oktober 1895, hvor 7-800 mennesker var forsamlede. Æresgæsten var enkefru Elisabeth Hostrup, der holdt en lille minde- og lykønskningstale. Året efter påbegyndte Holger Begtrup de berømte Fruebjergmøder i Grib Skov, der trak masser af mennesker i årene 1896-1935.¹²

Folkemøder i det fri

Folkemøder i det fri voksede - ligesom aviserne - frem fra 1830'erne som et led i udviklingen mod demokrati og folkestyre. Særligt berømte var møderne på Himmelbjerg og Skamlingsbanken. Folkemøderne var blevet så populære, at de fortsatte efter overgangen til demokratisk styre ved Junigrundloven af 1849. Et folkemøde var fra første færd både en folkefest og et fo-

Folketingsmand, gårdejer Lars Larsen, Saksenkold. Helsing-Gilleleje Lokalarkiv.

rum, hvor landboerne kunne høre berømte folk tale om politiske rettigheder og nationale spørgsmål. Efter tabet af Sønderjylland 1864 og genkomsten af godsejerstyret ved Grundloven af 1866 udviklede folkemøderne sig til de rene tilløbsstykker.

I 1867 var der et sådant folkemøde i Tisvilde til fordel for de "fordrevne Sønderjyder", hvortil der kom "Mennesker i tusindvis". Året efter i 1868 var der folkemøder i Vejby, Esrom, Blistrup og et kæmpestort folkemøde i Frederiksborg Slotshave, hvor

"over 10.000 Mennesker var forsamlede, hvor Taler og Sange lød, og hvor der blev vakt Begejstring i Befolkningen."¹³

Folkemødet i Vejby 1868

Hvordan et folkemøde forløb fortæller lærer Zakarias Nielsen, der deltog i folkemødet i Vejby sommeren 1868:

Mødet blev holdt i Grusgraven, som lærer Niels Jensen (ca.1784-1865) havde omdannet til et lille smukt anlæg med træer og spadseregange. Taleren var pastor Christian Hostrup, Hillerød, der var ualmindelig

god til at fange og fastholde folks opmærksomhed, selv om grundtonen i folketalen var dyb alvor. Talen handlede om kærlighed til det danske folk, om fædrelandet og om frihed og oplysning. Alvoren blev ledsaget af en humor, der på "uanede steder" brød igennem og fik tilhørerne til at briste i latter.

Efter talen spredtes man i grupper om madkurvene. Zakarias Nielsen var heldig at komme i Hostrups selskab af bønder og lærere. Sandsynligvis bestod selskabet af Hostrups grundtvigianske venner: Lærer Petersen, Ammendrup, lærer Svegaard, Kagerup, og sognerådsmedlem Lars Larsen, der sikkert har arrangeret mødet. Lars Larsen bistod allerede dengang Hostrup som folketaler, godt nok med det tynde øl, som han selv udtrykte det.

Selskabet sad i græsset med udsigt over den herlige nordsjællandske natur med skoven i horisonten. Den synkende sol skinnede endnu varmt. Snakken gik livligt under måltidet, og Hostrups klare, dybblå øjne spillede skælmsk, når han fortalte små historier og morede sig.

Zakarias Nielsen var ligesom mange andre grebet af den grundtvigske bevægelse. Han startede en aftenskole for voksne karle og holdt foredrag og oplæsning i Nejlinge Skole, hvortil der kom en "forskrækkelig Mængde Mennesker". Desuden oprettede han i Helsing, "Kulsviernes Hovedstad", en sangforening, der talte en snes mænd, helt på tværs af alder og stand.¹⁴

Samme engagement gjorde sig gældende for de to andre 'frisindede' skolelærere, lærer Petersen, Ammendrup, og lærer Svegaard, Kagerup. De tog begge lignende initiativer på deres skoler.

Den første foredragsforening i Nordsjælland

Ifølge folketingsmand Lars Larsen er Vejby-Tibirke Foredragsforening den første foredragsforening i Nordsjælland, og i sin storhedstid talte den omkring 400 medlemmer.¹⁵ Det lyder jo næsten utroligt! Des-

Vejby set fra Tisvildevejen ca. 1910. Forsamlingshuset ligger forrest til højre. Helsing-Gilleleje Lokalkrav.

værre foreligger der ingen protokoller fra foreningens første tid, der kan bevidne hans udsagn. Men et kig i de senere protokoller viser, at Larsens opgivne medlemstal nok er stort men ikke usandsynligt. Foredragsforeningen har givet haft medlemmer fra andre sogne, hvor der senere blev dannet foredragsforeninger, f.eks. Højbjerg og Ramløse.

Hvornår foredragsforeningen er gået fra at være Lars Larsens 'eget værk' til en formel forening med vedtægter og valgt bestyrelse, kan desværre ikke efterspores grundet manglende kildemateriale. Men man må tro, at folketingsmand Lars Larsen og kredsen omkring ham har været fuldt fortrolige med reglerne for stiftelse af foreninger og deres demokratiske drift og virke. De forhånden værende protokoller vidner om en velorganiseret drift af foreningen lige fra ældste protokol. Inden vi ser nærmere på foredragsforeningens virke, vil vi kort orientere os lidt om de politiske forhold og deres konsekvenser sidst i 1800-tallet.

Forfatningskampen

Den grundtvigske Oplysningsbevægelse, der var båret af præster og skolelærere, holdt i starten deres møder i skolerne. Men efter Grundloven af 1866 startede Forfatningskampen, og Højreregeringen Estrup 1875-94 skærpede kontrollen med de Venstre-politiske strømninger. Sognerådene fik pålagt skærpet tilsyn med skoler og skolelærere fra 1870'erne, og til sidst blev skolerne helt lukket for "agitorisk optræden", altså foredrag. Endvidere udstedte Estrup-regeringen i 1885 en række provisoriske love: Riffelloven, (forbud mod rifler), De blå Gendarmere (ridende politi) og Mundkurvcirkulæret (forbud mod agitation). Disse love skulle bekæmpe de oprørske kræfter hos bønderne, og det vakte megen harme hos befolkningen på landet.

Forsamlingshuse

Da landsbyskolerne blev lukket for mødevirksomhed, begyndte 'de oprørske bønder'

at bygge forsamlingshuse. Aagaard Forsamlingshus nord for Kolding regnes for det første forsamlingshus i Danmark. Det blev bygget i 1867 af gamle elever fra Rødding og Askov Højskoler. Siden er der bygget mindst 1700 forsamlingshuse over hele landet. Nogle steder har hver landsby sit forsamlingshus, andre steder – som i Nordsjælland – er der kun få.

Forsamlingshusene blev bygget som skytte-, øvelses- og forsamlingshuse. De skulle huse de lokale skytte- og foredragsforeninger og snart også gymnastik-, dilettant- og sangforeninger mm., og de skulle være festlokaler for lokale års- og højtidsfester og senere også familiefester.

I Grundtvigianismens ånd har forsamlingshusene altid været åbne, også for andre end medlemmerne. De er derfor blevet benyttet til mangfoldige aktiviteter med forskellige formål. Forsamlingshusene blev bygget af lokale ildsjæle og organiseret som andels- eller aktieforeninger med demokratisk valgte bestyrelser bestående af lokale folk. Og det er stadig lokale ildsjæle, der driver forsamlingshusene. Dette står i kontrast til missionshusene, der er forbeholdt missionsens formål og ofte tilskødes hovedorganisationen, f.eks. Indre Mission eller Luthersk Mission.

Meget af det vi i dag opfatter som karakteristisk for dansk kultur og samfundsliv, har netop sin rod i de samværs- og organisationsformer, der blev skabt i af De folkelige Bevægelser sidst i 1800-tallet, og som udfolder sig og vedligeholdes af kulturer og traditioner knyttet til forsamlingshuset.¹⁶

Vejby Forsamlingshus

Det første og flotteste forsamlingshus i Nordsjælland er Vejby Skytte-, Øvelses- og Forsamlingshus. Det blev indviet ved en stor folkefest med over 400 deltagere den 9.-10. oktober 1882.¹⁷ Men inden da lå der et stort forarbejde, hvor det langt om længe lykkedes, at få Højre og Venstre i sognerå-

det til at gå sammen om et forsamlingshus.

Hverken sognerådsformand Anders Christensen, Ørby, eller Højrefolkene var venligt stemte overfor et forsamlingshus. Men sagen vendte på en tallerken, da præstegårdsforpagter Hansen ville oprette en kro i Vejby. Købmandsenken, Madam Behrens, blev pludselig en aktiv medspiller i sagen. Da hun hørte rygterne om en kro, så hun sin købmandshandel og spiritusbevilling truet.

Madam Behrens var en vellidt og begavet dame med ”betydelig Indflydelse i Sognet”, og da sognerådsmøderne blev holdt hos hende, var hun ikke sen til at gøre sin indflydelse gældende - til fordel for et forsamlingshus. Madam Behrens greb fat i sognets rigeste mænd, Peder Olsen, Hyldekærgård i Ørby, og sognefoged Hans Jensen i Mønge, og hun fik dem til at gå ind i sagen ”baade med Navn og Penge”. For at sætte trumf på sagen skænkede hun selv en grund til forsamlingshuset, fortæller Lars Larsen.¹⁸

Et par uger efter indvielsen af Vejby Forsamlingshus fulgte Højbjerg Forsamlingshus, der blev indviet den 22. oktober 1882 og dernæst fulgte de øvrige: Søborg ca. 1888, Ramløse den 22. oktober 1893, Annisse 17. april 1897, Valby 18. september 1903 og endelig Mårum den 26. juli 1931. Alle forsamlingshuse – bortset fra Søborg - ligger i den gamle Helsingø Kommune, hvorimod den gamle Græsted-Gilleleje Kommune er pænt dækket af missionshuse

I det gamle Frederiksborg Amt findes der kun ca. 30 forsamlingshuse, hvilket er meget få set på landsplan. Husene ligger i et bredt bælte fra Vejby i nord over Strø og Jørlunde til Ganløse i syd. Her har Grundtvigianismen slået an hos de velbeslæede bønder på de gode jorder.

Vejby Idrætsforening

Samarbejdet mellem Højre og Venstre holdt ikke hos skytterne i Vejby under Provisorietidens hårdeste år, vel nok på grund af gymnastikken. Vallekilde Højskole hav-

Herover ses bagerst
Vejby Forsamlingshus.
Forrest er det
købmand Behrens
hus, Bakkehuset.
Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv.
Til højre ses
Vejby Forsamlingshus
fotograferet en regnvåd
eftermiddag i
september 2010.
Foto: Lars Thomsen.

Købmandsenke Christine Vilhelmine Behrens, ca. 1830. Vejby Købmands-handel. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv.

Lærer Knud Mikkelsen Hansen (født 1842). Unnerup Skole 1866-79, Vejby Skole 1879-1910. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv.

Gårdejer Anders Christensen (1833-1926), Maglebjerggård, Ørby. Formand for Vejby Tibirke sogneråd 1865-1903 m.m. Formand for Ørby Mejeri 1888-1903. Sparekassedirektør Frederiksborg Amts Sparekasse i Hillerød 1897-1916. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv

de i 1884 introduceret svenskeren Henrik Lings gymnastik i Danmark. Den blev i folkemunde kaldt for Venstregymnastik, og den tiltalte med sit helhedssyn på sjæl og legeme bønderne, der hadede den gamle militærgymnastik, der gik under navnet Højregymnastik.

Den højreorienterede lærer på Vejby Skole, Knud Mikkelsen Hansen, stod i spidsen for 17. skyttekreds, og han "kunne ikke åbne munden i forsamlinger uden den politiske bitterhed skinnede igennem."

I 1888 var samarbejdet kørt helt fast. Lars Larsen indkaldte til stiftende generalforsamling for en ny skytteforening, Vejby Skytteforening, 42. kreds. Den fungerer endnu, hvorimod 17. skyttekreds tørrede ind i løbet af 20 år.¹⁹

Den ældste protokol

Vejby-Tibirke Foredragsforenings protokoller på Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv er alle fra tiden efter, Lars Larsen var gået af som formand. Nye kræfter var kommet til, og Lars Larsen havde i stedet involveret sig i dilettanterne – med liv og sjæl. Han kalder denne periode for sit livs "Glansperiode".²⁰

Den ældste protokol er fra 1889 til 1905. Den er meget fåmælt. Den indeholder korte referater af fakta fra de årlige generalforsamlinger, dvs. datoen og valgene, årets regnskab og medlemmernes navne. På generalforsamlingerne har man søgt at få en repræsentant i bestyrelsen fra hvert område i Vejby-Tibirke sognekommune. Denne repræsentant har så haft til opgave at sælge medlemskort i sit område, uanset at vedtægterne udpeger formanden som den, der modtager indtægter og afholder

Parcellist Christian Andersen (1827-ca. 1910).

Parcelliststed på Åmosevejen i Ørby (nedrevet ca. 1930).

Formand Vejby-Tibirke Foredragsforening 1889-1896.

Kontorbestyrer for Bondestandens Sparekasse en årrække. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv.

Gårdejer Christoffer Larsen (1855-1941), Virmandsgården, Ørby.

Kasserer 1889-1896, formand Vejby-Tibirke Foredragsforening 1896-1905. Medlem af Vejby-Tibirke Sogneråd 1914-17.

Virmandsgården var kendt for sin svineavl. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv.

Gårdejer Christen Peder Christensen (1875-1954), Hyldekærgård, Ørby.

Næstformand Vejby-Tibirke Foredragsforening 1901, medlem af Vejby-Tibirke Sogneråd 1921-25. Formand for Kvægavlerforeningen, Frederiksborg Amts Landboforening. Hyldekærgård var kendt for sin kvægavl. Helsinge-Gilleleje Lokalarkiv

udgifter. Foredragsforeningen er jo en kulturel forening, hvor medlemmer i bestyrelsen traditionelt trækker på samme hammel, og hvor tingene ofte foregår mere uformelt end i økonomiske foreninger. Trods vedtægternes ordlyd har der således været en form for arbejdsdeling.

Ørby som magtcenter

Ørby er godt repræsenteret i bestyrelsen, hvor underskifter fra Christian Andersen, Christoffer Larsen og Niels P. Larsen, alle fra Ørby, går igen år efter år. Efter håndskriften at dømme fungerer parcellist Christian Andersen, Aamosevejen, som formand og gårdejer Christoffer Larsen, Virmandsgården, som kasserer i perioden 1889-1896.

I 1896 bliver Christoffer Larsen formand,

og han sidder frem til 1905. Skrædder Niels P. Larsen overtager posten som kasserer i 1896 og sidder til 1902, hvor han igen bliver almindeligt bestyrelsesmedlem protokollen ud, dvs. til 1905. Den ledige bestyrelsesplads efter formandsskiftet går til gårdejer Christen Christensen, Hyldekærgård, og han nævnes i 1901 som næstformand. Protokollen viser således, at arbejdsdelingen bliver mere og mere formel i perioden, og at Ørby besætter de tre vigtigste poster i bestyrelsen på 7 medlemmer.

Slægten på Virmandsgården har været foredragsforeningens tro støtter. Christoffer Larsen er formand 1896-1905, sønnen Karl L. Larsen er formand 1917-19 (protokollen 1905-17 mangler) og sønnesønnen Helge Larsen er formand 1941-48.

Formænd i Vejby-Tibirke Foredragsforening

Periode	Stilling og navn	Sted	Bemærkninger
1889-96	Parcellist Christian Andersen	Parcelissted, Åmosevejen, Ørby	Protokol 1889-1905
1896-1905	Gårdejer Christoffer Larsen	Virmandsgården, Ørby	“
1905-?	Gårdejer Jens Marius Svendsen	Krogsgård, Holløse	“
			Protokol mangler
1917-19	Gårdejer Karl Laurits Larsen	Virmandsgården, Ørby	Protokol 1917-26
1919-19	Forpagter Karl Petersen	Tisvilde	“
1920-20	Gårdejer Karl Laurits Larsen	Virmandsgården, Ørby	“
1921-22	Forpagter Chr. Andersen	Vejby Præstegård, Vejby	“
1922-25	Gårdejer Jens Marius Svendsen	Krogsgård, Holløse	“
1925-?	Skolelærer Andreas Brøns	Vejby Skole, Vejby	“
			Protokol mangler
1936-37	Gårdejer Anders Madsen Hansen	Kælderbjerggård, Vejby	Protokol 1936-44
1938-39	Gårdejer Niels Olsen Nielsen	Møllebjerggård, Ørby	”
1939-41	Gårdejer Richard Nielsen	Holløselund	”
1941-48	Gårdejer Kaj Helge Larsen	Virmandsgården, Ørby	” + protokol 1944-76
1948-54	Gårdejer Hans Svendsen	Krogsgård, Holløse	Protokol 1944-76
1954-64	Gårdejer Poul Westh Thomsen	Ørholm, Ørby	“

Foredragsforeningens virke

I den ældste protokol 1889-1905 er medlemmerne som nævnt skrevet ind med navne for årene 1890-1902. I 1890 er der opført 190 medlemmer, heraf 57 kvinder og 37 ungarle. Begrebet ungarle nævnes kun dette ene år. Det gennemsnitlige medlems-tal for hele protokollen ligger på 288. Tallet bunder i 1891 med 178 medlemmer og topper i 1894 med 372 medlemmer. Kontingentet er alle årene 50 øre for medlemmer. Ikke-medlemmer kan for 25 øre købe et "kort" til et enkelt foredrag. Det gennemsnitlige salg af disse kort ligger på ca. 30 årligt.

I de øvrige tre protokoller ligger gennemsnittet for perioden 1917-26 på 245 medlemmer, 1936-45 på 314 medlemmer og 1946-51 på 182 medlemmer. Foreningen har således god opbakning i lokalsamfundet helt frem til 1950'erne, især under 2. Verdenskrig.

Tilbage til den ældste protokol, hvor foreningens virke ses af det årlige regnskab. Foreningen lever op til vedtægterne om mindst 6 foredrag og et par fester årligt. Der bliver holdt foredrag hver måned bortset fra om sommeren, hvor man traditionelt har travlt på landet.

"Fællesforeningen" i Frederiksborg Amt har formentlig koordineret foredragsholdernes pris og turné, men Vejby-Tibirke Foredragsforening har tilsyneladende også haft gode kontakter til højskolefolk og andre fremtrædende grundtvigianere.

Foredragsholderne i 1894

Aktiviteterne 1894 synes repræsentative, så vi bruger dette år til at se på foreningens virke.

Regnskabet for 1894 viser følgende udgifter til foredrag (Efterfølgende skema):

Dato 1894	Aktivitet	Udgift
30. jan.	Foredrag og fremvisning af Lysbilleder ved kartograf Hveisel, Randers	25 kr.
	Be-fordring fra Kagerup (station)	3 kr.
19. Feb.	Oplæsning ved journalist Sieger, Fredensborg	10 kr.
3. april	Foredrag af pastor Bruun, Levring	10 kr.
3. okt.	Foredrag af Holger Begtrup, Askov Højskole	10 kr.
22.okt.	Foredrag af Christensen, Randers	10 kr.
1. dec.	Foredrag, forstander Niels Kierkegaard, Kjøng	10 kr.

Det første, der springer i øjnene er, at foredragsholderne kommer langsvejs fra, undtagen journalist Sieger, Fredensborg, hvormod intet har kunnet spores.

Helt i særklasse og dyrest er et lysbilledforedrag, der honoreres med 25 kr., hvor de

ordinære foredrag koster 10 kr. Det må have været en fascinerende, stor oplevelse at se lysbilleder sidst i 1800-årene. Foredraget med foredragsholder Hveisel fra Randers gentages da også tre år i træk: 1893, 1894 og 1895. Senere kommer der andre foredragsholdere med lysbilleder.

Kartograf Hveisel og pastor Christensen kommer begge fra Randers, hvor Højskoleforeningen for Randers og Omegn (med tryk på omegn, medlemmerne var landboere) også omfattede Mellerup Højskole, hvor den berømte digter og foredragsholder Jacob Knudsen (1858-1917) var valgmenighedspræst 1890-96. Måske kom pastor Christensen i stedet for Jacob Knudsen, og måske har Holger Begtrup (senere Frederiksborg Højskole) formidlet kontakten.

Jacob Knudsen og Holger Begtrup blev nære venner, da de begge arbejdede som højskolelærere på Askov Højskole, og venskabet holdt livet ud. På sine gamle dage flyttede Jacob Knudsen til Hillerød (Nyhus) og forelæste 1904-09 på Frederiksborg Højskole, Begtrups livsværk. I dag, hvor debatten om Kongernes Nordsjælland florerer, er det tankevækkende at genkalde sig Jacob Knudsens ord fra en tale på Fruebjergmødet den 26. juni 1904:

”Jeg er Jyde med Liv og Sjæl ....(men) Nordsjælland er for mig Kongernes Sjælland. Det er *Danmarks Stadsstue*.”²¹

Tilbage til de øvrige foredrag i 1894.

Pastor Bruun, (Frederik Bülow Bruun) var sognepræst i Levring ved Silkeborg 1878-1913. Forstander Niels Kierkegaard, Kjøng, havde oprettet sin egen højskole ved Middelfart i 1877, hvor han var forstander i mere end 25 år. Disse to sidstnævnte var ligesom Jacob Knudsen ’fordrevne Sønderjyder’.

Hovedparten af foredragsholderne i Vejby Forsamlingshus har været højskolefolk, præster, og forfattere, der var kendte på landsplan. De fleste kom fra Jylland, og

Gårdejer Hans Marius Christensen (1907-1996), Maglebjerggård, Ørby. Sekretær for Vejby-Tibirke Foredragforening 1944-48. Formand for Vejby-Tibirke Sogneråd 1954-58. Sønnesøn af Anders Christensen, Maglebjerggård. Helsing-Gilleleje Lokallarkiv

kun en mindre del var lokale folk fra Nordsjælland. Fælles for foredragsholderne er, at de er svorne Grundtvigianere, ofte med gode forbindelser til partiet Venstre, og at danskheden og tabet af Sønderjylland ligger dem dybt på sinde.

En foredragsaften

Da de ældste protokoller kun gengiver korte fakta, ved vi ikke hvordan foredragsaftenerne i 1894 forløb. Men da gårdejer Hans Christensen, Maglebjerggård, bliver sekretær i 1944, begynder der at komme beskrivelser i protokollen, bl.a. af en foredragsaften den 17. marts 1944.

Formanden gårdejer Helge Larsen, Virmandsgården, Ørby, byder velkommen, især til foredragsholderen, forstander Oluf Jen-

Gårdejer Kaj Helge Larsen (1909-1999), Virmandsgården, Ørby. Formand for Vejby-Tibirke Foredragforening 1941-48. Medlem af Vejby-Tibirke Sogneråd 1954-58. Sønesøn af Christoffer Larsen, Virmandsgården. Helsing-Gilleleje Lokalarkiv

sen, Slangerup Landbrugsskole, og herefter varmes der op med en sang: "Som en rejsestegen Flaade". Forstander Oluf Jensen holder et smukt foredrag "over et nationalt Emne, og kom herunder ind på Nationens Stilling i Samfundet". Emnet er ikke uddybet nærmere, men det er jo i krigens sidste år. Den danske regering var trådt tilbage den 29. august 1943, og nu var det tyskerne, der udøvede censur.

Efter foredraget igen en sang: "Jeg elsker de grønne Lunde", og derefter fælles kaffebord med købmand Keller Jensen, Stationsvej, Vejby, som vært. Købmanden kunne åbenbart skaffe kaffe – eller erstatningskaffe, hvilket må have glædet forsamlingen. Efter kaffen takker formanden Oluf Jensen for et udmærket foredrag, og aftenen slutter

af med endnu en sang: "Som dybest Brønd". "Tilslutningen lod meget tilbage at ønske, idet der kun var mødt ca. 35 Mennesker", skriver Hans Christensen i protokollen. Foredragsaftenen må have givet underskud. Til gengæld har foreningen tjent på det traditionelle ungdomsbal 2. påskedag, den 10. april 1944, hvor Andkjærs 4-mands orkester spillede op til dans.

Foreningsfesten 1894

I 1894 blev årets "Selskabelig Sammenkomst" med beværtning, bar og musik holdt den 18. november. Festen gav et overskud på 83,01 kr. Den kunne således finansiere leje af forsamlingshuset (20 kr. årligt) og 6 foredrag (6x10 kr.= 60 kr.) i det kommende års. Om der blev serveret "Kaffe og Hvedebrød", som anført i vedtægterne, melder protokollen intet om. Kaffe og hvedebrød var stadig så dyr en fornøjelse, at husmænd og landarbejdere måtte spare herpå. Musikken fik 25 kr.. Der nævnes intet navn. Var det mon Rasmus Olsen, der spillede? Rasmus Olsen, også kaldet "Rasmus Murer", var både husmand, murer og musiker, og han var nabo til formanden Christian Andersen på Åmosevejen i Ørby. Det var også Rasmus Olsen, der murede Vejby Forsamlingshus op i 1882,

Kvindekomiteen

Som noget ganske særligt udtrykker generalforsamlingen i 1894 ønske om et juletræ. Juletræet kom i gang samme år og skænkedes en gave på 25 kr.. De følgende tre år (1895-97) sattes gaven op til 50 kr., men nedsattes i 1898 til 30 kr. og i 1899 til 20 kr. Det var udelukkende kvinder, der valgtes til 'juletræet', hvis officielle navn var "Kvindekomiteen".

Under generalforsamlingen den 2. januar 1894 står følgende i protokollen:

"Det vedtoges at afholde en ekstra Generalforsamling i Oktober Maaned, for der at vælge en Kvindekomité, der i forening med Bestyrelsen virker for (at) indkomne Gaver (benyttes) til afholdelse af et Juletræ (dvs.) til

Minde om trofast Samarbejde ved Børnenes Juletræ.

Minde om trofast Samarbejde ved Børnenes Juletræ

Børnenes Juletræ 1893-1907.

Billedet herover er til
 "Minde om trofast Samarbejde
 ved Børnenes Juletræ 1893-1907".

Bemærk billedets opbygning:
 Formændene udgør træets stamme,
 damerne dets krone.

Billedet til venstre er det samme,
 men er gentaget, fordi der er
 sat et nummer ved
 hvert ansigt.

I det følgende skema er noteret, hvad
 Helsing-Gilleleje Lokalarkiv
 har af oplysninger om de enkelte personer.
 Helsing-Gilleleje Lokalarkiv

Nr.	Pigenavn/(barn- domsgård)	Ægtefælle/Gård (barndomsgård)	Bemærkninger ²²
1	Marie ?	Anders Olsen Viekærgård, Hol- løse	Ægtefælle til 32
2	Nicoline Carlsen, "Line"	Christoffer Larsen, Virmandsgården, Ørby	Ægtefælle til 17
3	?		
4	?		
5	Kristine Mathiasen	Peder Hansen, Flæ- degård, Holløse	
6	Anna Møller An- dersen	Christen Larsen, Vognmand, Hels- inge	Datterdatter til 40
7	Oline Sørensen	Ole Nielsen, Mølle- bjerggård, Ørby	Gift med bror til 11, 12, Svigerinde til 14
8	Kirsten Svendsen	Jens Jørgen Peder- sen, Frændekilde, Ørby	Søster til 25
9	?		
10	?		
11	Maren Kirstine Nielsen, (Mølleb- jerggård, Ørby)	Hans Hejesen Ol- sen, Snæverødgård, Laugø (Hol- løsegård)	Søster til 12, Svi- gerinde til 7 og 14
12	Margrethe Nielsen, (Møllebjerggård, Ørby)	Rasmus Christen- sen, Maglebjerg- gård, Ørby	Søster til 11, Sviger- inde til 7 og 14
13	Hanne Margrethe Christensen, (Hyldekærgård, Ørby)	Ugift?	Søster til 18, Svi- gerinde til 19
14	Hanne Marie Olsen	Jens Nielsen Morelsgård (Mølle- bjerggård)	Gift med bror til 11, 12, Svigerinde til 7
15	Rasmine Hviid, Lærerinde Vejby 1896-1903		Ugift
16	Karen Jørgensen	Niels Larsen, Pal- højgård, Ørby	
17	Christoffer Larsen, Virmandsgården, Ørby	Nicoline Carlsen	Ægtefælle til 2

18	Christen Peder Christensen, Hyldekærgård, Ørby	Ane Kirstine Larsen (Palhøjgård, Ørby)	Ægtefælle til 19, Bror til 13
19	Ane Kirstine Larsen, (Palhøjgård, Ørby)	Christen Peder Christensen, Hyldekærgård, Ørby	Ægtefælle til 18, Svigerinde til 13
20	?		
21	Johanne ?	Jørgen Mathiasen, Melhøjgård, Vejby	
22	Vitta Hviid, Lærerinde Vejby 1880-96	Ugift	
23	Oline Petrine Jørgensen, Husbestyrerinde Vejby Præstegård	Ugift	
24	Karen Marie Larsen, Født i Annisse, tilflyttet Vejby 1885	Jens Larsen, Haugegård, Vejby	
25	Jens Marius Svendsen, Krogsgård, Holløse	Johanne Nielsen	Ægtefælle til 42
26	Dorthea	Peter Møller Jensen, Saksenkold, Vejby	
27	Anna ?	Anders Nielsen, Stubbebjerggård, Ørby	
28	Kirstine "Fritz" Hansen	? Flaskeagergård	
29	Kirstine Olsen, Holløsegård	Ugift	Svigerinde til 11
30	?		
31	?		
32	Anders Olsen, Viekærgård	Marie ?	Ægtefælle til 1
33	Ole Andersen, Bjørnhøjgård, Vejby	?	
34	Kristine Jensen	N.P. Kristiansen, Købmand Holløselund	
35	Pouline "Gudmor" Hansen	Jørgen Sørensen, Parcelliststed, Holløse	

36	Margrethe Larsen	Jens Nielsen, Lundedal, Vejby	
37			
38	Grethe ?	Knud Jensen, Øllekollegård, Tisvilde	
39	?		
40	Christian Andersen, Parceliststed, Åmo- sevej, Ørby	Sidse Pedersdatter	Morfar til 6
41	?		
42	Johanne Nielsen	Jens Marius Svend- sen, Krogsgård, Holløse	Ægtefælle til 25
43	?		
44	Maren Hansine Sørensen	Niels Hansen, Præstebakkegård, Tibirke	
45	Anna ?	Hans P. Hansen, Kælderbjerggård, Vejby	
46	Signe Jørgensen	Georg Jacobsen, Vieholmgård, Tis- vilde	
47	Jensine Pedersen	Søren Sørensen, Holløse Mølle	
48	?		
49	?		

en glad Aften for en del af Kommunens ube-
midlede Børn.”

Den ekstraordinære generalforsamling
blev holdt søndag den 28. oktober 1894:

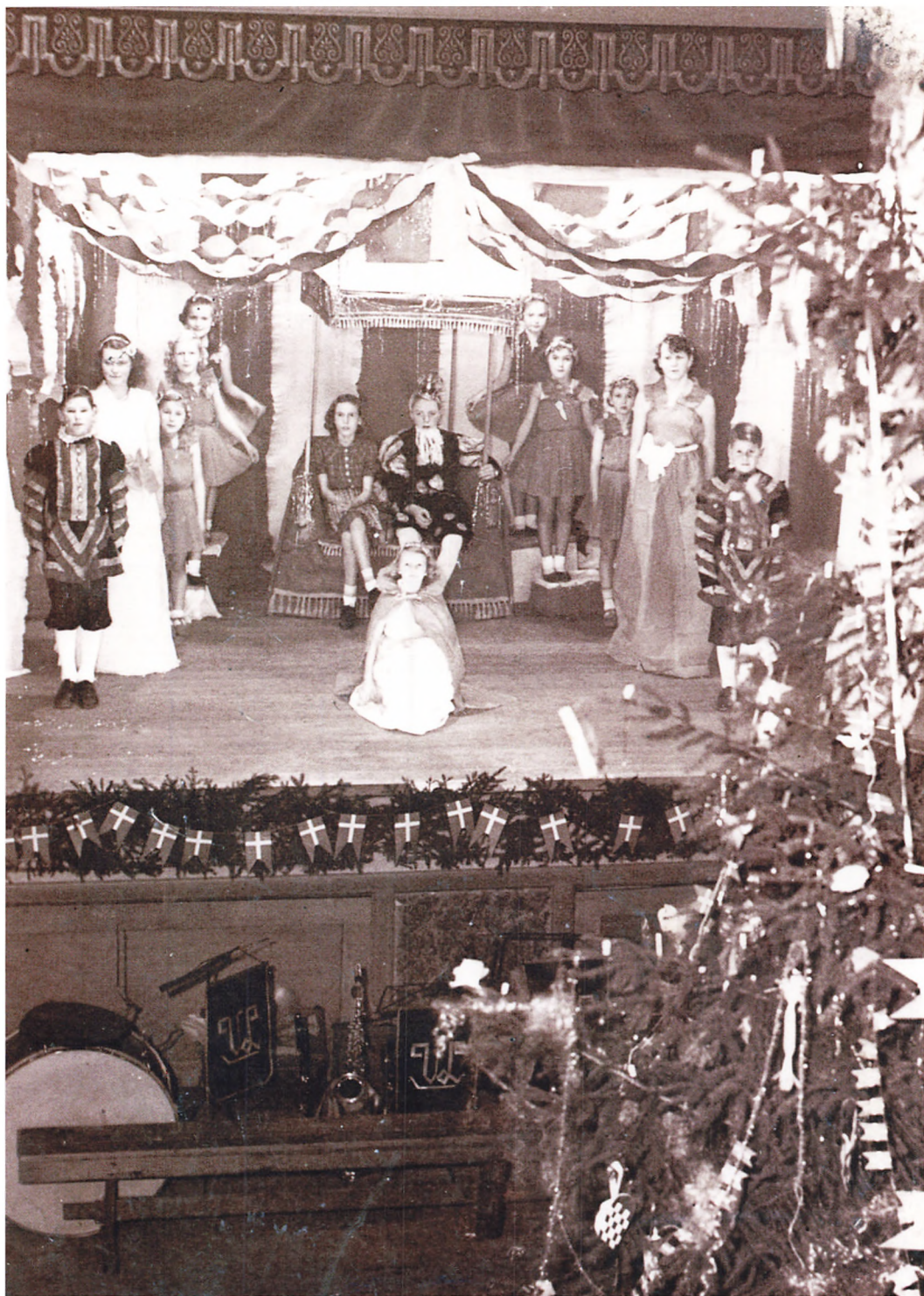
”Søndagen den 28. Oktober 1894 afholdes
Ekstrageneralforsamling i Vejby for at tage
bestemmelse om Juletræet. Følgende Kvin-
der arbejder for at forestaa det: Line Larsen,
Ørby, Stine Andersen, Holløse, Anna Niel-
sen, Tisvilde, Stine Hansen, Holløse, Mine
Larsen og Kristine Lykke, begge Vejby. Af
Yngre valgte: Marie Jensen, Mønge, Grethe
Christensen, Sofie Olsen, Marie Christen-
sen, Ørby, Stine Svendsen, Holløse, Sine Sø-
rensen, Tibirke.

Hermed (er) Generalforsamlingen sluttet.
Vejby, den 28. Oktober 1894”

Juletræet

Da vi ingen beskrivelser har af juletræet
i 1894, må vi glæde os over, at sekretæren
Hans Christensen, Maglebjerggård beskri-
ver juletræs festen både i 1945 og 1946.
Nedenstående beskrivelse er hovedsageligt
fra 1946.

”Damerne”, som Hans Christensen altid
meget rosede benævner Kvindekomiteen,
vælges hvert år umiddelbart efter juletræet.
”Damerne” har i årets løb gået rundt til
gårde og huse for at samle penge ind til

Juletræet 1945 med børnekomedien "Barnetro". Vejby Forsamlingshus. (Helsing-Gilleje Lokalarkiv).

juletræsfesten, lave aftaler om opræden, om taler osv. På selve festdagen er de mødt tidligt for at pynte juletræet og gøre alt klar til årets største højtid for børn og barnlige sjæle.

Festen holdes traditionen tro 3. Juledag for børnene og 4. Juledag for ungdommen

Man må forestille sig de små børn – ca. 200 – stå urolige, forventningsfulde med blanke øjne i deres fineste tøj. De venter og venter spændte, og endelig går dørene op. Og der står det – juletræet, lysene tændte, glimtende glimmer, pyntet med papirklip, engle, hjerter, stjerner. Børn, forældre, hjælpere og bidragydere samles glade og beundrende i en kreds om træet; langsomt sætter kredsen i gang rundt om træet, og de mange stemmer synger julens kære gamle salmer og sange.

Herefter holder pastor Schaumburg-Müller en smuk tale om julens budskab. Derefter opfører 18 børn mellem 10-15 år årets børnekomedie, eventyrstykket ”Svinedrenge”, som børnene, maler Valdemar Hansen og fru Hansen fra Kommunekontoret har arbejdet på længe.²³ Endelig er der uddeling af godter. Børnene går frem i rækker – fire og fire – og får hver en pose med lækker julekna.

Efter godterne spiller Viggo Larsens 3 mandsorkester op til de gamle sanglege, og nu går det med ”Liv og Lyst over Sø og Land, Fare Fare Krigsmand, syv raske Flickar (piger) i en Ring og mange, mange flere” under ledelse af førstelærer Brøns. Efter legen serveres lagkage og sodavand til børnene, mens de voksne trakteres med kaffe og kage. Festen slutter en times tid før midnat.

4. juledag er der juletræ for ca. 150 unge med næsten samme program. Også her taler sognepræsten, og man synger og leger omkring juletræet. Efter kaffen går dansen til Viggo Larsens orkester. Entréen koster 3 kr. for både fest og medlemskort, da denne fest gerne skulle give overskud.

Endelig holdes der traditionen tro eftergilde den 11. januar 1947. Deltagerne er

bestyrelsen med damer, komitéen med herrer og givere af brød, julekna m.fl. Gildet begynder med spisning af den medbragte mad umiddelbart efter en kort ’velkomst’ ved formanden Helge Larsen, Virmandsgården. Efter spisningen spiller Gustav Abrahamsen, Tisvilde, og Halfdan Hansen, Vejby, op til dans, og gildet sluttes af med fælles kaffebord under fornøjelig stemning.

Undervejs har bestyrelsen holdt møde med Kvindekmitéen, hvor kasserer Jens Hansen, Vejby, har aflagt regnskab. ”Damerne” havde indsamlet 686 kr., men alligevel viser regnskabet et underskud på 252 kr. Som sidste punkt på mødet vælges den nye Kvindekmité til juletræet næste år.

Kriseårene

Efter 2. Verdenskrig kniber det efter bestyrelsens mening med tilslutningen til foredragene. Gårdejer Helge Larsen, Virmandsgården er formand 1941-48, og han holder traditionerne i hævd ligesom hans far Karl L. Larsen og hans bedstefar Christoffer Larsen før ham. Foreningen fungerer stabilt med god opbakning. Herefter bliver Hans Svendsen, Krogsgård formand – ligesom hans far Marius Svendsen før ham. I perioden 1945-1951 falder medlemstallet fra 322 til 116. De følgende 2 år, 1952-1953, gøres medlemstallet slet ikke op, og der holdes heller ikke generalforsamlinger.

Ved bestyrelsesmødet den 24. november 1952 drøfter bestyrelsen ligefrem at nedlægge foreningen. Den tidligere formand Helge Larsen er inviteret med til dette møde. I protokollen står der:

”Helge Larsen var til stedet og syntes Foreningen ikke skulle nedlægges, men bestaa med Afholdelse af Juletræ, og dette blev vedtaget. Regnskabet blev gennemgaaet og fundet i Orden. Bestyrelsen blev nedsat til 4 Medlemmer, nemlig Hans Svendsen, Erling Jensen, Hans Nielsen, Bernhard Larsen”.

Foreningen kører således videre kun med de obligatoriske 6 foredrag og juletræet med børnekomedien. Bestyrelsen får den nye præst i Vejby, pastor Hans Peter Ho-

noré (1896-1973) til at holde 4 foredrag uden honorar. Foredragene handler om religiøse emner såsom Overdrevets Skæbner, Jehovas Vidner og lign. Desuden holder redaktør Lønvang for beskedne honorarer 2 foredrag om Kaj Munks værker, bl.a. "Ordet". Til disse foredrag kommer der mellem 20 og 80 mennesker, hvilket beskrives som "en underskudsforretning". Efter foredraget den 28. april 1953 var der annonceret generalforsamling, men "folk var trætte og gik hjem". Denne mangel på interesse frustrerer bestyrelsen, og den stiller sit mandat til rådighed ved næste generalforsamling.

Et vendepunkt

Efter 2 år uden generalforsamlingen lægger bestyrelsen – pionerernes sønnesønner - op til et vendepunkt på generalforsamlingen den 28. oktober 1954. Aftenen starter med et foredrag, hvor lærer West, Helsingør viser film fra sin rejse i Tyrol. Ved den efterfølgende generalforsamling vælges 5 nye personer ind i bestyrelsen og 2 gamle fortsætter, så bestyrelsen igen består af 7 medlemmer. Den konstituerer sig den 16. november 1954 med nyvalgte gårdejer Poul Westh Thomsen, Ørholm, Ørby, som formand, og nyvalgte lærerinde, frk. Kristine Pedersen, Vejby Skole, som sekretær.

Lærerinde Kristine Pedersen. Unnerup Skole 1940-51, Vejby Skole 1951-69. Billedet er fra Unnerup Skole ca. 1942. Helsingør-Gilleleje Lokalkrav

Foreningens nye formand tilhører politisk ikke Venstre, men Det konservative Folkeparti, og foreningens nye sekretær er en pligtopfyldende embedskvinde.

Lærerinde, frk. Kristine Pedersen kom til Vejby Skole ved nedlæggelsen af Unnerup Skole i 1951. Hun har været formand for Vejby Sogns Hjemstavnsforbund, og ved sit 25 års jubilæum i 1965 berømmes hun som bestyrelsesmedlem af Vejby Menighedsråd, Lærerkredsen for Holbo Herred og Vejby-Tibirke Foredragsforening.

Det ser faktisk ud til, at Kristine Pedersen egenhændigt kører Vejby-Tibirke Foredragsforening som sin egen lille forretning fra 1954 til 1964, hvor aktiviteterne ophører. Årets rytme er således, at der holdes et planlægningsmøde i juni måned, hvor de 6 årlige foredrag aftales, derefter et juletræsmøde i november med kvindekomitéen om juletræet og endelig en generalforsamling i tilknytning til sæsonens 6. foredrag i marts. Der går dog et par år, inden generalforsamlingerne nævnes i protokollen.

Aktiviteterne 1958

Dato	Aktivitet	Udgift
14. okt. 1958	Forstander Lorentzen, Unnerup Skolehjem, Underholdning "Parkdrene" (elever)	350 kr.
10. nov. 1958	Pastor Borchsenius, Rander, Israel	250 kr.
10. dec. 1958	Skoleinspektør Thyge Jensen, Helsingørskole, Lysbilleder fra Norge	75 kr
27. dec. 1958	Juletræ. Børnekomedie "Prinsessen og Svinedrengen"	Pænt overskud Juletræindsamling 975,75 kr.
13. jan. 1959	Pastor Vedel, Jehovas Vidner	125 kr.
10. feb. 1959	Anne Sophie Seidelin, Knebel, Sigrid Undsets "Kristin Lavransdatter"	200 kr
11. mar. 1959	Ambassadør, grev E. Rewentlow, Minder fra min virksomhed i Udenrigsministeriets tjeneste	

Ved generalforsamlingen den 11. marts 1958 overtager Kristine Pedersen også jobbet som kasserer, så hun både er sekretær og kasserer. Hun fører pligtskyldig referat og regnskab, men ikke medlemslister. I regnskabet skelner hun imidlertid mellem solgte medlemskort og solgte billetter, hvorved medlemstallene kan beregnes: I 1958/59 var der ca. 99 medlemmer, i 1959/60 ca. 52

medlemmer og i 1963/64 ca. 38 medlemmer. Herefter dør foreningen ud. Foreningens overskud kommer alene fra juletræet, og kvindekomiteén har været ferm til at indsamle penge til juletræet: 975,75 kr. i 1958/59, 986 kr. i 1959/60, herefter stigende til 1026 kr. i 1962/63, der er den sidste indsamling.

I 1958 indvælges endnu en konservativ person i bestyrelsen, nemlig gårdejer Frede Nielsen, Maglemosegård, der senere sidder i Helsingør Byråd 1970-78. De to konservative, formanden Poul Westh Thomsen og Frede Nielsen sidder i bestyrelsen til foreningen dør ud, ligesom foreningens daglige leder, Kristine Pedersen. Mon foredragsforeningen har fået et mere konservativt præg? Lad os se på aktiviteterne i 1958/59 som eksempel på foreningens virksomhed.

Foredragsholderne er stadig præster og lærere, og deres foredrag kan opdeles i 3 emner: 1) Opdragelse og uddannelse, 2) Religiositet og litteratur og 3) Eksotiske rejser.

Opdragelse og uddannelse repræsenteres i 1958 af forstander Lorentzen, Unnerup Skolehjem. Skolehjem kaldtes dengang i folkemunde for opdragelsesanstalter. I ordet opdragelse ligger Oplysningstidens rationelle ideer om at drage nogen op til et højere niveau, hvilket var god tone indenfor undervisning og kultur før Ungdomsoprøret i 1968. Men det var sådanne rationelle ideer Grundtvig og Christen Kold gik stærkt imod. Derfor startede de friskoler og højskoler, hvor samtaler og samspil mellem elever og lærer skulle vække gejsten og engagementet.

Religiositet og litteratur repræsenteres i 1958 af pastor Vedels foredrag om Jehovas Vidner og pastor Lorentzens om Israel. Lorentzen hjalp mange jøder under krigen, hvor han selv måtte flygte til Sverige. Ligeledes må Anne Sophie Seidelins foredrag om "Kristin Lavransdatter" placeres her. Seidelin kom flere gange i årenes løb og fortalte sine gendigtede fortællinger fra litteraturen og Biblen, og hun trak hver gang fulde huse. De religiøse og litterære emner kredser i 1958 om eksotiske minoriteter og 'den stærke ener', og ikke om den brede

folkelighed, der kendetegner Grundtvigianismen.

De eksotiske rejsebeskrivelser varetages af diverse skolelærere og lignende. I 1958 af skoleinspektør Thyge Jensen, Helsing Skole, der viser lysbilleder fra Nordnorge, og grev Rewentlow, der fortæller om sine 21 år som diplomat i London. Foredragene handler om eksotiske steder i udlandet, og ikke om det danske landskab og det jævne danske folk. Man kan dårligt forestille sig forsamlingen synge Grundtvigs "Et jævnt og munter, virksomt Liv paa Jord", (1839).

Foredragsemnerne har bevæget sig væk fra Grundtvigianismen og Oplysningsbevægelsens folkelige kultur. Repertoiret ligger de sidste 10 år (1954-64) nærmere finkulturen end folkekulturen. I finkulturen lægger man vægt på det professionelle, det sproglige og det åndelige. Den repræsenterer 'den gode smag', der var borgerskabets smag. Folkekulturen udfolder sig derimod på amatørniveau og lokalt. Der gælder det først og fremmest om at være med, og den er langt mere kropslig, da den udspringer af almuens gamle lege og samværsformer. Det sidste folkekulturelle element i foredragsforeningen er juletræet med dansen, musikken og børnekomedien. Det er derfor tankevækkende, at juletræet finansierer de finkulturelle foredrag.

Foreningen dør ud

"Sæsonen 1963-64 var præget af, at vi ikke holdt juletræ. Vi syntes alle, at det med husstandsindsamling var ikke i kurs mere, men vi mistede derved den indtægt, vi har haft i overskuddet fra juletræet, så der er ikke mange penge i kassen mere. Da foredragene heller ikke mere er særlig godt besøgt, må vi nok lade det hele ligge stille en tid.

Vejby d. 4.marts 1964
K. Pedersen"

Næste protokollat er foreningens sidste bestyrelsesmøde, der holdes den 17. november 1964 hos formanden, gårdejer West Thomsen. Bestyrelse drøfter foreningens fremtid:

"Vi enedes om, at foreningen fortsat skal bestå, og bestyrelsen skal mødes igen senest om fem år".

Dette møde "om 5 år" blev aldrig holdt.

Foreningen kunne have holdt 100 års jubilæum i efteråret 1964, men det vidste den nye bestyrelse sikkert ikke, og gejsten var vel heller ikke til det. Mange år efter, den 15. marts 1976, tog frk. Kristine Pedersen turen til Helsing Sparekasse, der i protokollen noterede, at foreningens formue på 318,60 kr. per check var sendt til Folkekirkens Nødhjælp - ikke det grundtvigianske Kirkeligt Samfund af 1898.

Efterskrift

Hvorfor falder opbakningen til Vejby-Tibirke Foredragsforening trods for de gamle slægters trofaste og vedholdende arbejde? Når man grunder over dette spørgsmål, kan man i bagklogskabens lys se, at der kom helt nye tider efter 2. Verdenskrig.

For det første blev Danmark optaget i NATO 1949 og var dermed en frontlinjestat mod Kommunismen under Den kolde Krig. Som sådan fik Danmark økonomisk støtte fra Marshallplanen 1948-51 til at modernisere og industrialisere produktionsapparatet, og regeringerne kunne med USA's billigelse opbygge en velfærdsstat, der afløste nationalstaten (1849-1949). Det leben af butikker og håndværk, som Nationalstaten med Næringsfrihedsloven 1857 (i kraft 1862) havde tilført landsbyerne, begyndte at dø ud. Landsbylivet med de små selvstændige indenfor handel og håndværk kom til at eksistere i godt og vel 100 år.

For det andet stod kampen om værdierne i 1900-tallet mellem Socialdemokratiet og Venstre. Efter Systemskiftet 1901 indgik Højre (fra 1915 Det konservative Folkeparti) og Venstre et fornuftsægteskab, den borgerlige fløj, der politisk var i opposition bortset fra korte intervaller. Regeringspartierne var Socialdemokratiet og det lille Det radikale Venstre (oprettet 1905). Historisk er Socialdemokratiet funderet i byens Arbejderbevægelsen og Det radikale Venstre i byens Kulturradikalisme og Husmandsbevægelsen på landet, dvs. begge partiers værdier hviler hovedsageligt på bykultur.

For det tredje var bykulturen 'in' og landbokulturen 'out' fra 1950'erne, hvor amerikaniseringen og fjernsynet vandt frem.

Landbokkulturen blev set udefra med byens øjne enten som en romantisk Morten Korch film eller som noget gammeldags og tarveligt. Landbougdommen, der i stort tal vandrede til byen efter arbejde, måtte hurtigst muligt lære sig byens kultur og tale rigsdansk ligesom stemmerne i radioen. Landbokulturens 'learning by doing' og landsbyskolens undervisning rakte ikke langt i bykulturen, hvor formel skole- og erhvervsuddannelse satte rammerne for karrieren.

Landbrugets top og partiet Venstre støttede mekanisering, modernisering og stordrift i fremskridtets navn. Afviklingen af andelsbondens familielandbrug gik så småt i gang. Samtidigt fusionerede andelsmejerier og andelsselskaber ligesom andre industrier i Danmark. Nationalstatens og andelsbondens æra var forbi!

De folkelige Bevægelers økonomiske og politiske sider, Andelsbevægelsen og partiet Venstre, omstillede sig til nye tider under Velfærdsstaten, der åbnede sig mod Europa og det internationale samfund. De folkelige Bevægelers kulturelle og religiøse sider tabte derimod pusten. Nye græsrodsbevægelser opstod: Nej til Atomkraft, Ungdomsoprøret 1968, miljøbevægelsen, kvindebevægelsen m.fl. Disse bevægelser lå politisk til venstre for midten, og vandt ikke genklang hos de gamle folkelige bevægelser.

I sine sidste år havde Vejby-Tibirke Foredragsforening bevæget sig mod højre, og som sådan døde den ud i 1964.

Noter:

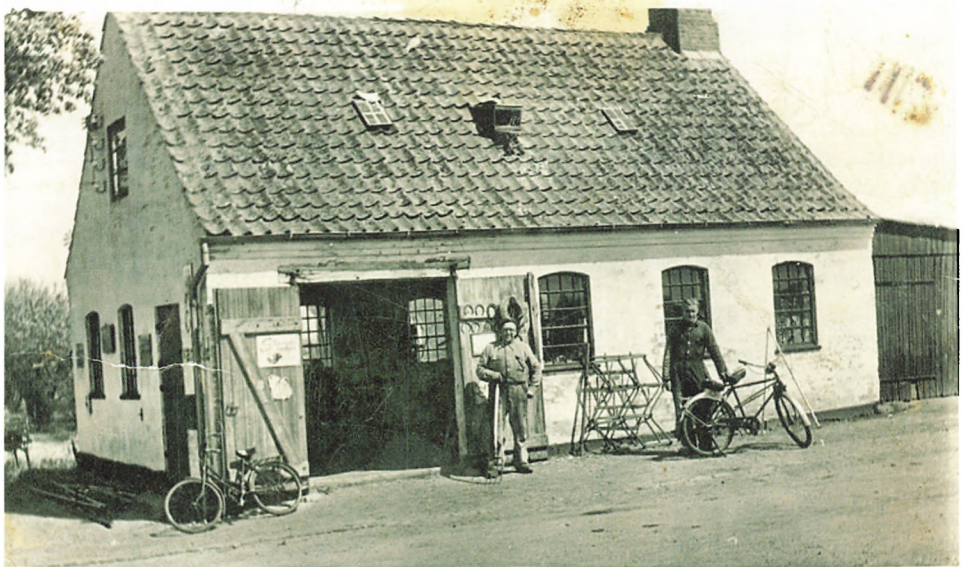
1. Larsen 1921:55
2. Parcellist er en husmand med 1-2 tdr. hartkorn, dvs 5-10 tdr. land ved højest bonitet(24).
3. Balle-Petersen 1981:41-46
4. Lauridsen 1986.
5. Larsen 1921:55.
6. Tiemroth 2007. Vilhelm Larsen var forstander 1846-69 for Vinderød Højere Bondeskole, oprettet 1862 af Det Classenske Fideicommiss på Arresødal.
7. Larsen 1921:60
8. Elisabeth var datter af digteren Carsten Hauch (1790-18729, hvis hjem var meget grundtvigiansk.

8. Pontoppidan 1912:12.
10. Larsen 1921:60.
11. Morten Pontoppidan (storebroder til Henrik P.) og Ernst Trier var i familie via deres koner, der var kusiner.
12. Uhrskov 1956:105,133-135.
13. Larsen 1921:61-62.
14. Nielsen:158-159.
15. Larsen 1921:63.
16. Balle Petersen 1981:41-42.
17. N.J.Larsen 1982:11.
18. Lars Larsen 1959:99.
19. N.J.Larsen 1988:9-11.
20. Larsen 1921:68.
21. Uhrskov 1956:143-145.
22. Slægtsforholdene er rekonstrueret efter Ørby Krønike 1987 af Hans Christensen, Maglebjerggård.
23. Maler Valdemar Hansen stod for børnekomedien i mange år, så vidt ses 1940-62.

Litteraturliste:

- Balle-Petersen, 1981: Forsamlingshuskulturen – oprør og tradition
 I: Humaniora 4 1978-80
 Statens Humanistiske Forskningsråd, 1981.
- Christensen, Hans, 1987: Ørby Krønike Er ikke udgivet. Et eksemplar befinder sig på Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv
- Larsen, Lars, 1921: Lars Larsens Livs-erindringer
 I: To Nordsjællænderes Erindringer. Udgivet af Anders Uhrskov, Aschehoug & Co. København, 1921
- 1959: Hvordan Vejby Forsamlingshus blev til
 I: Kultur og Folkeminder XI, red. Af Anders Uhrskov., Nordsjællands Museumsforening, Hillerød, 1959
- Larsen, Niels Jørgen, 1982: Vejby Forsamlingshus 8. okt. 1882-1892. Frederiksborg Amts Avis Bogtrykkeri, 1982
- 1988: Vejby Idrætsforening 100 år. Frederiksborg Amts Avis Bogtrykkeri, 1988
- Lauridsen, Henning Ringgaard, 1986: Folk i bevægelse
 Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland, Dalhus Forlag, Struer, 1986
- Nielsen, Zakarias, 1992: Mellem Nordsjællands Skove
 I: Historien her, Lokal historisk læsebog for Helsing og omegn, Red. Marianne Hjortlund m.fl., Helsing Gymnasium, 1992
- Pontoppidan, Morten, 1912: C. Hostrup i Frederiksborg, i: Fra Frederiksborg Amt, Årbog for 1912, Frederiksborg Amts Historiske Samfund, 1912
- Tiemroth, Jens Henrik, 2007: Vinderød Højere Bondeskole,
 I: Arresødal – et stykke danmarkshistorie, Frederiksværkegnens Historiske Forening, 2007
- Uhrskov; Anders, 1956: Nye Kulturbilleder – Fra Hillerød og Omegn, Hans Toftes Boghandel, Hillerød, 1956
- Helsing-Gilleleje Lokalkarkiv: Arkivkasse HA 41

Før og nu

LaugøSmedie-eller-Laurits Nielsens Cykel og Maskinværksted, som den hed i midten af 1920-erne. (Helsingør-Gilleleje Lokalarkiv).

Og smedien i dag, hvor den er et arbejdende museum. Billedet er taget i 2009 af Peter Kalko. De pensionerede smede Kjeld Nielsen (tv) og Knud Lebæk Hansen har vist deres gamle håndværk frem i en årrække i smedien. Knud Hansen har valgt at stoppe i 2010 for at få mere tid til andre fritidsinteresser. Han fortsætter dog som "1. suppleant". De to smede har været gode til at "lære" også små børn det gamle håndværk.

Nu og før

Esrom Kro
med
sommergæster i
en nu forsvun-
den fortid.
(Helsing-
Gilleleje Lokal-
arkiv).
Og Esrom
friskole
fotograferet
30. juli 2009 af
Peter Kalko.

DKB - et uniformeret,

ubevæbnet korps af kvinder

Danske Kvinders Beredskab i Helsingør 1941-1945

Af Ole Blåkilde, Annisse, formand for "Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv" og for foreningen "Lokalarkiver i Nordsjælland"

Danske Kvinders Beredskab - DKB - blev oprettet i marts 1940 som et ubevæbnet, uniformeret korps af kvinder, som i deres fritid uddannedes til humanitære hjælpeopgaver over for civilbefolkningen i tilfælde af krigshandlinger. Enhver kvinde over 18 år kunne blive medlem.

Oprettelsen skete især under indtryk af risikoen ved luftbombardementer, og med støtte fra Indenrigsministeriet. Man kendte de finske lotters betydning for humanitær bistand til civilbefolkningen under den russisk-finske vinterkrig med russiske luftbombardementer.

Efter Nazitysklands besættelse af Danmark 9. april 1940 opnåede DKB i løbet af 1941 tilslutning fra flere end 40.000 danske kvinder på landsplan. DKB bestod af en landsledelse og 95 udvalg, et i hver politikreds. Udvalgene var lokale foreninger ledet af en lokal bestyrelse,

valgt af de stedlige medlemmer, men undergivet landsledelsens initiativer.

DKB blev for kvinder, hvad Dansk Luftværnsforening var for mænd, så både kvinder og mænd kunne uddannes til hver med deres opgaver, at yde en beskyttende og hjælpende humanitær indsats i tilfælde af bombardementer og krigshandlinger. Begge organisationer samarbejdede og blev underlagt de luftværnsmyndigheder, som regeringen oprettede.

Vistnok fra Finland hentedes betegnelsen "lotter" for DKB-erne. Ved oprettelsen af hjemmeværnet efter 2. verdenskrig overgik betegnelsen "lotter" også til de kvindelige medlemmer der, men før brugtes den alene om kvinderne i det ubevæbnede DKB-korps.

DKB uddannede kvinderne til at påtage sig opgaver under kaotiske og interimistiske forhold, bl.a. evakuering af børn og ældre og placering og genhusning af dem, forberedelse af placeringer af de ramte, madforplejning af mange mennesker, pleje af tilskadekomne og syge, ple-

Billedet foregående side er et fotoudsnit fra frihedskæmpernes store parade på V-dagen. Udsnippet viser de mange DKBere, som stod for frihedskæmpernes madforsyning.

Til højre ses et navnemærke, som de fleste af os børn under krigen gik med i en snor om halsen. Det var af pap med to huller til snoren og skulle foldes. Indeni var skrevet barnets navn, adresse, forældres evt. telefonnr., fødselsdato og evt. skole. Det er nok svært for den, som ikke har oplevet besættelsen, at forestille sig tidens frygtelige usikkerhed om, hvordan krigsførelsen kunne brede sig. Man måtte i alle lande indrette sig på luftværnsbeskyttelse under mange former. For DKB var opgaven at være beredt, hvis ulykken skulle ramme vort folk.

je af spædbørn og børn på 2-7 år. Med henblik på risikoen for katastrofesituationer oprettede DKBs lokalafdelinger depoter med forskellige former for sygeplejemidler, tøj og tæpper til de mulige opgaver.

DKB i Helsingør

I 2009 døde den sidste af kvinderne fra ledelsen af DKB i Helsingør under besættelsen, Johanne Jensen, gift med sognefoged og gård-ejer Oluf Jensen, Kongens Gave. Gårdens længst forsvundne bygninger var ramme om en række DKB-aktiviteter. Det må nu være på tide at få skrevet noget om DKB i Helsingør.

Scrapbogen begynder med et avisreferat fra 15. dec. 1941 fra DKB-afdelingens aftenunderholdning med lokale kræfter på Helsingør Kro.

Kilderne til denne artikel er dels en ufuldstændig DKB- protokol- og scrapbog arvet fra min mor, Nora Blaakilde (1905-1990), formand for DKB-afdelingen i Helsingør fra oprettelsen i 1941 og til afdelingens ophør, samt nogle fotografier og dels min egen måske noget fejlbehæftede hukommelse som tilskuer til de fleste DKB-aktiviteter fra jeg var seks til ti år.

Det går igen i de følgende tre år, at DKB lavede forskellige offentlige arrangementer for fulde huse, dels for at samle penge, dels for at skabe PR for sin virksomhed.

De offentlige arrangementer, både før og lige efter befrielsen, arrangeret af DKB eller med DKB som medarrangør, samlede fulde hus og blev nationale manifestationer, understøttet ved nationale sange, dels som fællessange, del sunget af optrædende. På scenen var der ofte nationale tableauer med flag og piger i gamle egnsdragter, som nu blev kaldt nationaldragter. Man prøvede at besinde sig på og bekræfte hinanden i, hvad det var at være dansk.

Der står intet i scrapbogen om selve DKB-afdelingens stiftelse. Bogen blev nok købt til indklæbning af avisomtalen af denne DKBs første aftenunderholdning.

Min mor skrev som afdelingens formand en prolog på vers, fremsagt fra scenen, om DKB lottens opgaver. Den er indskrevet på bogens første sider, også dateret 15.12.1941, og lyder således:

Vort land er saa lille, det hører til dem
der i Storpolitik ikke tæller,
men Danmark er vort, det rummer vort Hjem,
og vi er parat, når det gælder.

Den danske Kvinde vil være parat,
naar Luftsirenerne hviner,
naar Nattens ro bliver flænset med Magt
af fremmede Bombemaskiner.

Lad andre engang gøre op med dem,
der kastede Krigens Terning,
at lindre lidt af dens Rædsel og Gru
er hendes Barmhjertighedsgerning.

Et grædende Barn skal bringes til Ro,
en saaret lindres for Smerte,
hun bringer Fred med sin lyse Tro
til et sygt, et døende Hjerter.

Til dem, der blev hjemløse, har hun parat
et Hjem, hvor de mødes med Varme,
en bortkommet Dreng bli'r tilbagebragt
i to udbredte Moderarme.

Hun hjælper dem alle, store og smaa,
for alt ved hun Raad at finde.
Vi træffer hende i Slot som i Vraa,
den danske Beredskabskvinde.

Fra jeg var lille dreng husker jeg min mor oplæse noget foran scenetæppet, som altså var dette, og jeg husker også andre af de programpunkter, som nævnes i avisudklippet. Et var en auktion over gaver fra byens handlende, ledet af aftenens konferencier, landsretsretssagfører Knud Zahle. Før dette arrangement gik min mor, som også ved senere lignende arrangementer, tiggergang hos de handlende fra den ene ende af byen til den anden for at få foræret ting til auktionen. I følge avisudklippene i scrapbogen var et af formålene med aftenen at samle "en smuk sum" til DKB-afdelingens arbejde. Ved en lodtrækning om en dukke står der: "Den blev vundet af en lille finsk pige, der under stormende bifald glædestrålende fra scenen viste sin gevinst".

De finske børn i Helsingø og DKB

Under den finsk-russiske krig blev tusinder af finske børn sat på tog og kørt til Sverige for at være beskyttet mod russiske luftangreb. Nogle kom videre til Danmark, deriblandt godt en halv snes til Helsingø, hvor de blev optaget i plejeforældres familier og i et par år indgik i en dansk hverdag.

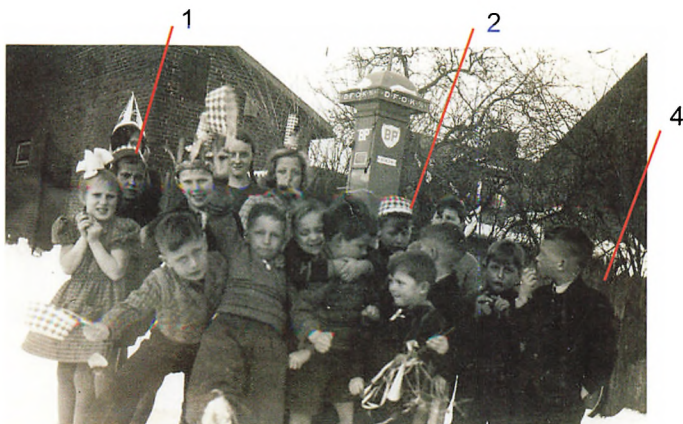
Det er mig uklart, om DKB her var oprettet forud for de finske børns ankomst, eller om dette blev en del af anledningen. Men personkredsen omkring de finske børn – plejemødrene - indgik i DKB-arbejdet.

DKB holdt i begyndelsen af januar 1942 en juletræsfest i Kirkeligt Samfunds bygning i Nygade for de finske børn, indkvarteret i byen og omegnen, og for deres plejeførelde og disses børn, samt andre indbudte. Blandt underholdningen, som omtaltes i avisen, viste Zoneredningskorpsset tre film – den sidste viste bl.a.

"i interessante glimt fra den dag, da de finske børn kom til Helsingø. Der lød mange glædesudbrud, når de små genkendte sig selv."

Mon den film er bevaret til vore dage et eller andet sted?

Til fastelavn i 1942 arrangerede DKB en tøndeslagning for de finske børn og deres danske "søskende". Min mor var medarrangør, så hun tog mig med. Det foregik på det dengang store åbne loft over købmand Valdemar Petersens købmandsgård i Østergade. Hans kone, Kirstine Petersen, var meget aktiv i DKB.

De finske (og danske) børn blev fotograferet i overstadigt humør ude i på købmandens gårdsplads. Af danske børn på disse fotos genkender jeg de tre søskende Birgit (1), Arne (2) og Verner (3) Olsen fra Zonen samt Jørgen Wøidemann (4). Den 5-årige Styrbjørn ses til venstre - og i nederste højre billede forrest til venstre.

Styrbjørn var kun fem år og den yngste finnedreng her. Han blev plejebarn hos tømrersvend Anton Hansen og Anna Hansen, datter af fhv. smed i Alsønderup, Niels Pedersen. De havde endnu ikke selv børn og var dengang pedelpar med tjenestebolig på Teknisk Skole, Nygade 23. Mine forældre boede Nygade 27 indtil sommeren 1943, og som 6-7-årig legede jeg meget med Styrbjørn.

Hans plejemor, Anna Hansen, var i bestyrelsen for DKB-afdelingen, hvor hendes underskrift ses under bestyrelsesreferaterne. Tømrer Anton Hansen blev i 1944 taget af tyskerne og sendt i koncentrationslejr i Tyskland og kom helbredssvækket hjem. Han var socialdemokratisk

medlem af Helsing-Valby Kommunes Sogneråd. Ved byens store tiårs mindehøjtidelighed 4. maj 1955 ved mindestenen på Helsing Kirkegård for de tre fra byen, som døde i tysk koncentrationslejr, refereres han således i det sidste avisreferat, som er indklæbet i min mors scrapbog.

”Tømrer Anton Hansen tog derefter ordet og holdt en gribende og stærkt personlig tale og opfordrede forsamlingen til at ære de faldnes minde ved 2 minutters stilhed, hvorunder 2 mand fra FDF i baggrunden blæste The Last Post”.

De finske børns skolegang

Øjvind og Påvo, som var brødre, havde jeg

Den 1. april 1942 begyndte jeg i 1. klasse på Helsing Skole. Der var så mange børn, at vi var delt i en a- og en b-klasse. Vi blev fotograferet samlet i oktober 1942. Der er seks finske drenge på klassefotoet. Stig som var hos brugsuddeler Jensen. Påvo, som var hos slagtermester Oluf Nielsen, Østergade 1. "Rejo", som var hos brugsuddeler Robert Wøidemann. "Wollervig", som var hos vognmand Laurits Olsen, Zonen. Øjvind, som var hos købmand Valdemar Petersen og Kalle som var i Nejlinge – jeg ved ikke hos hvem. På klassefotoet ser man vores lærere, Gunnar Petersen og frk. Ruth Just Nielsen. Hun var i bestyrelsen for DKB og meget aktiv, men rejste fra byen i januar 1944 på grund af giftermål. Indtil sin fraflytning førte hun den DKB-protokol, som jeg har.

mest med at gøre, og jeg erindrer dem ikke anderledes end danske klassekammerater, heller ikke sprogligt. De, deres storesøster Laila, samt Styrbjørn er med på et foto af gæsterne på min 7 års fødselsdag i juli 1942. De finske børns hjemrejse husker jeg ikke klart, men den skete, før vi kom i 3. klasse i april 1944, for da var vi ikke flere, end vi blev slået sammen til en klasse.

DKBs lokale virksomhed

Samfundsmarmeladen

DKB uddannede først og fremmest de tilsluttede kvinder til de forskellige humanitære opgaver, der kunne opstå som følge af luftangreb og andre krigshandlinger, og udfærdigede planer og lavede øvelser for, hvad man skulle gøre og hvor.

Som vi ved nu bagefter, så opstod disse situationer ikke her i Helsing. Og der blev tid for DKB til at tage andre hjælpeopgaver op. Der var under den nazistiske besættelse mange mindrebedemlede familier med børn, samt ældre, som havde hjælp behov. Landet blev et mangelsamfund, især hvad importvarer angik. Gen-

brug, spareforanstaltninger og fremstilling af erstatningsvarer blev vigtige.

En opgave for DKB blev "samfundsmarmeladen" til uddeling til vinter til fattige og børnerige familier i kommunen, samt ældre. På opfordring af Helsing-Valby Sogneråd arrangerede DKB og Husholdningsforeningen i samarbejde og ved spejdernes hjælp indsamling af nedfaldsæbler og pærer, blommer, rabarber og gulerødder, som blev kogt til "en velmagende og vitaminrig marmelade" i skolekøkkenet. Spejderne og andre kom med opsamlet nedfaldsfrugt i baljer og spande, oftest på trækvogne eller budcykler. Den følgende vinter uddeltes så marmeladen gratis fra Teknisk Skole til børnerige familier og ældre folk. Man skulle bare møde op og selv medbringe tomme krukker eller glas.

I september 1943 kogte man på ny marmelade, som uddeltes i januar 1944. Hvordan man klarede sukkerrationeringen, ved jeg ikke, men måske fik man ekstra sukkerrationeringsmærker fra sognerådet.

DKB-basar 29. november 1942

Med basaren på Helsing Kro skulle der sam-

les penge til afdelingens arbejde. Der skal her ikke nævnes alt, hvad man solgte, bortset fra ca. 150 portioner lobescowes ("labskovs"), fremstillet af lotternes madlavningshold. Der holdtes også et meget relevant foredrag om erfaringer ved luftbeskyttelsesarbejdet i Danmark og vist lysbilleder fra de dele af landet, hvor den slags ulykker var sket.

Træsko til trængende skolebørn

Den 3. februar 1943 havde DKB fået den dengang kendte overlæge Gram, Frederiksværk Sygehus, til at holde foredrag om børn på Helsing Kro. I protokollen under den 8/2 1943 står, at de indkomne beløb skal efter tilladelse fra DKB-Hillerød bruges til træsko, som blev givet til skolebørn fra mindrebemidlede hjem. Som jeg husker det, gik de fleste børn dengang i skole i træsko og skiftede til sutsko inde i klasserne.

DKBs uddannelsesvirksomhed

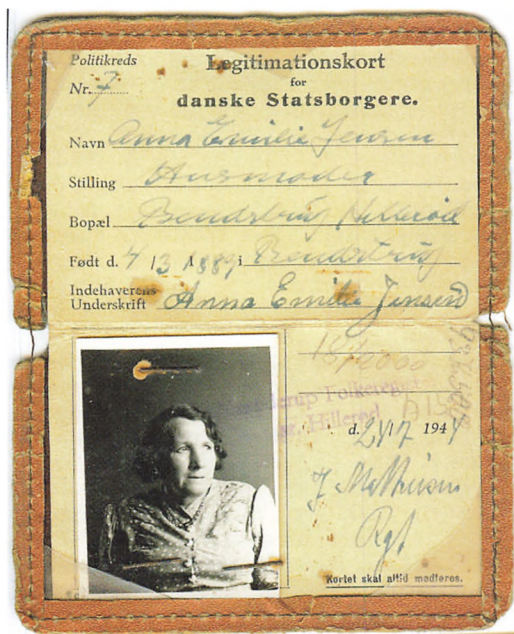
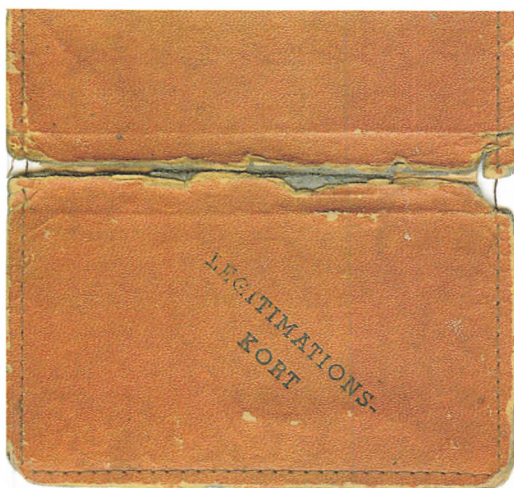
DKB averterede flere gange tilbud til kvinder om uddannelse i hjemmesygepleje, således i februar 1943 om gratis instruktionskursus for alle kvinder over 15 år. Ved afslutningssammenkomsten på Helsing Skole var omkring 100 til stede. Madlavningslotterne stod for middagen. Der blev gjort rede for vinterens aktiviteter i madlavningsholdet, evakueringsholdet og holdet for barnepleje samt lotternes gerning som mulige hjemmesygeplejersker,

I 1944 afholdtes igen et åbent kursus i sygepleje på opfordring af DKB-landsledelsen under indtryk af en større influenzaepidemi, som hærgede i udlandet, bl.a. omkring det udbombede Hamborg. Instruksen foregik på Helsing Centralkro 4-5 mandage fra kl. 15. Det fremgik ved afslutningen, at der havde været ca. 70 deltagere på holdet.

DKBs offentlige Arrangementer

I januar 1944 lykkedes det DKB at få den kendte overlæge Stürup, København, til at holde et foredrag 5. februar på Helsing Kro om "Ægteskabets Sindshygiejne". Der var fuldt hus med ca. 400 betalende mennesker. Samtidig udstillede DKB fra sine depoter de af lotterne forarbejdede ting, mest tøj og udstyr til spædbørn og andre børn.

I februar 1944 vedtog bestyrelsen at søge

Situationen i landet skærpedes, og det blev krævet, at alle over 15 år fik legitimationskort, som man altid skulle bære på sig. Et eksempel på et legitimationskort. De blev udstedt af kommunalbestyrelserne på baggrund af deres folkeregistre – der var dengang ca. 1.275 kommuner i Danmark. Det var forholdsvis nemt at fremstille falske legitimationskort. I krigens sidste tid fik en del kommunekontorer stjålet deres folkeregistre. Så kunne tyskerne og deres danske håndlangere ikke kontrollere i det folkeregister, om et legitimationskort var ægte eller falsk.

400 (ti) Aksel Schiøtz-Koncert

Aksel Schiøtz-Koncerten i Aftes paa Helsing Kro, som var arrangeret af D. K. B., Helsing-Afdeling, havde samlet 400 Deltagere og blev en stor Sukces. Samtidig med, at det var en Koncert, som længe vil blive husket, var det en smuk og stemningsfuld Sammenkomst, der paa værdig national Maade markerede Kongens Fødselsdag.

Paa den hvide Scenebaggrund flammede Kongens Monogram, smukt fremstillet af hvide, røde og gule Blomster. Paa hver Side stod hvid- og rødklædte Piger Fønevagt med fire Foreningsfaner. Flere Faner var op-hængt i Salen, der iøvrigt var smukt pyntet med Løv og Bomster. Efter Velkomst af Formanden for D. K. B., Fru Dyr læge Bla a k i l d e, sang Forsamlingen „I Danmark er jeg født“. Derefter sang Aksel Schiøtz. Første Afdeling, der bekyndte med „Hvor Nilen vaner“ omfattede kendte danske og svenske Sange og Ballader. Efter Fællessangen „Du danske Mand“ holdt Rektor H. M. J e n s e n, F r e d e r i k s b o r g Statsskole, en jævn og varm-følt Tale om Kongens Liv og Færden. Rektor Jensen sluttede med et udtale Haabet om en snarlig Genforening mellem Konge og Folk og et Leve for Kongen. („Kong Kristian“). Under kraftigt Bifald blev der efter Forslag af Fru A. P. Olsen afsendt et Hyldestelegram til Kongen. Saa fulgte Aksel Schiøtz' anden Koncertafdeling, der omfattede danske Sange. Som sidste Numer sang Aksel Schiøtz „Hvor smiler fager den danske Kyst“, hvorefter en ung Pige overrakte ham en Buket røde og hvide Nelliker. Som Ekstranummer fulgte „Lær mig Nattens Stjerne“, og efter endnu en Bifalds-orkester „Moders Navn“. Forsamlingen sang derefter „Kongernes Konge“, hvorefter Pastor Ohrt sluttede Aftenen med Bøn for Danmark. Inden den store Forsamling skiltes sang man „Der er et yndigt Land“.

Her er en af de tre avisers referat af DKB-arrangementet.

Sorgenfri Slot
Lyngby.

Min Tjener Tak

På kong Chr. d. X's fødselsdag den 26. september 1944 ville DKB i Helsing lave en fødselsdagsfest. Man engagerede sangeren Axel Schiøtz, som var kendt for den måde, han sang tidens populære nationale sange på. Hans honorar var kr. 650, så billetpriserne blev fastsat til 4 kr. forrest i salen, 3. kr. i resten af salen og 2 kr. på balkonen. Når en forsamling dengang sendte kong Christian den Tiende et lykønskings- eller hyldestelegram, fik man et takketelegram eller sådan en håndskrevet tak fra ham, underskrevet Christian R. (Originalen befinder sig i glas og ramme i Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv).

politimesteren om tilladelse til en udendørs demonstration af madlavningsholdets kunnen. På Markedspladsen ville man lave gullasch med kartoffelmos og æbleskiver. Man ville købe 25 kg. oksekød og 10 kg. flæsk til formålet. Protokollen fortæller ikke, om man fik politimesterens tilladelse.

Den 11.12.1944 besluttede DKB i Helsing at afholde en julematine den 17.12. – efter opfordring fra København – til fordel for juleindsamlingen i byen. Man kørte det samme program dels eftermiddag og dels aften, så alle kunne være med.

Der var optræden af lokale kræfter, bl. a. på violin og klaver af Arne Svendsen, søn af gartner Erik Svendsen, og Carsten Larsen, søn af barber og musiker Viggo Larsen, dilettantforestillingen ”Marens Kyllinger” og auktion over en mængde værdifulde gaver. Dagen gav over 1.000 kr. til juleindsamlingen. For pengene indkøbtes til uddeling til mindrebemidlede 71 kurve med bl.a. havregryn, bygryn, kaffe-te-cacao-erstatning,

DKBs julekurve parat til uddeling før jul 1944. Personerne er fra venstre Kirstine Petersen, Nora Blaakilde, Johanne Jensen, Dagmar Christensen og Helga Olsen.

kiks, konfekt, frugtsaft, makaroni, ost, klipfisk, brikosiner (vistnok erstatningsrosiner), pebernødder, marmelade og sardiner. Kurvene var smukt pyntet med crepepapir. De vakte glæde og taknemmelighed, hvor de kom frem.

Jeg var blevet ni år og blev sendt ud og aflevere et par af kurvene, bl. a. til Louis, som med kone og sønnen Thorvald boede i en lille lejlighed i en af de for længst forsvundne stråttækte, gamle rønner nederst på Gramsvej. Louis kom jeg til at kende kort før, fordi jeg sammen med min kammerat, Vagn Larsen, senere postbud, havde samlet hans søn Thorvald op, da han faldt i Gadekæret.

DKBs opsamlingssteder i en katastrofesituation

I 1943 angiver protokollen følgende opgaveplaceringer

Opsamlingssted ved evakuering: Emaus (mis-

sionshuset på Hammerichsvej). Magasinopbevaring: Kongens Gave, evt. Haragergård (begge gårde er nu revet ned). Forplejningsstation: Kongens Gave, ved næstformand fru A.P. Olsen. Spædbørnshjem: Emaus. Børn 2-7 år: Kirkeligt Samfund i Nygade.

Året efter, den 23. maj 1944, besluttedes det at fordele DKBs depoter ud til de respektive hold: børneholdet, sygeplejeholdet, indkvarteringsholdet og husholdningsholdet, samt at vælge Johanne Jensen, Kongens Gave, til depotleder. Hun havde listerne over de til holdene udleverede depoter, og fremtidige sager skulle afleveres til hende. Der var udpeget holdledere for alle holdene, men jeg ved ikke, hvem holdlederne var.

Denne opgavefordeling viser noget om, hvordan afdelingen havde planlagt at virke i tilfælde af krigshandlinger her.

Evakueringsinstruktion.

Saafremt der afgives Evakueringsordre, skal De med meget kort Varsel forlade Deres Bopæl, og det vil være hensigtsmæssigt, at De nøje bemærker Dem følgende Instruktion:

Saafremt De har eget Køfetøj, kan et saadant benyttes, hvis ikke andet beordres. Kreaturer, Besætning og Bohave i Almindelighed maa efterlades; for dette vil der blive draget Omsorg af Evakueringsudvalget. De skal medbringe et Tæppe, Madvarer, Spisegrejer og Madspand til hver Person, desuden Rationeringsmærker og Legitimationskort. Sørg for, at Børn under 10 Aar bærer et Mærke med Navn og Adresse. Medbring desuden rede Penge, eventuelt et Lagen og et Haandklæde, medbring dog aldrig mere, end De selv kan bære.

De vil blive alarmeret ved Ordonnans. Saafremt De har gamle, syge og Børn, som De ikke selv kan bringe til Samlestedet, vil disse blive afhentet, men De maa i et saadant Tilfælde afgive skriftlig Meddelelse herom til Ordonnanserne. Udvis Ro og Besindighed, efterkom nøje enhver Anvisning, som gives Dem af Evakueringspersonalet, der er mærket med hvide Armbind; under Transporten vil De blive vejledet og hjulpet af dertil uddannet Mandskab.

Evakueringsudvalget i Alsønderup Kommune.

Situationens alvor mod krigens slutning afspejles af dette avisudklip med en kommunal evakueringsinstruks. Man frygtede, at den tyske besættelsesmagt også i Danmark ville kæmpe til sidste mand mod den russiske, engelske og amerikanske fremtrængen

Katastrofeøvelserne

Der står intet om dem i scrapbogen, bortset fra at en lørdag i juni 1944 deltog nogle DKBere fra Helsingø som fingerede ofre i en natøvelse for lotterne i Hillerød.

Jeg husker imidlertid, at der også i Helsingø blev arrangeret katastrofeøvelser, hvor mændene fra luftværnsforeningen og kvinderne fra DKB deltog. Øvelserne omfattede bl.a. bekæmpelse af fingerede brande og flytning, placering og behandling af fingerede tilskadede. Skomagermester Johs. Larsen var stedlig formand for Luftværnsforeningen, og tømremester Arne Andersen var stedlig luftværnsleder, vistnok kommunalt udpeget. Mændene fra luftværns-

foreningen var alle udstyret med en dansk stål-hjelm. Lotternes sygeplejehold fik oplyst de tilskadedes fingerede skader og skulle så behandle dem, som de havde lært.

Befrielsen fra den tyske besættelse 5. maj 1945 og DKB-Helsingø afd.

Tyskerne havde ikke overgivet sig til danskerne, men til englænderne gældende fra den 5. maj kl. 8.00, men englændernes ankomst til at modtage overgivelsen måtte afventes.

Situationen var den 5. maj derfor noget kaotisk og fyldt med rygter, bl. a. om ildkampe med

DKB-ere foran Helsing Kro med smørrebrød til frihedskæmperne. Bemærk i baggrunden det gamle vandtårn på Vandværksvej og det nu også nedrevne hus, som tilhørte fhv. købmand A.P. Olsen, gift med Helga Olsen, DKB- afdelingens næstformand, som står forrest i DKB-uniform. Blandt damerne mener jeg at genkende Anne Lise Mikkelsen, datter af Axel Mikkelsen, Møllebækgård i Nejlinge, Inger Andersen, datter af bankdirektør Harald Andersen, Else Christensen, datter af driftsleder Kalle Christensen, Elselskabet, fru Robert Wøidemann, fru West Hansen, Julie Olsen, datter af Helga og A. P. Olsen, fru Høeg, Helsing Mejeri, fru Nielsen, gift med vejassistent N. C. Nielsen, og Dagmar Christensen, gift med driftsleder Kalle Christensen.

tyskernes danske håndlangerbander. Frihedskæmperne var mødt op, hvor de skulle, og var straks under dansk militær kommando.

Kollaboratørerne, danskere som på forskellig vis skulle have samarbejdet med besættelsesmagten, skulle efter Frihedsrådets lister arresteres af frihedskæmperne i de første dage efter 4. maj. Der blev også arresteret nogle tyskere, især Gestapofolk, ikke almindelige soldater.

Arrestanterne blev kørt til tinghuset i Helsing til forhør og midlertidig arrestation. Under skarpt bevæbnede vagters opsyn blev de ført fra biler, somme tider åbne lastbiler, ind ad indgangen på siden af tinghuset, hvor der senere i mange år var politistation. På fortovet overfor, afspærret af bevæbnede frihedskæmpere, samlede sig store menneskemængder som tilskuere, bl.a. mange af os skolebørn, som havde fået fri den 5. maj, efter at overlærer Marius Larsen, lederen af Helsing Skole, havde holdt en bevæget tale til os.

Frihedskæmperne havde problemer med to ting: tolkning ved forhør af de tyske fanger og

På vej til visitation af kvindelige arrestanter på Helsing Tinghus i majdagene 1945. Kirstine Petersen, gift med købmand Valdemar Petersen (V.P. Torvet), og min mor Nora Blaakilde (i DKB-uniform), ledsaget af købmand Skov, som havde forretning på Torvet, hvor Arne Jørgensen i 2010 har blomsterforretning.

Bordopstillingen på gårdspladsen på Kongens Gave, da frihedskæmperne bispistes.

med visitation af de kvindelige fanger. Som tolk kom så vores lærer, Chr. Skrydstrup, opvokset i Sønderjylland i den tyske tid før Genforeningen, og som senere havde uddannet sig til translator i tysk. Til visitation af kvindelige arrestanter indkaldte man DKB, og min mor deltog.

Mad til frihedskæmperne

Meget af, hvad der skulle ske fra 5. maj, var planlagt af frihedsbevægelsen, men der var tilsyneladende ikke helt klarhed over, hvor mange frihedskæmpere der var, hvordan de skulle indkvarteres, og hvordan de skulle få mad.

Forplejningen blev i Helsingø så næsten straks overdraget til DKB. Der blev vistnok indkvarteret frihedskæmpere i den store sal på Helsingø Kro, og i hvert fald i gymnastiksalen på Helsingø Skole og vist også på Kongens Gave.

De lokale frihedskæmpere var op til befrielsen under ledelse af vejassistent N. C. Nielsen, Helsingø, og blev nu benævnt som Frederiksborg Amt vest, 3. kompagni, "Kulsvierne". En særlig gruppe var "Skovtroldene", hvis leder var

forstander Jens Overbye, militærnægterlejren i Gribskov. Denne gruppes medlemmer var vist ikke lokale.

Straks den 5. maj blev der indsat en overordnet militær og politimæssig ledelse. Kaptajn Begtoft blev øverste lokale militære chef, og i arrestationsbølgens første fire dage fra 5. til 9. maj var der udstationeret fire politibetjente fra Hillerød på Helsingø dommerkontor. De fik forplejning af DKB i de fire dage og har skrevet deres navne i DKB-protokollen.

Nye opgaver for frihedskæmpere

Straks fra 5. maj fik frihedskæmperne her i distriktet to store opgaver ud over arrestationer af landssvigerne, nemlig dels bevogtning af tyskerne to befæstede og armerede områder på nordkysten med kanonstillinger og mange andre våben, som de tyske soldater havde efterladt, og dels bevogtning af de civile tyske flygtninge.

I vinteren 1944-45 havde tyskerne beslaglagt en del sommerhoteller og sommerpensionater langs Nordkysten og placeret strømme af civile

Fra gårdpladsen på Kongens Gave foran det for længst nedrevne stuehus, som Johanne og Oluf Jensen dengang boede i. Der deles middagsmad ud til frihedskæmperne. Længst til højre står Kirstine Petersen, gift med købmand Valdemar Petersen, manden midt for er nok Børge Dideriksen, som taler med min mor, Nora Blaakilde, i DKB-uniform, og skråt foran hende Johanne Jensen, Kongens Gave.. Den bygning, hvor der i dag er indrettet museum var dengang ikke en del af landbrugsejendommen Kongens Gave, men blev senere overtaget af Oluf og Johanne Jensen til deres beboelse, vistnok da gården var blevet solgt til nedrivning og udstykning.

Fra gårdpladsen på Kongens Gave foran den senere nedrevne avlsbygning. Fra højre gårdens ejer, sognefoged Oluf Jensen, hans kone Johanne Jensen i hvid kittel, og med DKB-armbind. DKB-erne skiftede deres gråblå uniform ud med hvide kitler og forklæder, da de med fuld styrke gik ind i køkkenarbejdet med forplejningen af frihedskæmperne. Drengen i midten er deres søn, Poul Jensen, senere gårdejer i Skævinge og i en årrække formand for Nordsjællands Landboforening. Jeg ved ikke, hvem de tre frihedskæmpere på billedet er.

De Andes Avis

Frihedskæmperfest

Frihedskæmperne fra Frederiksborg Amt Vest 3. Komp. (Kulsvierne) og D. K. B.s Lottekorps holdt i Aftes Fest i Helsingø. 1. Afdeling foregik paa Helsingø Kro, hvor der var dækket til Spisning til 300 Mennesker, og alle Pladser var optaget. Der deltog ogsaa en Række Politifolk og indbudte Gæster, deriblandt Dommer Volkersen, Pastor Ohrt, Kapt. Lauersen og „Tom“ Tiuelen, Hillerød, og de fleste fra Byen, som havde været interneret af Tyskerne. Salen var smukt og enkelt pyntet med Flag, og et Orkester spillede. Ved Bordet, hvor der serveredes Sildeanretning, Gullasch, Ostepind og Kaffe, blev der sunget en Række Sange, deriblandt flere forfattet for Lejligheden, og mange Talere havde Ordet.

Vejassistent N. C. Nielsen bød velkommen og ledede paa udmærket Maade Aftenen. Kaptajnløjtnant *Begtoft* talte for Kongen som Landets første Frihedskæmper. Senere takkede Kaptajnløjtnanten de Institutioner og Personer, der havde hjulpet Kompagniet under dets Arbejde. Denne Tak gjaldt ogsaa Lotterne. Ogsaa dem, der havde været i tyske Fængsler, vilde han takke. Konditor *August Schmidt* talte for dem, der havde været interneret, og for de tre fra Byen, der gav deres Liv. Formanden for DKB, Fru *Dyrløge Blaakilde*, talte om Lotternes Arbejde og oplyste bl. a., at man havde serveret 29,500 Stk. Smørrebød og 3000 Portioner Middagsmad. Forstander *Overby* fra Gribskovlejren talte for Damerne. En af Frihedskæmperne „*Søren*“ læste en morsom Revy. Endnu en lang Række Talere havde Ordet, inden Pastor *Ohrt* sluttede med en Tale for et frit og enigt Norden. Senere gik de mange Fstedeltagere til Kongensgave, hvor Samværet fortsattes under festlige og fornøjelige Former.

Foto fra paradens opstilling på Idrætspladsen på V-dagen (8. maj - dagen for Tysklands betingelsesløse overgivelse og slut på Anden Verdenskrig i Europa) som viser, hvor mange DKB-ere i hvide kitler, der var med i frihedskæmpernes madforsyning i de første dage efter 4. maj.

flygtninge fra det østlige Tyskland i dem. De var flygtet for den russiske militære fremrykning. De var tilsyneladende blevet forsynet med danske penge af den tyske besættelsesmagt og gik frit omkring indtil befrielsen. Der var vistnok på det tidspunkt ca. 230.000 civile, tyske flygtninge i Danmark, som dengang havde en befolkning på godt 3½ million. Der var hverken boliger eller føde i det krigshærgede Tyskland, til at flygtningene blot kunne sendes hjem. De blev efterhånden samlet her i større og større lejre, men det tog tid. Indtil de kunne hjemsendes, måtte de holdes helt adskilt fra den danske befolkning og interneres og bevogtes, i begyndelsen i de bygninger, som tyskerne havde beslaglagt hertil.

Da arrestationsbølgen i majdagene 1945 var sket, blev frihedskæmpere fra Helsingø flyttet til Salgårdshøj ved Vejby Strand for at være nærmere Nordkysten. Her havde Tyskerne beslaglagt et større sommerhusområde og indrettet en krigsbefæstning med bl.a. kanoner. De tyske soldater havde efterladt al deres udrustning, våben, ammunition, granater osv. Den militære danske leder blev nu kvartermester Schmidt. Senere var der også en løjtnant *Arnoldus*, som jeg mener at huske talte bornholmsk. De danske

Et af avisreferaterne fra Frihedskæmperfesten den 9. juni 1945

V-dags paraden tilbage gennem byen. Som formand og næstformand for DKB-afdelingen går min mor, Nora Blaakilde, og fru A.P. Olsen i DKB-uniformer midt i fotografiet ved siden af geledet af hvidklædte DKB-ere.

Cementfabrikker havde indrettet Salgårdshøj til et feriehus for deres funktionærer, så det var ideelt for tyskerne at beslaglægge. Sommerhusområdet hele vejen ud til kystklinerne var befæstet af svære pigtrådsspærringer, og der var, så vidt jeg husker, ved indgangen til området vagtstue i et sommerhus og vist altid vagt af frihedskæmpere. Fra frihedskæmperne på Salgårdshøj udgik også et vagtsystem, som skulle bevogte de steder, hvor de tyske flygtninge blev søgt samlet. Hver dag hentedes i begyndelsen en gruppe tyske flygtninge, som blev sat til at rydde op i området. Jeg har set dem spise tørt rugbrød med mugpletter. Hver aften blev de til fods eskorteret af bevæbnede frihedskæmpere på cykel tilbage til deres indkvarteringssted.

DKB fra Helsingør videreførte på Salgårdshøj sin kostforplejning af frihedskæmperne. Madforsyningen var nu blevet et heltidsarbejde, som ikke længere kunne udføres på frivillig basis. Der blev derfor ansat personale blandt de friv-

illige hjælpere, som havde tiden til det. Min moster var enke og ikke i erhverv, men uddannet tysk korrespondent, så hun kunne tolke overfor de tyske flygtninge, som var indsat til oprydningssarbejdet i hele det befæstede område. Min mor ansatte så hende som køkkenassistent. Sammen med hende og hendes 12-årige datter, min kusine, fik jeg så lov til at bo på Salgårdshøj i det lukkede, befæstede område den første del af sommeren 1945, hvor jeg blev 10 år. Jeg husker en samtale mellem min moster og en yngre tysk kvinde, som brugte ord i retning af "Verfluchter Nazismus", som min moster oversatte for os som "Forbandede Nazisme".

Senere flyttedes frihedskæmperne til Munkerupgård på den anden side af Gilleleje, vist også et feriehus tilhørende cementfabrikkerne, men beslaglagt af tyskerne. DKB i Helsingør stod fortsat for forplejningen, og min moster flyttede så med til Munkerupgård og tog min kusine og mig med.

Efter paraden samledes man i haven til Helsingø Præstegård, hvor alle kunne deltage. Bemærk de hvidklædte DKB-ere, og at en del af mændene bærer frihedskæmpernes armbind. Man står her op og synger en af de på den tid brugte højtidelige sange, sandsynligvis frihedssangen. Nogle af de nærmeste personer i fotoet kan genkendes, f.eks. lidt til venstre for midten i billedets kant ses Hans Ludvig Larsen, der som voksen oprettede og drev Mølledammens Gartneri på Idrætsvej, og i højre hjørne sparekassedirektør Rasmussens søn, Niels Rasmussen, der som voksen blev katolsk præst

Her oplevede vi, at der blev brand i huset, og at de tyske flygtninge rutinerede i brandslukning under bombardementer lynhurtigt dannede kæde, hvor fyldte vandspande gik fra hånd til hånd.

Jeg tror, at frihedskæmperne kedede sig meget med deres vagttjeneste og bevogtningsopgaver af tyske flygtninge. Det var jo ikke lige til den opgave, de havde tilsluttet sig, da de gik ind i modstandsbevægelsen. Engang i sommerens

løb blev de hjemsendt og afløst af politibetjente, men DKB-forplejningen fortsatte, nu af politiet i Munkerup, og min mor havde fortsat den overordnede ledelse med planlægning, indkøb osv. Formodentlig da frihedskæmpergruppen "Skovtroldene" stod foran hjemsendelse, skrev deres leder følgende i DKB-protokollen:

"Tak for den venlige Omsorg for alle Frihedskæmperne,

for den dejlige Mad, det ukuelige Humør og det vældige Slid.

Aldrig vil vi glemme de altid smilende og hjælpsomme Lotter i Helsingø under Fru Blaakildes storartede og dygtige Ledelse.

Tak for alle de dejlige Timer !

p.t. "Munkerupgaard" pr. Dronningmølle.

den 24. 6. 1945

Jens Overbye.

"Skovtroldene"

De ledere af frihedskæmperne, som ikke havde deres hjem her på egnen, indbød mine forældre til besøg i vores hjem i på Frederiksborgvej 14 i Helsingø. Nogle af dem var officerer i uniform. De klappede hælene sammen, når de gav hånd. Det havde jeg ikke oplevet før. Blandt "Skovtroldene" var der en mand ved navn "Skole". I et julebrev i 1945 til mine forældre skrev han bl.a.:

"Tak begge to, med Hilsen til Ole, for den enestående Gæstfrihed, De viste mine Kammerater og mig i Deres pragtfulde Hjem under vore talrige Besøg".

Hvad med DKB i Helsingø?

Da sommeren 1945 var ovre, måtte man i DKB-afdelingen i Helsingø sige: "Hvad nu?"

Situationen var den, at de krigssituationer, som DKB havde uddannet og forberedt sig til, tykkeligvis ikke nåede hertil, og de lokale opgaver, som havde vist sig under og efter den tyske besættelse, ikke mindst forplejningen af frihedskæmperne, nu var afsluttede.

Sidst i maj 1945 besluttede DKB-bestyrelsen, at DKBs børnetøjsdepot blev opretholdt, men at

Frihedskæmpergruppen "Skovtroldene" under ledelse af forstander Jens Overbye, militærnægterlejreren i Gribskov. De blev fra 5. maj kørt omkring af vognmand Anders Nielsen, Frederiksborgvej, på ladet af hans lastbil. Han står selv i bildøren. Bemærk bag vognens førerhus den store jerngenerator, hvori bølgekræften blev udviklet til drivgas til bilens motor. Benzin kunne jo ikke købes.

"søstre" – de to diakonisser, som dengang var hjemmesygeplejersker i Helsingø – kunne udlevere fra det, hvis de kom i hjem med stor mangel på børnetøj. Bindene – sterile som ikke sterile – blev overdraget til byens to læger, Holger Børge og Max Jacobsen, til deres udlevering, hvor der var brug for dem.

I september 1945 besluttede DKB-bestyrelsen i samarbejde med Borgerforeningen og Sønderjysk Forening at foranstalte en aftenunderholdning med fællesspisning på både Helsingø Kro og Centralkroen på kongens fødselsdag 26.9.1945.

Videre besluttede DKB-bestyrelsen at afholde en skriftlig afstemning blandt medlemmerne om tre muligheder: Om DKB i Helsingø 1) skulle fortsætte som hidtil, eller 2) skulle fortsætte

som passiv , eller 3) ophøre helt.

Forslag 1) fik 3 stemmer, forslag 2) fik 30 stemmer og forslag 3) fik 4 stemmer. Til at forestå DKB-afdelingens interesser som passiv valgtes så min, mor Nora Blåkilde, Johanne Jensen, Kongens Gave, og bankkassererske frk. Ingrid Lyng-Larsen.

Sognerådet havde bevilget 300 kr. til DKBs beredskabslager, men da det indkøbte beredskabslager var solgt til frihedskæmperne, blev pengene sendt tilbage til sognerådet.

DKB holdt en afslutningsfest den 10. okt. 1945 på Helsing Skole med middag for 2 kr. pro persona. Denne gang var det ikke DKB's madlavningshold, men byens kogekone, fru Wienberg, Gl. Frederiksborgvej, som lavede maden. Der var omkring 100 deltagere.

Det fremgik, at man havde sendt forskellige ting fra DKBs lokale beredskabslager til danske i Sydslesvig. DKB blev takket for sin indsats ved frihedskæmpernes forplejning af formanden for luftværnsforeningen, skomagermester Johs. Larsen og af lederen af 3. kompagni, "Kulsvierne" vejassistent N C. Nielsen. Min mor, Nora Blåkilde, takkede lotterne for deres trofasthed gennem fire år og rettede en særlig tak til sognefoged Oluf Jensen og Johanne Jensen, Kongens Gave, fordi de sin tid, da frihedskæmperne skulle bispises, faktisk overlod hele gården til DKB.

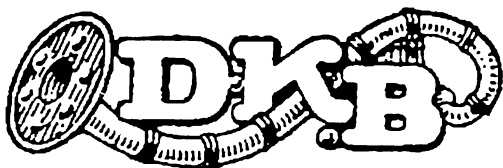
Det var tanken, at den nu passive DKB-afdeling skulle fortsætte med en årlig sammenkomst. Protokollen indeholder imidlertid intet om, at afdelingen afholdt den slags. Man afholdt dog sammen med frihedskæmperne en fest til fordel for Frihedsfonden, som bl. a. støttede efterladte af frihedskampens ofre.

På den tid fik min mor på baggrund af sit DKB-arbejde en opfordring fra Helsing afdelingen af Dansk Røde Kors til at lade sig vælge som lokal Røde Kors formand. I de dengang meget morsomme årlige Helsingerevuer med hip til byens borgere gav dette anledning til et vers om, at hvis man i sin forening manglede en formand, kunne man blot henvende sig til fru Blå.

Opgaverne i Røde Kors lignede nogle af DKBs tidligere opgaver. Afdelingen afholdt sama-

riterkurser med afsluttende prøver og havde i vores kælder depot med forbindingsager, krykker, bækkener og andre hjælpemidler til udlevering eller udlån til mindrebemidlede syge, invaliderede og tilskadekomne, som det på den tid ikke var en selvfølge, at det offentlige forsynede med den slags.

Selv om de lokale Helsing-kvindes indsats i DKB under og efter besættelsen gav oplevelser, samtaleemner og minder for livet og flere livslange venskaber, viste det sig med udgangen af 1945, at DKBs lokale opgaver ikke længere var til stede, og man må herefter betragte DKB-afdelingen i Helsing som ophørt i stilhed. De påtænkte årlige sammenkomster ses ikke at være blevet til noget.

DKBs bomærke og nål.

Efterskrift:

Min farfar og farmor var født i Nejede og Tulstrup i Alsønderup Sogn, og var og er derfor beslægtet med mange mennesker der.

Arkivalier og fotos fra dem befinder sig derfor i Alsønderup-Tjæreby Lokalkiv, og arkivalier m.v. fra min far og mor er derfor naturligt også placeret der, herunder de fotos m.v., som er anvendt i denne artikel. De er hermed i kopier også overdraget til Helsing-Gilleleje Lokalkiv i Helsing.

Ole Blåkilde

Nu og før

Gadeparti. TISVILDE LEJE.

*Tisvilde hoved-
gade ved Joost
Købmandshan-
del 1911 og igen i
2009.
(Helsinge-Gillele-
je Lokalarkiv og
Peter
Kalko 2009).*

Holbo-Historier 2010 fortæller om:

- Gillelejes vej fra fiskerleje til sommerby lige før og omkring 1900
- Om bævne, varsling og landforsvar i Holbo Herred
- Om stenaldermennesket, der ville have kildevand
- Om oplysningsbevægelsen og foredragsforeningerne i Nordsjælland i sidste halvdel af 1800-årene og ind i 1900-tallet
- Om Danske Kvinders Beredskab i Helsingør under Anden Verdenskrig